

АБДУҚАНОМ ЙЎЛДОШ

ТИМСОҲНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

Қиссалар

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2003

Ушбу китобга муаллифнинг «Тимсоҳнинг кўз ёшлари» ва «Отчопар» сингари янги қиссалари киритилган. Гарчи мазкур қиссалар кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган бўлса-да, бадиий сўз санъатининг хос ихлосмандлари учун ҳам яхшигина совға бўлишидан умидвормиз. Чунки асарларда адабиётнинг абадий муаммоларига янгича талқин, ўзига хос нуқтаи назар ва замонга мос ифода услуби билан ёндошилган.

ISBN 5 - 633 - 01468 - 5

© А. ЙЎЛДОШ «Тимсоҳнинг кўз ёшлари», «Янги аср авлоди» 2003 й.

ТИМСОҲНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

*Йигит... Йигит билан қанча ишим бор!
Аммо қиз йигитни шундай суярди –
Ки, гоҳ термуларди ҳазин, беозор,
Гоҳ қўлларин маҳкам ушлаб қўярди...*

Усмон АЗИМОВ

I

...Билмадим, ё умр ўртаси аталмиш тепаликчани бир пасда ошиб ўтасола уфқдаги (балки оёқ остидадир – жонга ишонч борми) манзил шакл-шамойилини ғира-шира илғай бошлаганингдан сўнг шундоқ туюладими, ё чиндан-да кўп тушунчалар аралаш-қуралаш бўлиб кетган давримизда замин ўз ўқи атрофида тезроқ айланиб, қуёш Ер гирдида илдамроқ ҳаракат қилмоқдами (дарвоқе, нафасни иссиқ қилайин-у, ривоят қилишларича, охир замон яқинлашганда ҳам фурсат арғумоғига шиддатли қамчи уриларкан), ишқилиб, сўнгги беш-олти йил ичида вақт жуда-жуда шошиб ўтаётгандай-у, мен ҳеч нарсага улгурмай қолаётгандайман. Ваҳоланки, ойнаванд қафас ичидаги олмахон янглиғ тиним билмайман – ҳазил гапми, нақ тўрт жойда ишлайман-а! Балки, эски замонлар бўлганида, пулга ботиб қолармидим?! Бу кун эса рўзгордан, ошқозондан орттириб, дейлик, ишсиз ёнги маошсиз қолишим эҳтимоли мавжуд “қора кунларим”га уч-тўрт танга жамлаб қўйишга-да қурбим етмайди-ю, яна “ишляпман!” дея миннатнинг каттасини қилиб ўтиришимнинг ўзи ортиқча.

Бироқ, шукрки, гап камина хусусида эмас. Йўқса ўпка-гинамнинг ўзи бир аравага юк бўлишига шубҳа йўқ. Гап маош миқдори бўйича учинчи ўринда турувчи ишхонамда одатдаги “бўл, ҳа, бўл!”у, бош кўтармай ишлашлар ораллиғида мен бирров кўз ташлашга улгуриб-улгурмай қолганим бир воқеа борасида.

Мен Н. газетаси таҳририятига ҳафтасига икки кун келардим: чоршанба – компьютердан чиққан мақола-лар гранкаларини ўқирдим, жума – саҳифаларни. Газета, назаримда, кейинги пайтларда урчиб кетган ўрта-миёна нашрлардан бири бўлиб, савия ҳам шунга яра-ша, инчунун, баъзида бирон-ярим жузъийроқ имло ха-тоси ўтиб кетсаям биров билиб, бошқаси билмай қола-верарди.

Икки ёнбошидаги алмисоқдан қолган, эшикларсиз икки шкафи қоғоз ўрамларига тўла каталақдек хона-даги бир яримта стол (каминанинг столи хонага сиғ-магани боис шартта ўртасидан арралаб ташланиб, етишмай қолган оёқлар ўрнига қоғозга ўралган ғишт қўйилганди) атрофида уч киши ўтирардик. Беўхшов семириб кетган, йўлакка чиқиб келсаям, дарров ҳан-сираб, юрагидан шикоят қилаверадиган эллик ёшлар-даги, лекин мудом тилию дилидан тушмайдиган ҳасрат онг ила вужудини оғулаб улгургани сабаблими янада қаримсиқ кўринадиган, нимаси биландир узиб, пайкал-да қолдириб кетилган, кун уриб, сарғимтир тусга кир-ган, ичи пишиб кетган каттакон қовунни эслатадиган Саломат опамиз бўлим мудираси, ўзларининг таъбир-лари билан айтганда, “истаршой корректор” эдилар. Мен ва университетни бултур битириб келган Муниса оддий мусаҳҳиҳлар эдик. Бироқ, ёшимни ҳисобга олиб-ми ёинки кечаги толиба билан бир сафда туришни эп кўрмаганимданми, мен ўзимни “ўртанча мусаҳҳиҳ”, қиз-ни эса “кичик мусаҳҳиҳ” деб атардим.

Аёл кишига ярашмаган тарзда қорин қўйиб юбор-гани учун тили заҳаргина ходимлар томонидан (ажаб-ки, бу журналистлар бутун мақтов-мадҳия, тилидаги болларини мақолаларга тўкишиб, ортиб қолган ниш-хўртларини ғийбатларга сарфлашарди) чекка-чекка-да “абодий иккиқат” ёки “хроник ҳомиладор” унвони билан тилга олинадиган мудирамизнинг иш самара-си сал пастроқ эди. Опа, соғлиғини эринмай кавлаш-тираверишдан чарчаган маҳаллари, маош чўғининг пастлигию, нарх-наво оловининг баландлигидан ши-коят қилиб, оҳ-вой қилишга ўтса бас, бу аниқ рақам-

лардан иборат далил-дастакларга тўла дийдиё жилғаси кечга довур тўлиб оқавериб-оқавериб нақ уммонга айланарди-да, сизни ҳам ютиб юборишига бир баҳя қоларди. Устига-устак, бирон ходим андаккина бепи-сандроқ салом берган ёхуд мақоласини хушламайроқ тутиб кетган бўлса, худо урди деяверинг – опа бу шўрликнинг ижод намунасини тўппа-тўғри маънода тагига босиб олганча одатдаги машғулотини давом эттири-иб ўтираверарди. Опа бундай пайтлари метин қояга айланарди – бечора ходим ёки масъул котиб-нинг жон аччиғида ялиниб-ёлворишлари, ҳаттоки пўписалари зиғирдак таъсир қилмасди. Табиийки, ечим беҳад қадимий усулда бўларди: озгина қанд-қурс, печенье, тўрттагина қайноқ сомса ва ёки юмшоқ феъл, қачон пенсияга чиқишини интизорлик билан санаб юрадиган бош муҳаррир – гарчанд шундай қўшни хо-нада ўтирган бўлса-да – шахсан ўз қўли билан ёзиб юборган илтимоснома. Шундаям опа эгардан тушгиси келмай бир чақиб оларди – гоҳ совға конфетни аввал шошилмасдан оғзига солиб кўргач, афтини бу-риштирганча сифатдан нолишга ўтар, гоҳ сомсани совуганга чиқарар, ижикилашга ҳеч баҳона тополма-ганда эса “шеф”нинг нима учун бу мақола зарурлиги ҳар томонлама асослаб берилган ярим қоғозча илти-мосномасини қизил ручкада эринмай тузатиб чиқар-кан, ўзи мансуб бўлган эски “корректурa мактаби”нинг афзалликларини мадҳ этишга тушарди.

Мана шу жараёндан сўнггина жафокаш мақола гу-воҳлар иштирокида ўқиш учун менинг доғ босган яримта столимга ўтказиларди. Масаланинг дастлабки кўринишда ҳал бўлиши бизнинг оғзимизга ҳам у-бу егулик олиб келиши сабаблими, бунақанги текин то-мошалар чоғи бир туким қилт этмай, унсиз хайрихоҳ-лик ила ишимни давом эттираверардим. Ахир дўхтир-лар опахонимизга таомдан озгина тийилиб юришни маслаҳат беришган, биз сингари ҳақирларнинг эса қорни беш-у, бири мудом бўш...

Бу дунёда кимнинг кўнгли нимага суст кетмайди дейсиз. Айтайлик (ўтлаб кетганим учун узр-у, шу бир

гап келиб қолди-да), табиат ҳам бир кўзу, ҳам бир оёқдан қисган ҳамсоям бўларди. Шу йигитча денг, қачон қишлоққа борсам оқсоқланиб олдимга чопиб келардию, филай кўзларини пирпиратганча: “Мен Ҳиндистонга бораман!.. О, Ҳиндистон, Ҳиндистон!” дерди гердайиб, баайни гап қўшни овул хусусида кетаётгандай. Бирон ўн йил ушбу ваъдани эшитавериб, тоза безор бўлгач, ахийри пичинг қилдимки: “Нима, у ерга боргач кўчада ўтириб, кўчада ухлайдиган қоравой тиланчилар сонини биттага оширасизми?”. Шунда денг қўшним ҳеч қандай иштибоҳсиз, гўё икки карра иккиям, иккини иккига қўшсаям натижа тўрт бўлишини мактаб боласига уқтираётгандай қатъият ила маълум қилиб қолди: “Мен Ҳиндистонга бориб қўшиқ айтаман... Мана бундай... – Шундан сўнг палағда овозда хониш бошланди: – “Машал, тў наи...” Бу соҳадан ҳар қанча йироқ бўлсам-да, барибир чидаб туролмай қўшиқни бўлдим ва пайровни жуфт қилишга уриндим: “Ўҳ-ҳў, зўр-ку! Бу дейман, жўра, мабодо Ҳиндистонга бориб қолсангиз бутун профессионал қўшиқчилари ишсиз қолиши аниқ!” Шунда қўшним илжайиб туриб, ўзини уялгандай тутишга уринаркан, камтарлик ила ноилож тан олди: “Ҳа, энди, бизам жа инсофини еганлардан эмасмиз, ҳаммаси бўлмасаям, бирон беш-унтасининг ўрнини босармиз”...

Хуллас, Саломат опамизнинг ишдан бўш вақтлари – аёнки, бу муддат бир иш куни давомида энг камида етти ярим соатни ташкил этади – жон-дили билан бериладиган машғулоти мунажжимлар башоратию туш таъбирлари эди. Ҳар қалай, газетанинг доимий эзма муаллифларидан бири, ёши етмишни қоралаб қолгандирки мудом йилтир калласи қимирлаб, дол жисмиям қалтирабгина юрадиган, бироқ фаҳми ожизимча, ўзи анчагина зукко, таҳририятга ташрифининг аксар вақтини бизнинг хонамизда, ийиғи чиқиб кетган курсида кўзларини юмиб олганча, бешиктерватардай тебранибгина ўтказадиган Калоний домла опамизни бежиз “муаббира”, яъни туш таъбирловчи аёл, деб атамасди.

Опанинг столи устида, стол тортмаларида, қалингина сумкасида доим ўн-ўн бешта таъбирнома китобчаларию ҳафталик ёки кунлик мунажжимлар башорати битилган газеталар бўларди. Шу билан бир қаторда мудирамизда фавқулподда салоҳият зуҳур этганини тан олмасдан илож йўқ эди: опа истаган мавзуда истаганча вайсаб ўтириш ёинки егулик тамадди қилиш асносида ҳам китоб-газета варақлашни ва ўзига лозим маълумотни бир зумда топа олишни уддаларди.

Дастлаб – бир йилча муқаддам – ишга келган кезларим опанинг ҳадеб қайси мучал остида туғилганимни кўрган тушларимни ижикилаб суриштиравериши асабимни бузарди. Йўқ, бора-бора кўникиб кетдим. Ҳатто, очигини айтсам, бир гал тушимда каттагина, муздай бир илонни кўриб келганимда опа менга тузуккина бойлик ваъда қилганида одатдагидай ишонқирамай кулиб қўя қолгандим. Лекин, худонинг каромати билан худди шу куни таҳририят ходимларига мукофот улашилиб қолиндию, мендек меҳнат дафтарчасисиз, шартнома билан ишлаётган муваққат ходимга ҳам энг кам ойлик маошининг икки баробари миқдориде ёрдам пули бериб юборишдики, беихтиёр: “Шу туш деганларида ҳам бир сир-синоат бор-ов”, деганча ҳайрат бармоғини тишлаб қолавердим. Яна денг, беадад яйраб, мисоли ўз чўнтагидан пул санаб бергандай димоғи шишиб кетган опанинг қистови ила у киши тутган газетани олиб ўқисам, менинг буржим остида туғилганлар айнан шу куни молиявий омадга учрашлари аниқ-тиниқ қилиб ёзиб кўйилган. Ана шундан кейин ҳам бунақанги ёқимли башоратларга ишонмай кўринг-чи...

Аҳли ижодкор борки омаднинг, хушxabарнинг гадоси. Балки мутлақо тасодифан, балки, яна ким билди дейсиз, биз англаб-англамаган қандайдир илоҳий қонуниятлар асосида амалга ошиб қоладиган бундай башоратлар чоғи киши ҳаттоки яққол кўриниб турган номутаносибликларга-да унчалик аҳамият бериб ўтирмайди. Мисол учун, опанинг бетиним кутқуларига учиб, башоратномаю таъбирномаларга салгина ружу қўйга-

ним дастлабки кезлар айнан бир хил мазмундаги туш, дейлик, уч манбада уч хил шарҳланишига, учта баобрў газета эса каминанинг бурждошларига келаётган ҳафта учун бир-биридан мутлақо фарқланувчи уч хил башорат чоп этишаётганликларига гувоҳ бўлдим, кўнгилда уйғонган иштибоҳни, сал пардалироқ тарзда бўлсада, опа билан ўртоқлашдим (У пайтлари биз муносабатлари самимийроқ тарздаги опахон-укахон эдик, ҳали бу унвонларимизга истехзо чоғишиб улгурмаганди). Аммо ўз машғулоти дунёдаги ягона ва мутлоқ ҳақиқат сифатида қабул этадиган мудирамиз пинак ҳам бузмади-да, бамисоли боғча боласига кўп ширинлик ейишнинг зарар эканлигини уқтираётган тоқатли тарбиячидай бир газетани кўлига олиб лутф этдики: “Буниси – бу жиҳатдан ёндашган”. Сўнг кўлимда турган иккинчи газетага ишора қилиниб, ташхис шу заҳоти қўйилди: “Униси – у жиҳатдан”. Шу сўзларнинг ўзида ноқ учинчи газета тақдири қандай ҳал бўлишини тушиниб олдим. Албатта, камина ҳали бу соҳада сирли “жиҳат”ларни илғаб оладиган даражада саводхон эмасдим ва, табиийки, шу заҳоти қўйилиб келган саволларни ирод этиш учун оғиз жуфтладим. Бироқ, худди ўзидай кекса ва лиқилдоқ курсига омонат чўккан кўйи чой симириб ўтирган тақирбош домла Калоний ногоҳ кўзларини очганча, менга диққат-эътибор ила тикиларкан, бамисоли шундай оддийгина нарсани билмаслигимдан афсуслангандай бош чайқаб қўйди. Сўнг қалтироқ кўлини юқори кўтариб, менга бош, шаҳодат ва ўрта бармоғини намойиш қиларкан, беҳад мулойим товушда сўради: “Буларни кўряпсизми, ўғлим?” Мен дарҳол бош ирғадиму, мўъжиза кутаётган ёш боладай жонқиб, жойимда тинч ўтиролмай қолдим. Домла янада майин овозда давом этди: «Мана шу уч бармоғим – опангиз назарда тутаётган уч жиҳат. Энди натижани қаранг...» Мен кўзларимни катта-катта очганча нафас олишгаям журъат этолмай, «учлик»ка термулиб қолдим. Шунда домласи тушмагур... бош бармоғини иккала бармоғининг орасидан ўтказди ва ўша нарсани бурнимга олиб келиб тақаганча пихиллаб қолди: «Мана натижа...»

Қарасам оғзини кафти билан маҳкам ёпиб олган опа овозини чиқармасликка уринаяпти-ю, аммо улкан гавдаси силкиниб-силкиниб кетяпти. Лавлагим чиқиб, ташқарига отилдим... Боплади, лекин домла Калоний...

Ваҳоланки, камина бу масалаларда анчагина материалист-моддиюнчи эдим. Дейлик, ҳаддан ташқари кўп овқат есам тушимда алпақандай қўрқинчли уруш-жанжалларни кўриб чиқишим ёки аксинча, оч ҳолимда ухласам тушимда лаззатли таомлар аён бўлишига кўникиб қолгандим (албатта, ёшлик йилларидаги... рўёлар бундан мустасно). Шу боис, мисол учун, тушдаги ўлимнинг воқелиқда қувончга айланишига, тушдаги денгиз соҳили ўнгда меҳмон бошлаб келишига, тушдаги узук ўнгда айрилиққа эврилишига, тушдаги майсазор ҳаётда ғийбатлару миш-мишларни болалатиб юборишига, умуман, бундай боғлиқлик мавжудлигига ақлим бовар қилмайди. Лекин кимлардир астойдил меҳнат қилиб бу тарздаги таъбирномаю башоратномаларни яратаётган ва кимлардир уларни мук тушиб ёдлаётган, наинки ёдлаётган, балки уларга оғишмай амал қилмоқда экан, яъни кулфат хабари бўлса қўрқа-писа ўша кулфатни кутаётир ҳамда баъзи ҳолларда бунга эришаётир ҳам экан, ҳай, майлида, нимаям дердик, янги замон оҳанжамасида айтadиган бўлсак, талабга яраша таклиф мавжудлиги ҳар томонлама мақбул иш бўлиб кўринадир...

Мендан уч ойча кейинроқ ишга кирган Мунисанинг ўзимизга тушунарли лаҳжадаги яна бир унвони "читчик" бўлиб, бу дегани қиз асл матнга қараб туриши, камина эса гранка ёхуд саҳифани шариплатиб ўқиб кетаверишим лозимлигини англайди. Очиғи, буниям қистириб ўтиб кетай, ҳар нечук, мақтанчоқлик бўлиб туюлмас (мақтанчоқлик бўлганда-чи, ахир замон ўзгарди, энди одам ўзида борини кўз-кўзлашним эплаши керак деган гаплар оралаб қолганига анча бўлди-ку), мудирамиз ҳар турли башорат-машоратларга қанчалик жон-жаҳди билан ёпишганлардан бўлса, мен ўз ишимга шунчалик қаттиқ киришганларданман. Ҳали айтганимдай, вақт шусиз ҳам зипиллаб ўтиб кетаётир,

буёқда яна учта иш оғзини очиб кутиб турибди, бундай пайтлари одам наинки бекорчи валақлашларга фурсат топади, балки астойдил ишлашга мажбур ҳам бўлади. Илло, менинг вақтимни истаган кас ўғирлаши мумкин, аммо ҳеч ким менинг ишимни қилиб беролмайди. “Аввал иш, кейин миш-миш!” – мана менинг шиорим. Пухта ўқилган, имло хатоларидан холи ҳар бир катта-кичик матн менинг юмушимни енгиллаштиради, холос. Айниқса, фурсатни ўзингдан ҳам қизганиб турганингда бундай талабга қатъий риоя қилиш ҳам профессионалликнинг бир кўриниши-да. Мен эса профессионалман, тўғрироғи, ўзи мутлақо амал қилмас-да, бош муҳарриримиз баъзан-баъзан эшилиб ёзганидек, ихтисослашганман.

Балки шу сабабдир, кечагина университет аудиториясидан чиқиб келган гўр қизча иш суръатимга етолмай аввалига мени анчагина қийнади, тузуккина таъна-дашном эшитиб, анчагина қизариб-бўзарди ҳам. Ёдимга тушиб қолди, мухтасарроқ айтиб берай. Бир кун қарасам, қизи тушмагур “хўкиз” сўзини қаттиқ “х” билан ёзиб қўйибди. Жон-поним чиқиб кетди. “Қани, уч марта “хўкиз” деб айтинг”, – дедим. Қиз ноилож айтди. “Хўш, бош ҳарфи юмшоқмикин ёки қаттиқми?” – дедим тишимни тишимга қўйиб. Қиз ўйланди, ўйланди, ахийри журъатсизроқ тарзда, кўрқа-писа: “Қаттиқ эшитилаётгандай...” – деган бўлди. Шунда ўзимни босиб туролмадим. Заҳарли илжайдим-да: “Хўкизнинг бирон нарсаси қаттиқ бўлса қаттиқдир, аммо ўзи юмшоқ “ҳ” билан ёзилади, тамом-вассалом. Ҳайронман, беш йил нимани ўқитишган!” дея узиб олдим. Қизнинг бўлари бўлди. Юзининг шолғоми чиқиб, қўллари қалтираб кетди. Ўзи одатим бор: ишни менинг кўнглимдагидай қилолмаётган одамни кўрсам пичинг гап қилмасдан, кесатмасдан туролмайман. Танқид борасида териси юпқалардан чоғи, Муниса бунақа пайтлари қочишга жой тополмай қолар, кўрққанидан қалтираб-титраб кетарди. Назаримда, хуружни давом эттираверсам қиз бечора пиқиллаб йиғлаб юборишдан ҳам тоймасди. Аммо алам, чорасизлик зуридан

жиққа ёшга тўлган кўзларга ортиқча қараб ўтирмасдан: “Отасининг қизига енгилроқ иш йўқмиди?!” дея тўнғиллаб охирги зарбани берардим-да, яна матнни шариллатиб, айтиш мумкинки, ҳузур қилиб ўқишда давом этардим. Худо ҳаққи, бировдан яққол устунлигини ҳар бир ҳужайрангга қадар аниқ-тиниқ ҳис этиб турган бундай сурурли онларда ўзингни ўзинг беҳад яхши кўриб кетаркансану, қўйиб беришса, ўзингни ўзинг ялаворишга ҳам тайёр бўларкансан...

Йўқ, ҳар тугул, тиришқоқлиги ҳам бор экан шекилли, пуғат-пуғат, махсус адабиётларни қарай-қарай қиз ахийри мен талаб қилган даражага етай-етай деб қолди.

Ўрни келиб қолди-ёв, кичик мусаҳҳиҳамизнинг чим-хўрлиги хусусида ҳам андаккина тўхталиб ўтай. Э худо, сиз чумчуқ дастурхондан ушоқ чўқилаганини кўрганмисиз? Баайни шундай. Ўзи денг, жисмиям ушоққина эди-да. Яна эсимда қолгани: ингичка бармоқлари шу қадар нозик эдики, қаламни сал қаттиқроқ қисса бас, улар дув тўкилиб тушадигандек эди. Озғин қиз-жувонларга нисбатан ғайирликгини яшириб ўтирмайдиган Саломат опа ҳам тан бериб, қизнинг бармоқларини “пианиночаники” деб юборганди бир гал... Қисқаси, икки ярим-уч соат мобайнида бир дақиқа ҳам тин олмасдан босим ишлаганимиздан сўнг томоғим қуруқшаб, овозим бўғила бошлардию, шунда мен Саломат опа инқиллай-инқиллай, лапанглаб юриб дамлаган чойдан бир пиёла ичиш, товон сифатида ундирилган ширинликми-сомсадан озгина тановул қилиб олиш учун ўн дақиқалик танаффус эълон қилардим. Одмигина кийиниши бизнинг давримиздаги сипо ўнинчи синф қизларини эслатадиган Муниса илдам бориб пиёлаларни ювиб келар, чой сузиб берар, аммо ўзи сира биз билан эмин-эркин ўтириб овқатланмасди: нари борса битта печенье ёинки яримта қатлама сомса ерди, холос. Тасаввур қилаяпсизми, оғизни каттароқ очсангиз иккитаси сиғиб кетадиган қатлама сомсанинг ярмини!.. Тамом. Астагина раҳмат айтиб орқага силжирди-да, қўлига илинган биринчи қоғозни диққат

билан ўқишга тушиб кетарди. Яхши ишлаган – яхши ейиши ҳам керак-да. Аччиғим чиқиб у-бу десам баттар қизариб кетадиган Муниса айбдорона жилмайганча эрталаб овқатланиб келганини рўкач қилиб тураверар, сўнг яна ўзини мутолаага андармон этарди. Бундай сўровни давом эттиришим қиз учун оғирроқ кечишини савқи табиий ила ҳис этганим боисми, индамай кўя қоладиган бўлдим.

Ҳар қалай, салобатли эркакман, узоқроқдан кўрган одам мени корректор эмас, камида – бўйнимдан тушмайдиган бўйинбоғнинг ўзи, эҳ-ҳе, нималарни ваъда этмайди! – бўлим бошлиғи деган тусмолга борса керак, шундай экан, мендан (“Важоҳатимни кўриб...” деганларидай) ийманаётгандир десам, йўқ, опахоним ҳам қизнинг доимий чимхўрлигини айтиб адо қилолмасди. Ва ҳар гал паризод буржи остида туғилган қизларга бундай хусусият албатта хос бўлишини таъкидлаб ўтишни унутмасди. Боқувдаги совлиқдай шишиб кетган мудирамизнинг синчалақдай нозик ходимасига нисбатан олдиндан чиқариб қўйган ҳукмига гашим келибми, – қулф солинган оғиз кимга ёқмайди, ахир! – бир сафар ўхшатиб бир пайров қилишга уннаб кўрдим: “Қишлоғимизда Михлибой гулли деган одам бор. Мақтов деса ўзини томдан ташлайди. Мабодо бирон маъракадами-тўйдаими энди ҳаммага овқат улашилган маҳал бир-икки киши кўпчиликка эшиттириб: “Михлибой акамиз бунақа овқатни сира емасдиларку, бекор сузибсизлар-да”, – деб қолса бас, ўлгудай оч ўтирган бўлсаям, бу акамиз: “Туври, туври, мен бундайчиқин овқат жемайман, қорнимам тўқ эди”, – деб тураверади маъсумона илжайиб...” Бироқ томдан тараша тушгандай беўхшов ушбу муқоясам орқали не демоқчилигим ўзимга-да ноаёнлиги боисми, эришган муддаойим шу бўлдики, Муниса бир қизариб олди, ҳеч нарса тушунмаганлиги бепарво кўзларидан шундоққина билиниб турган опа бўлса чапиллатиб сомса ейишда давом этди.

Кийинишдаги одмилигидан ташқари, фикримча, Муниса жуда унақанги кўзга “ярқ” этиб ташланадиган,

кўрганингда ич-этингни жимирлаштириб юборадиган хусндор қизлардан эмас эди. Ёш, табиийки, ўн саккиздан ошган, либослар ҳам ҳалигидақа – ёмон эмас-у, кўзни уйнатадиган даражада эмас-да, тақинчоқлар йўқ ҳисоби, упа-элик таъсири ҳам сезилар-сезилмас. Фақат қизнинг катта-катта кўзлари одамга жуда самимий, фикри ожизимча, андаккина ғусса аралаш майинлик билан боқардики, ўлай агар, салгина фаҳм-фаросатдан қисилмаган исталган эркак қаршисида маъсума, ишонувчан бир қушча турганини дарҳол ҳис қилар-қўяр, инчунун, айнан ушбу таассурот туфайли Мунисага нисбатан ёмонроқ хаёлга бориш имконияти дярли йўққа чиқарди. Янглишмасам, сингиллар, андаккина ғариблиқда ўсган сингиллар акаларига шундай қарайдилар: ҳам топиниб, ҳам жигари эзилиб...

Таассуфлар бўлсинки, мен руҳшунос олим эмас, бор-йўғи филология факультетининг сиртқи бўлимини тугаллаган оддий корректорман, холос. Бас, шундай экан, билимсизлигим мени маълум даражада масъулиятдан соқит этса-да, бу мавзуда ортиқча тафсилотлару хусусий мулоҳазаларга оид чизгиларга берилмасдан, воқеанинг қуруқ баёнига ўтсам.

II

Адашмасам, қизи тушмагур шиғир-пиғир ҳам ёзиб юрарди чоғи, бир-икки сафар хонага эшикни тақиллатиб ўтирмасданоқ ошиғич кириб келганимда унинг мук тушганча аллақандай кўлёмаларни ўқиб ўтирганининг шоҳиди бўлгандим. Муниса қоғозларни апилтапил йиғиштириб сумкасига тикқан, бу эса улар шахсий байтлар битилган дафтарлар деган ишонч аралаш тахмин уйғотарди кўнгилда. Аммо менинг яна бир ақидам: бировларнинг машғулотига бурун суқмаслик. Бекорчи экан, миясига келган нарсаларни ёзавермайдими “конфет сўриб ўтири-иб”. Асосийси: талабим даражасида ишлаб турса бас-да.

Муниса ҳафтада бир-икки марта гоҳ ширинлик, гоҳ қуймоқ пишириб келиб қоларди. Уйники барибир уй-

ники-да: мазасиям, тўйимлигидам бошқача бўлади. Биз мақтаб-мақтаб ердик, муаллифнинг ўзи бўлса одатдагидек тотиниб қўярди, холос. Шу билан бир қаторда бировники барибир бировники-да: минг беминнат бўлгани билан кўнгилнинг туб-тубида хижолатпазликми, андишагами ўхшаш бир туйғу ора-сира ғимирлаб қўяётгандек: айниқса, осонми ҳозирги даврда... Эҳтимолки, айнан ушбу ҳиссиёт боисдир, мен йўқ пайтларимда мудирамиз уёқ-буёқдан гап кавлаштириб кўрган шекилли, бир кун Муниса цехга кетган маҳал опа оҳвой ила ёзғиришга тушиб кетдики, қиз бечора анави савил қолгур ўқишига икки йил киролмаган экан, охири учинчи йили бир амаллаб илинган экан, мана, битирганига ҳам йилдан ошибди, демак, жами кўшиб ҳисоблаганда ёш савил ҳам йигирма олтига бориб қопти. Бу ичимдаги топ қиздан эса – қўғирчоқ ўйнаб юрган болакайдай – бир садо чиқмасмиш, яна денг, озгина топган-тутганиниям аллақайси тупканининг тубидаги қишлоқда яшайдиган уйдагиларга қўшқўллаб олиб бориб тутармиш ёки танишларидан бериб юборармиш. Хуллас, қани эди йўллари боғланиб турган бу қизнинг бахти очилиб кетса... Равшанки, мен дарҳол бу тилакка жон-жон деб қўшилдим: “Баҳонада тўйиб тўй еб оламиз”. Шунда опа гапни баттар чувалаштирди, узоқ-узоқларга улоқиб келди, Мунисанинг туғилган оини ва йилини дастак қилган кўйи қизнинг умри аввалига оғир кечиши қонуний ҳол эканлигидан огоҳ этиб менга тасалли берган бўлди. Ва ниҳоят алқиссага ҳам етиб келинди: худога шукр, эрга тегса ҳаммаси яхши бўлиб кетаркан, муҳими – оила қуриб олишда экан. Шунга, мабодо бирон мучали кўйми, йўлбарсми бўлган, иложи топилса ўқотар буржида туғилган сўққабош ўртоғимми-жиянимми ўз пешонасига битилган иккинчи ярмини излаб юрган бўлса, икки ёшни учраштириб дегандай... Буям бир савоб-да...

Хом сут эмган бандамиз, ахир: бировнинг ғам-ташвиши ҳеч қачон юрагимизни астойдил жизиллатмайди, сал-пал қитиқлаб ўтади, холос. Каминанинг ҳам даставвал кўнглига келган мулоҳаза шу бўлдики, ҳа,

афтидан, Мунисага осон эмасга ўхшайди – ҳар куни мунақанги илмоқди минғир-минғирларни эшитиб ўтираверишнинг ўзи бўлмаса керак...

Сўнг, опани бир амаллаб гапдан тўхтатдим, жуда жуда истаб турган бўлсам-да, – худо ҳаққи, рост! – бу масалада ёрдамим тегиши даргумон эканлигини ётиғи билан тушунтиришга уриндим: очигига кўчсам, опахон, кейинги пайтларда иш шу қадар кўпайиб кетдики, юз қадам наридаги анави жойга бориб келишгайм вақтни қизғанадиган бўлиб қолганман, бироқ, бундан ташқари, асосийси, менинг танишларим, дўст-биродарларимнинг бариси ўзим қатори ўттиздан ошган-қирқни қоралаган, деярли бариси оилали эркаклар бўлиб, кичик мусаҳҳиҳамизга эса, менинг фикримча, ҳали уйланмаган навжувон йигит муносиб... Аммо бу ҳолат ҳам асосийси эмас. Асосийси шундан иборатки, никоҳ шартномаси, ҳисоб-китобга асосланган оила сингари замонавий тушунчалар ҳаётимизга дадиллик билан кириб келаётган айни кунларда мен ёр-биродарларимга, укажиянларимга тавсия этаётган номзод хусусида кўпдан-кўп маълумотларга эга бўлишим лозим. Дейлик, биринчи навбатда уй шароити, моддий аҳволи, ана ундан кейин кутилаётган келажаги, қолаверса, пропискаси... Шулар ҳақида иложи борича батафсилроқ сўйлаб берсангиз, токи мабодо қизиқиб қолиб, сўраб-суриштиришга тушишса, “али” деб турганларида мен бемалоп “бали” деб оғизларига урсам.

Тахмин қилганимдай, бу борада етарли маълумотларга эга эмас экан, мудирамиз нима дейишини билмай каловланиб қолди. Яхшиям бировнинг олдида мумтишлаб қолишни асло ёқтирмайдиган опамизнинг бахтига гийбатимиз қаҳрамони қайтиб келиб қолдию, шу билан гап-сўзимиз ўз-ўзидан барҳам топди.

Очиғи, ташвишларга ўралашиб бу гурунг сал ёдимдан кўтарилиб кетган экан, бунинг устига Мунисадан гап суғуриб олиш ҳам осон кечмаганми, ишқилиб, орадан бирон ойлар чамаси вақт ўтгач, яна қизни цехга юборган мудирамиз боз ушбу мавзуга қайтди ва ўзи тўплаб улгурган маълумотларни етказишга ошиқди.

Аён бўлдики, қиз радиода ишлайдиган бир дугонаси билан ижарада тураркан. Оилада уч фарзанд эканлар, учаловиям қиз экан. Иккита катта опа турмушга чиқиб кетган, супрақоқти Муниса шаҳарда ризқини тегиб еб юрибди. Табиийки, аллақайси тупканнинг тубидаги овулдан пойтахтга шоира бўламан деган ниятда келган. Ота пенсияда, бунинг устига қулоғи оғир. Она бир марта инсультни бошдан кечирган: эс кирарчиқарли, ёш боладан фарқи йўқ. Иккала опа бир этак бола ташвишларига андармон, инчунин, улардан кўмак йўқ ҳисоби. Шу боис Муниса иложи борича уйга ёрдам беришга уриниб, гоҳ топганини ўзи обориб тураркан, гоҳ таниш-билишлардан бериб юбораркан, илло битта пенсияга кун кўришнинг ўзи бўлмайди. Яхшиям сал ҳаракати бор ота ориқ қўйми, молми сотиб олиб, семиртириб сотаркан. Аммо буям кўп фойда келтиравермаскан – биринчидан, ем қиммат, иккинчидан эса умрини оддий ўқитувчиликда ўтказган содда ота даллолларнинг аёвсиз кўп силташларига чидай олмасдан аксар ҳолларда қўй ё молини арзонгаровга бериб қайтаркану, сўнг ўз қилиғидан ўзи кулиб юравераркан. Энди прописка масаласига келсак, ўйлаганимдай, қиз ўқишни битирган пайтиёқ шаҳарда яшаш муддати ҳам тугаган ва ўз қишлоғига бориб қайддан ўтиб келган. Моддий аҳволими? Ҳавас қилгулик эмас. Ҳалиям радиого “Баҳор келди...” ёинки “Зумрад қиш...” қабалида чучмал бадианамо сценарийлар ёзиб, ҳар нечук, ижара пулини чиқариб тураркан. Шифирларими? Беш-олти газета-журналларда чиққан экан, аммо уларнинг ҳам аксарияти бир сўм қалам ҳақи тўламаган, бориб сўрашга эса қиз андиша қилган. Китобми? Қай бир нашриётда уч-тўрт йилдан буён бир жимитдай тўпламчаси ётган экан, лекин қачон китоб ҳолида чоп этилиши номаълум экан. Ҳар қалай, босилмаслиги аниқроққа ўхшайди – зеро, Мунисанинг маблағ ёки ҳомий топиши эҳтимоли... тахминан қирқ саккиз миллиондан бир чиқар... Келажаги? Бу ҳақда аниқ бир нима дейиш мушкул. Таниш-билишлари ҳам ўзи қатори: шоиру шоирчалар, қалам тишлаб юрган

романтиклар. Равшанки, кино, театр, дискотека деган жойларга борилмайди...

Хуллас, шунақа гаплар.

Нимаям дердим, очигига кўчганда, маълумотлар одамни руҳлантириб юборадиган даражада эмасди, ҳатто аксинча эди. Ахир бундоқ нимжон кўрсаткичлар билан бирон нимага умид боғлаш мушкул иш-да...

Ҳай, майли бир заифа юрган бўлса юрибди-да. Бировга зарари тегмаса. Мабодо бу дунёда мўъжиза деганлари чиндан ҳам бор бўлсаю, бир куни шу мушфиқанинг пешонаси ярқираб кетса эҳтимол мен биринчи бўлиб дўпимни осмонга отарман. Бироқ мен хаёлий саробга эмас, реал воқеийликкагина ишониб яшайдиганлар тоифасидан эканлигимни ҳали қистириб ўтиб кетгандим чоғи.

"Сичқон сизмас инига..." деганларидек, шу ҳолида яна бизга пишириб келган егуликларини майда чайнаб ўтирарканман, баъзан ҳадеб мендан ҳайиқавермасин, шу қизгаям бир оғиз ширин сўз айтиб қўйиб деган ниятда бир-икки оғиз жуфтлардим-у, аммо мия қурғурга сира жўяли бир фикр келмай, бунинг ўрнига нари борса "Фалон сўз қандай ёзилади?" дея дўқ ургандай тарзда навбатдаги имтиҳон-саволни беришдан нарига ўтмасдим. Йўқ, ҳар тугул, бир гал жуда ўхшатиб пиширилган қуймоқни ҳузур қилиб паққос туширарканман, беҳад ийиб кетдим, қишлоғимиздаги ўша Михлибой гуппи нотаниш одамларга ҳузурланиб, камоли донишмандлик ила берадиган бир саволни такрорлаб юбордим: "Ўғри қариса сўфи бўлади, бўри қариса-чи?". Қиз ажабтовур саволимга жавобан пешонасини тириштириб анча ўйланди, сўнг гуноҳкорона жилмайганча шаҳар берганини тан олди. Опа ҳам жавобни билмаслигини бўйнига олди. Жавоб эса ўтакетган даражада бачкана ва бемаъни, яъни: "Нима қиларди, ўлади-да", эди. Буни Михлибой гуппи боппарди, тишининг оқини кўрсатмасдан, ўта жиддий айтарди. Лекин биз кулавериб ётиб қолардик. Мен эса аввал бошданоқ саволни ҳазиломуз оҳангда эмас, зўрмазўракироқ тарзда берганлигим боисми, жавобим яна

да беўхшов чиқишини англадим, “Кейин айтаман, яна бир уйлаб кўрингизлар”, дейиш билан қутулдим.

Шу билан ўзимни қизга нисбатан ҳурматимни изҳор қилгандай ҳис этдим, яна юмушларимга андармон бўлиб кетдим. Зеро, азал-азалдан аён ҳақиқат борки, биз ҳатто жуда-жуда истаган тақдиримизда ҳам барча-барчани бахтиёр эта олмаймиз.

Бироқ, ҳамишагидек, опа бошқача фикрда экан. Тўғриси, бекорчи одамдан бундан бошқа ниманиям кутиб бўларди.

Бир куни сал эътибор бериб қарасам, опа Мунисани қийин-қистовга солганча туш тафсилотларини эринмай сўраб-суриштираяпти. Бунга унчалик аҳамият бериб ўтирмадим, албатта. Аммо бу машғулот кейинги кунлар ҳам узлуксиз давом этаётганини илғагач, айниқса, сўровлардан безиллаб қолган қизнинг сесканиш аралаш изтиробли қиёфаси бот-бот назаримга тушавергач, ахири ноилож сал зингил солиб кўрдимки, опа миясига нимадир маҳкам ўрнашиб қолган бекорчи аёлларга хос ўжарлик ва қатъият билан Мунисанинг онгига ҳам ниманидир тиқиштиришга жонжаҳди билан ҳаракат қилмоқда эди.

Шунда тузатилган нусхани асл нусха билан солиштиришни бас қилдим-да, без бўлиб устоз-шогирднинг суҳбатига қулоқ солиб ўтиравердим. Ҳа, шубҳасиз, опа нимагадир қатъий аҳд қилган эди. Ва бу қатъият ўзига хос бир кўринишда намоён бўлмоқда эди. Столига турли газета-журналлардан, китоблардан қирқиб олинган тимсоҳ суратларини тўлдириб ташлаган Саломат опа зўр бериб... мана шу сўхтаси совуқ жониворни ташвиқ қилмоқда эди. «Э, одамнинг ҳар нарса бўлгани маъқул!» дедим ичимда ғижиниб. Айниқса, эртаси куни мен ўтирадиган стул ортидаги деворга, шундоққина Мунисанинг кўзи тушиб турадиган жойга бу лаънати маҳлуқнинг бир қулоқ рангли сурати ёпиштириб қўйилганини кўрганимда сесканиб кетдим, жоним бўғзимга келгудай аҳволимда опага аччиқ-тизиқ гап қилишдан ўзимни тийиб туролмадим. Зеро, сувдан лапанглаб чиқиб келиб, ялтираб турган баданини кўз-кўзлаётгандай

сизга бақрайиб қараб турган улкан тимсоҳнинг кўри-нишиёқ ҳар қандай одамнинг этини жунжиктириб юбо-рарди. Бунинг устига, етти, яшарлик чоғларимда, Мир-зачўлнинг қоқ киндигида, айни саратон кечаси дала-да, кичкинагина пашшахона ичида пашшаларга талан-ганча нафасим қисилиб ётганимда бирваракайига бир сариқ илон оёғимга ўрмалаган, бир қурбақа эса кўкра-гимга сакраб чиққанида юрагим ёрилиб кетгудай кўрқ-қанману шундан буён бу тасқара совуққонларнинг но-мини эшитиб қолсам бас, лабимга учуқ тошиб, эгим ўз-ўзидан учаверарди. Тимсоҳ эса, менинг қатъий ишон-чимга кўра, айнан қурбақа билан илоннинг қовушуви-дан ҳосил бўлган ёвуз мавжудот эди... Опа эътирозим-нинг аввалини эшитар-эшитмаёқ бир гап билан оғзим-га урди: “Э, укаҳон, каллавараммисиз нима бало, неча марта айтганман ахир: тушида тимсоҳ кўриб чиққан қиз шу кунёқ ўзининг шаҳзодасини учратади. Бу си-новдан ўтавериб-ўтавериб қонунга айланиб қолган гап”. Ноилож тилимни тийдим-у, аммо отдан тушсам-да, эгардан тушгим келмасдан пичинг гап қилдим: “Ай-нан кимларда синовдан ўтган экан бу шаҳзодаларга ай-ланадиган тимсоҳлар, билсак бўладими?” Опа менси-масдан лаб бурди: “Миллион-миллион одамларда. Қо-лаверса, масалан, менинг ўзим ҳам кечаси тимсоҳни кўриб чиққанману, эртаси куни поччангизни учратиб қолганда ҳеч бир ўйлаб ўтирмасдан шартта этагига ёпи-шиб олганман-қўйганман”. “Ҳа, – дедим ўзимни тан бер-гандай тутишга уринганча, – сиз шаҳзодангизни учрат-ганингиз аниқ, – Сўнг салгина бўлсаям аламдан чиқиш қасдида минғирлаб қўшиб қўйдим: – Афсуски, ҳамма қурбақаларам маликаларга айланавермайди-да, юра-веришади шаҳзодаларни жонларидан тўйдири-шиб...”

Булар ҳали ҳолваси экан. Икки кундан кейин кел-сам опа Мунисага бир китобни ҳижжалаб ўқиб ётиб-ди. Мундоқ муқовасига разм солсам, ўқлоғдай-ўқлоғ-дай ҳарфларда “Туш кўраётган одам ўзини қандай ту-тиши керак?” деб ёзиб қўйилибди. Э худо, тушни ух-лаётган одам кўрмасмиди, ухлаётган одам эса ярим

ўлик билан баробар эмасми, шундай экан, қандай қилиб салкам мурда ҳам туш кўриши, ҳам ўзини бошқариши мумкин?! Қурақда турадиган гапми шу? Сал инсоф ҳам керак-да энди...

Қарасам, устоз машғулотга астойдил шўнғиган. Индамадим. Фақат бир қулоғим билан эшитиб қолганим шу бўлдики, кранни очиб кўйиб ухланса сувнинг шовуллаши киши тушига дарё-денгизлар бўлиб кираркан, уларда эса тимсоҳ Геналар уёқдан-буёққа сузиб юраркан.

Энсам қотганини илғади шекилли, Муниса безовталаниб мен томонга қараб-қараб қўяверди. Баттар хўмрайганча жойимга ўтирдиму, столимдаги тўртинчи саҳифа латифаларини баланд овозда ўқий кетдим. Қиз, афтидан, меъдасига урган машғулотни бас қилишга баҳона топилганидан суюниб кетиб жон алпозда қаршимдаги стулга ўтдию, латифаларнинг асл нусхасини кўлига олди.

Ёмон жаҳлим чиққан экан, тўрт соатдан кўпроқ вақт мук тушиб ишладим. Саҳифалар вақтида келмай қолганда эса атай кўзимга муҳимроқ ва маъқулроқ кўринган мақолаларни икки-уч марталаб қайталаб ўқийвердим. Хуллас, қиз хомлаб қолди: кўзлари қизариб кетди, ранги эса кўкарди. Ўзимнинг ҳам бўларим бўлди: томоғим қуруқшаб, бошим ғувиллай бошлади.

Ниҳоят, қишлоқ хўжалигида маҳаллий ўғитнинг фойдаси ҳақидаги зерикарли ва узундан-узоқ мақолани шартга ярмида тўхтатдим, қизга тик қараган кўйи яна ўша ҳамқишлоғим Михлибой гуппи одатда нотаниш кишиларга бениҳоя донишманд қиёфада, салмоқлашиб туриб айтадиган саволни бердим: “Хўш, совқотсангиз нима қиласиз?” Эсимда қолгани шу эдики, бу саволга то “жон олов – жон эр” ёки “жон олов – жон хотин” тарзида жавоб бўлмагунча акамиз мийиғида илжайганча, минг кўйли бойдай яйраб ўтирардилар. Бир муддат менга анқайиб қараб қолган Муниса уйланиб турди-турди-да, ниҳоят хижолатимиз кулимсираб, ҳадик аралаш: “Қурпа уртаймиз-да, деди. Ҳа, “қурпа” эмас, “қурпа” деди. Энди мен ажабланиб мудирамизга қара-

дим. Опа бажонидил изоҳ берди: “Шева бу, “кўрпа ёпинамиз” дегани...” Чин сўзим, бунақанги лаҳжани илгари сира эшитмаган эканман. Шу билан бир қаторда мени бу ғалати сўз бирикмасининг оҳангими, андакки-на чучиклик аралашган ширин талаффузими, ишқилиб, нимасидир мафтун этди-қўйди. Аммо мен ҳиссиётларимни сездириб қўймай деган хавотирда дарҳол энгашидим, гўнгни қандай тайёрлаш лозимлиги хусусидаги қимматли маслаҳатни баланд овозда ўқий кетдим...

Аёл киши бир нарсага астойдил киришмасин экан. Эрталаблари Муниса кириб келар-келмас, на салом бор ва на алик, опанинг биринчи тағдор саволи “Хў-ўш?” бўларди. Қиз бечора аянчлироқ жилмаяр, қисинар, ўзини қаерга қўйишни билмай қолар, юзи ловуллар, ахийри бир амаллаб бош чайқаган бўларди-да, ўзини юмушга урарди. Шунда опа баттар авж оларди: баайни кимдир арпасини хом ўриб келгандай пишиллаб уҳ тортар, хўрсинар, олдидаги қоғозларни мақсадсиз нари-бери сулар, столни ғижирлатиб жойидан силжитар, сўнг йиғламсираган алфозда нолишга тушиб кетарди: “Э худо, бунинг нимаси қийин ахир, шундоқ ётиб, шундоқ ўйласанг бас, киради-қўяди...” Бу тарздаги серид-дао шиква-шикоятлар шу қадар асабимни ўйнатадиган бўлдики, охир-оқибат мен ҳам: “Уша отинг ўчгур тимсоҳни бир марта тушда кўриб чиқиш ростдан ҳам шунчалар қийин ишмикин?!” дея ўзимча қиздан ўпкагина қилиб қўядиган бўлдим. Айниқса, назаримда, айбдорлик ҳиссию изтиробдан бир бурдагина юзи аянчли равишда буришиб кетадиган Муниса “буюртма” тушни кўролмаётганидан эмас, айнан опанинг саволига “йўқ” деб жавоб беришдан юрак олдириб қўйганини тусмол қиларканман, чин гап, юрагим туздек ачишиб, қизга раҳим келиб қоладиган пайтларим ҳам бўларди. Буёқда эса Муниса хонада йўқ маҳаллари опа мени қийин-қистовга олишини қанда қилмасди: “Сизам гапиринг-да энди мундай бир эркакка ўхшаб”. Эркакка ўхшаб гапиринг (ахир, “Тушингда тимсоҳни кўриб чиқасан, тамом-вассалом!” деб дўқ уролмасам) қандай бўлишини сира тасаввур қилолмаганимдан сўнг ахири бир кун қизи-

миз пишириб келган юмшоққина қуймоқларни маза қилиб тановул қилаётганим маҳал дабдурустдан тимсоҳ терисини мақтаб кетдим: “Сумкасини айтинг... Шунақа пойабзал билан... Қайишнинг додаси...” Ниҳоят сал ўзимни босиб олгач, ҳар тугул қовун тушириб қўймадимми деб кўз қиримни ташласам, йўқ, баайни ўзи ҳақида илиқ гап эшитаётгандай опа ишшайиб-яйраб ўтирибди, Муниса бўлса яна бир кўлёмзадан паноҳ топган...

III

Ниҳоят, ниҳоят насиб этди ўшандай кун!

Астойдил йиғласанг, сўқир кўздан ёш чиқар деб бежиз айтишмаган-да.

Аниқ ёдимда бор, хосиятли жума куни эди. Яна денг, ўтган чоршанбада гап тополмасдан туйқусдан тимсоҳнинг ўткир-ўткир тишларини мақтаганим ҳам эсимда. Галабанинг эгаси кўп бўлади, аммо охир-оқибат эришилган ушбу ютуқда ўзимнинг ҳам ҳиссам борлиги хусусидаги фикр каминага мойдай ёқиб, кўнглимнинг бир чеккасига мустаҳкам ўрнашиб олди.

Рутубатли хонамизда сичқон дори ва чирий бошлаган қоғоз иси анқиб турарди. Биз, бир-биридан мутлақо безор бўлган икки ҳамхона, тақдирнинг қайси ўйноқи шамоли бизни бу торгина хонага қамаб қўйганига ҳайрон бўлгандай гаранг, тунд алфозда мум тишлаб ўтирардик. Муниса эса кечикаётганди. Мен ҳатто қизга сал қаттиқроқ гапириб қўйсаммикин деган халларга ҳам бораётган эдим.

Худди шу маҳал нечукдир эшикнинг иккала тавақаси ҳам ланг очилиб кетди ва хонага ёпирилиб кирган илиққина қуёш нурлари, соф ҳавога чулганганча остонада Муниса пайдо бўлди.

Ҳа, воқеа содир бўлган эди!

Мен бешарм қуёш нурлари юпқа қўйлагини остидаги қоматини кўз-кўзлаб турган қизга бир қарашдаёқ ҳаммасини тушундим. Гўё елкасидаги зил-замбил юқдан халос бўлгандай қиз қаддини мағрур ростлаб турар,

кўзлари чақнар, юзи повуллаб ёнар, бу туриш-турмушда ҳар кунги Мунисани эмас, камида ўн йилга яшариб кетган, бахтиёр, қувончи ичига сиғмаётган, аини етилган, агар таъбир жоиз бўлса, диркиллаб турган навжувон қизни кўриш мумкин эди.

Мен ҳали шу кунга довор бахтиёрлиги бунчалар ошкора барқ уриб турган қиз зотини учратмагандим...

Ҳатто ҳафтафаҳмроқ Саломат опа ҳам барисини тушунди ва беихтиёр ҳайқириб юборди:

– Бўлдим?

Қиз фақат бош ирғаш билан кифояланишга уринди-ю, аммо ич-ичидан босиб келаётган шодон кулгусини яширолмай қолди.

Худойим-эй, қиз бола яйраб кулгани маҳал бу қадар чиройли бўлиб кетмаса-я!..

Стол тарақлаб кетди: олти пудлик вазнини унутган мудирамиз ўрнидан отилиб турган эди. Опа кўллари кенг очди, учиб келган Муниса бу улкан қучоққа сингиб, эриб кетди гўё. Шунда мен... мудирамизнинг кўзларида ёш кўрдим! Қарасам, қизнинг ҳам пиқиллаши эшитилаётгандек. Бунақанги сентиментализмга, элбурутдан хайрлашувларга кўшилиб ўтириш эркак кишига ярашмайдиган иш бўлиб кўринди менга. Шу боис сирғалиб хонадан чиқиб кетдим.

Қайтиб келганимда бурни қизарган Саломат опа зўр бериб китоб титкилар эди. Муниса эса нигоҳини менадан яширганча саҳифанинг асл матнларига мук тушиб ўтирарди.

Томоқ қириб қўйгач, худди ҳеч нарсадан хабари йўқ одамдай хотиржамлик билан ишга киришдим.

Маттни ўқияпману, тез-тез хаёлим бошқа жойга кетиб қолади. Худога шукр, қайсар тимсоҳ ахийри тушга кирипти, отасига минг раҳмат ўша тимсоҳнинг. Аммо энди бу ёғи нима бўлади? Олдимда ҳамон ҳаяжонланиб, нозик бармоқлари титрабгина ўтирган манави қушчанинг аҳволи не кечади? Наҳот шаҳзода деганлари шундай тўппа-тўсиндан хонага кириб келса-да, ўзини, айтайлик: “Салом. Мен – шаҳзода...” деб таништира. Ақл бовар қилмайди. Ё аввал қизни кино-

пинога таклиф этармикин? Қизиқ... Мен, мисол учун, “мурдалар чалғи ушлаб турган” кўрқинчли ёхуд одамлар пашшадай қирлиб кетадиган жангари фильмни томоша қилаётган шаҳзодани тасаввур этишга уриндим, кулиб юборишдан ўзимни базўр тийдим. Бироқ хаёлпарастлик – корректорнинг биринчи душмани. Олдинги устунни қайта ўқиб, иккита оддийгина хатоний ўтказиб юборганимни кўргач, барисига тупурдим, бор диққатимни саҳифага қаратдим.

Ҳар қандай, ҳатто ташқаридан қаралганда ўта зерикарли туюладиган машғулотнинг ҳам ўз ички оҳанрабо си бордай назаримда. Гарчанд кўп танқид қилиб турсам-да, оддийгина ўроқда сип-силлиқ, ажойиб кетмон дасталари ясаётган маҳаллари тўлиқиб, ҳаяжонланиб кетадиган, ҳатто олдидаги одамни унутганча минғирлаб хиргойи қилиб юборадиган Михлибой гуппи мисоли мен аста-секин ўз ишимга шўнғиб кетдим. Балки шу сабаблидир, қаршимда муштдайгина бўлиб ўтирган, етовимда ишлаётган қизча менинг берилиб ўқиётганларимни эшитмай қўйганини савқи табиий ила ҳис қилароқ, ҳайроналик аралаш ғазаб отига минганча аста-секин ўзимга келган кўйи машғулотимнинг онгни сархуш этиб қўйгувчи жодусидан қутула борарканман, Мунисанинг ҳайкалдай қотиб қолганини кўрдим. Шу заҳоти, ҳали аламли қаҳр отига қамчи урмасимдан бурун асл воқеликни англаб етгандай бўлдим, миямда нимадир чирсиллаб кетди.

Илло, эшик тақилламоқда эди.

Тақиллаганда ҳам анчайин назокат ва эҳтиёткорлик ила, тўхтаб-тўхтаб, ҳар сафар уч мартадан, баайни “Мен кел-дим... Мен кел-дим...” деяётгандай. Айни чоғда ушбу йўқловда қандайдир таниш оҳанглар шарпаси-да бордек эди-ю, бироқ зориқиб кутиш ҳаяжони бу туйғуни супуриб ташлаб, ўрнига илинжли ҳаяжон ҳамда “Қани, нима бўларкин...” қабилдаги қизиқиш кўчатларини аллақачон экиб, етилтириб, парвариш-лаб улгурганди.

Гўёки хонадагиларнинг нафас олишгаям журъат этолмай жойларида ҳайкалдай қотиб қолишганлари-

ни илфагандай баногоҳ эшикнинг бир тавақаси оҳиста очилиб аввал... – ёраб, унутиб бўладими бу лаҳзаларни! – йилтир бош... сўнг тўрлаган тор пешона, сийрак сарғиш қош, сўппайган бурун кўринди. Ниҳоят, Калоний домла лиқилдоқ бўйни қадар ичкарига чўзилди-да, тишсиз оғзини катта-катта очганча хирқираб:

– Ассалому алайкум, ҳамкасабалар, – деди. Сўнг мен томонга алоҳида ўгирилди ва ҳамишагидек кўзлари йилтираб тиржаяркан, нишини суқиб олишга уринди: – Саломатмисиз?

Ҳар сафар шу, бу чол негадир мени мудирамизга менгзашдан чарчамайди, ўзича пайров қилади. Бироқ мен ҳам аллақачондан бери қарз бўлиб қолмайман, пайровни илиб кетаман-да, ўхшатиб жавоб бераман. Ҳозир ҳам чолнинг оғзига урдим:

– Келин, келин... Ўзингиз ту-узикмисиз?

Чол балодеккина фаҳмли эди. Мен уни аввал жувонга менгзаётганимни, сўнг эса бутун бошли “тузик” лақабли ит томонга ўтиб кетганимни жуда яхши билиб туради, шунга қарамай, мени ҳар сафар бир чандиб олмаса кўнгли жойига тушмайди. Бироқ бу гал пайровимиз узоққа чўзилмади. Домла Калоний энди бирон тагдорроқ гапга оғиз жуфтлаган маҳал ниҳоят ўзини салгина ўнглаб олаётган Саломат опа чидаб туролмасдан:

– Саломинг бошингдан қолсин, сассиқ чол, – деб юборди йиғлаворгудай аҳволда.

Бу қарғиш анчайин баланд овозда айтилгани боис, ўзининг эътироф этишича, “ҳамма аппаратлари қатори эшитиш аппаратлари ҳам яхши ишлайдиган” Калоний домланинг қулоғига чалингани аниқ эди. Лекин катак дафтарга чумолидай майда ҳарфларда битиб келадиган мақолаларию уларнинг қалам ҳақлари учун узлуксиз кечадиган жанг жараёнларида асабий таҳририят ходимларидан бундан баттар писилдоқ ҳақоратлар эшитавериш бети қаттиқ бўлиб кетган домла пинак бузмади, билъакс, опага қараб табассум ҳадя қилган бўлди-да, афсус оҳангида деди:

– Узр энди, редактор бова йўқлаган эканлар, олдиларига бирров кириб чиқмасам бўлмас. Бир дақиқага.

Чол эшикни оҳиста ёпди. Ҳали ҳовуридан тушиб улгурмаган опа қарғишининг иккинчи қисмини шанғиллаб ифода қилди:

– Қоранг ўчсин! Илоё ўша хонадан қайтиб чиқма!

Ана шундан кейин хонага ноқулай сукунат чўқди. Опа пишиллар, ўрнида тўлганар, бироқ бирон тайинли гап айтишни уддалолмасди. Ўзимга келсак, миямга сира бир жўяли фикр келмас; бунинг устига, бу туш – тимсоҳлар ғавғоси айнан қаршимда ўтирган ожизалар ташаббуси ила бошлангани боис бирон нима дейиш, уларнинг ишига аралашини ҳам ўнғайсиз эди. Айни чоғда бирдан ишга киришиб кетишимга ҳам нимадир халақит бериб тургандай эди.

Балки бундай вазиятда кўзга тушган чўпдай бемарид пайдо бўлиб қолган домлани сўкиб қўйиш керакмиди... Бироқ айни сўкиш орага баттар ўнғайсизлик соладигандек туюлди назаримда, илло унда менинг ҳам кечаётган воқеалардан у ёки бу даражада бохабарлигим ошкор бўлиб қоларди. Қиз эса, имоним комилки, бундан баттар эзилади. Шу боис, бир-икки томоқ қириб қўйгач, ҳар эҳтимолга қарши навбатчи жумлалардан бирини айтиб қўя қолдим:

– Бугун иссиқ бўладиганга ўхшайди.

Опа жон ҳолатда қимматли фикримни маъқуллади:

– Ҳа, иссиқ, иссиқ. – Сўнг ишончсизроқ тарзда қўшиб қўйди: – Жуда иссиқ.

Шу билан гурунг ўз-ўзидан барҳам топди. Ҳамон қўлёзмага қадалиб тикилиб ўтирган, қадди янада чўкиб, кичкинагина бўлиб қолган Муниса учун куннинг иссиқ-совуқлиги ҳеч бир аҳамиятсиз эди шекилли.

Саҳифани атай шиқирлатиброқ ушлаб-ғижимлаб олдимга тортдим. Менимча, энди ишни келган жойидан давом эттираверсак ҳам бўларди.

Худди шу лаҳзада, мен энди овоз чиқариб ўқиш учун оғиз жұфтлаганим маҳал туйқусдан Саломат опа кафтларини қарсиллатиб бир-бирига урдию, менинг ҳайрон бўлиб қараганимга жавобан тилла топган гадодай ҳовлиқиб хитоб қилди:

– Анови... анови чол остонадан қайтиб кетди-ку!
Тўғрими?

Ушбу ҳолатда одамни бу даражада руҳлангириб юборадиган нечук сир-синоат борлигини тушунмаганим боис елка қисдим:

– Ҳўш?

Жавоб янада ҳаяжонли эди:

– У ичкарига кирмади, тушуняписизми, кирмади! Демак... демак... – опанинг кўзлари чақнаб кетди, – биз... мен кутган одам энди келади... Хонага кирса ҳисоб...

Кўз қиримни ташласам, шўрлик Муниса уят-номусдан ерга кириб кетгудай бўлиб баттар кичрайган, баттар бужмайган аҳволда... Юрагим орзиқиб кетди. Ҳар нечук, шўрлик ҳеч бўлмаса мени тимсоҳ можаросидан беҳабар деб умид қилиб юргани аниқ... Узи андишаликкина қиз бўлса... Минг лаънат-э ўша шаҳзода-пахзодаларигаям!.. Одамни... шунча хўрлайдими ахир!..

Саҳифани тўғри келган жойидан атай баланд овозда ўқий кетдим...

Орадан бирон соатлар чамаси вақт ўтди-ёв.

Яна эшик тақиллади. Журъатсизроқ. Гашим келди. Домла Калоний бош муҳаррир ҳузурларидан қайтганга ўхшайдилар. Шундай бўлса ҳам бир лаҳза нафасни ростлаб олиш учун ўқишдан тўхтадим-да, яна бесаранжом бўлиб қолган Саломат опага мазахомуз қараб қўйдим. Бунга сездимки ё эшик очилавермаганидан гаши келдимки, ҳар қалай, сал жиддий тортган опа ўшшайиб амри фармон бердилар:

– Марҳамат.

Бир неча сония давом этган узоқ куттиришдан сўнг ахийри эшик очилди ва остонада бир йигитча пайдо бўлди!

IV

Дунё – тор. Баъзан нафасни қайтариб юборадиган даражада. Гўё кўзанинг ичида яшаётгандайсан – у ёққа қарасанг ҳам таниш башара, бу ёққа қарасанг ҳам. Баъзан, мутлақо қутилмаганда эса оёғинг остидан ҳам

ўзинг асло кўришни истамаган қиёфа чиқиб келаве-
ради тиржайи-иб.

Ҳа, мен бу йигитчани билардим. Йигитчаки, “ўтгиз-
да ёши”, балки анча ёшроқдир, ким билади дейсиз,
аммо қаримсиқ кўринишли...

Киши сал улғайиб, ўзига яраша обрў-эътиборга эга
була борган сайин хотира катакчасига жойлашиб ол-
ган баъзи кечмишларни ёдлагиси келмай қоларкан,
қани энди имкони бўлсаю, уларни буткул фаромуш эт-
санг, мабодо бунинг иложи топилмаган тақдирда, ҳеч
курса бирон тирик жон уларни эслатиб, кулни қўзғаб
турмаслигига имонинг комил бўлса. Илло, камина ҳам
хот сум эмган банда, дейлик, бир мунаққид оғзини тўл-
дириб айтиб ўтиб кетганидай, инсонга хос хусусият-
ларга бегона эмасман, инчунун, агар қачондир бир за-
монлар мисол учун ғўрлигим, тажрибасизлигим орқа-
сида бирон хатога, янглишувга йўл қўйган эканман,
нима, энди ўша адашишимни эслаб бир умр ўзимдан
ўзим хижолат бўлиб ўтмоғим позимми? Ахир, беайб –
парвардигор, ойдаки доғ бор экан, биздек ожиз бан-
даларга комиллик абадий ушалмас орзу эмасми...

Холисанилло айтадиган бўлсак, ҳали шиғир-пиғир-
ларгаю қандайдир оламшумул мақолаларга орзуманд
бўлиб юрган талабалик даврларимизда ён дафтарчам-
га қайд этиб қўйган мухтасаргина битигимда ёзиб
қўйганимдай: “Ўтган умрини эслаган чоғда юзи бирон
марта хижолатдан ловуллаб ёнмаган одам “яшадим,
яхши яшадим” деб айтса арзийди. Аммо энди бундай
одаминг топилиш-топилмаслиги – бошқа масала...”
Илло, улкан ғарам ичидан игна топилса топилар, ва-
лекин рубъи маскунда бундайин қанотсиз фаришта
топилмағай...

Хуллас, тўқсонинчи йилларнинг ўрталари эди. Ками-
на аллақачон ўқишни битирган эдим, диплом ҳам ҳимоя
қилинган, энди тузукроқ иш излаб юрардим. Табиий-
ки, прописка масаласи ҳам ҳавода осилиб турарди.

Аниқ эсимда бор: намозшом палла эди. Мен ижара-
да турадиган уйнинг эшик кўнғироғи жириглаб қол-
ди. Ҳамхоналарим ҳали ўқишдан қайтишмаганди. Мени

жуда катта одам деб ўйлаб, соямга салом берадиган икки абитуриент жиянларим дарс қилишаётганди. Бориб эшикни очсам, йўлакда қаримсиққина кўринадиган бир йигитча ўқрайиб турибди. Ноилож салом бердим. Йигитча жавоб ўрнига ички чўнтагидан қизил жилдли бир ҳужжат олиб кўрсатаркан: “Милицияданман”, деди. Сўнг баттар қовоғини уйганча эълон қилди: “Кийиниб, ҳужжатларингизни олиб чиқинг. Биз билан кетасиз”. Оёқларим қалтираб кетган бўлса-да, – уч ойдан бери ижара пули тўланмаган, прописка йўқ, уйда абитуриентлар бор, ишқилиб, осилса топиладиган айбларим бисёр эди, – ҳар нечук: “Тинчликми?” деб сўрай олишни уддаладим. Йигитча баттар қовоқ уйиб, базўр жавоб қайтарди: “Сизнинг Тойир Қаҳҳоров исмли дўстингиз ётибди бизда. Оғир жиноятда айбланаётибди. Шаҳарда сиздан бошқа таниши йўқ экан. Шунга, бориб юзлаштирмоқчимиз”. Дарҳақиқат, қўшни қишлоқлик биз тенги Тойир деган болани танирдим, қайсидир техникумдами ўқирди. Икки-уч марта автобусда бирга қайтганмиз, бир марта, янглишмасам, уйи меҳмонга тўлиб қолганда шу ерга келиб ётиб ҳам кетганди. Тўй-маъракаларда ҳам учрашиб қолардик. Тўғри, салом-алигимиз куюқ эди, аммо жаунақа “дўст” даражасида эмасди. Қисқаси... кўрқиб кетдим. Бориб бир балага илиниб қолмай дедим. Миям ҳам бирдан тез ишлаб кетди. Ахийри “Билдим дедим – тутилдим, билмадим дедим – қутилдим”, деган қарорга келдим. Илло, милиция бўлгандан кейин ишни ҳужжат текширишдан бошлайди... Ким билади, ҳали бу Тойир деганлари нима иш қилиб қўйган... Ёмондан нари... Ичим пўкиллаб турган эса-да, “Қанақанги Тойир? – дедим атай ўзимни бечора, ғарибу ғурабо кўрсатишга уринганча. – Унақа одамни танитайман”. Йигитча энди юзимга қаттиқроқ, айтиш мумкинки, безбетларча ва ҳузурланиб тикилди чамаси. Сўнг: “Отделенияга борайлик, ўша ерда аниқлаймиз”, – деди. Жон-поним чиқиб кетди: “Айтдим-ку, унақанги одамни танитайман. Тинч қўйинг мени. Мен ҳозир... кетишим керак. Срочно. Поезда. Мени... кутиб туришиб-

ди. Узим бир меҳмон бўлсам... Ўзи бугун келгандим..." Роса алжидим.. Ҳатто абитуриент жиянларимнинг эшик ёнига келиб қулоқ солиб туриши ҳам мени тўхта-толмади (Кейинроқ улар қишлоққа бориб мен ҳақим-да нималар деб сасишмади). Меҳмон эканлигим ҳақидаги фикр ўзимга шу қадар жўяли туюлиб кетдики, охирига келиб... деярли ёлбордим: "Қўйинг энди, ака, бир мусофирни хафа қилманг. Ўзингиз ҳам бу ернинг одамига ўхшамайсиз..." Лекин йигитча без бўлиб туриб олди: "Ҳеч бўлмаса бунақанги одамни танимайман деб ёзиб берасиз!" Жон деб рози бўлдим. Осон қутулганимга шукроналар айтганча хонага кирасола бир дафтар варағига ёздим: шундай-шундай, танимайман... деб. Олиб чиқиб бердим. Йигитча тантанавор қиёфада, бироқ миқ этмасдан қоғозни тўрт буклади, ички чўнтагига солди ва ана шундан кейингина зина тарафга ўгирилиб: "Айтгандим-ку", деди. Мен ҳам беихтиёр шу тарафга ўтиридим ва зиналардан шошилмай чиқиб келаётган Тойирни кўрдим. Башарасидан анча-мунча довдираб қолганлиги сезилиб турарди. Афтидан, у мириқиб кулмоқчи бўлгану, бироқ ҳазил тагидан чиқиб келаётган зилни кўргач... Иккаламиз ҳам ноқулай аҳволда қолдик. Кўришган бўлдик, ҳол-аҳвол сўрашишлар ҳам қисқа ва совуқ кечди. Индинга дипломини "юваётган" экан, шунга айтиб келган экан Тойир. Йигитча эса бир таниши экан. Қисқаси, ҳазиллашишмоқчи бўлишган экан...

Сўнгроқ, орадан олти ойча вақт ўтгач, орадаги хижолатпазлик андаккина унут бўлаёзган чоғда, тасодифан Тойир билан бир автобусда қайтиб қолдим, йўл-йўлакай чўқилаб-чўқилаб сўраб билиб олганим шу бўлдики, ўша "ҳазилкаш" йигитча штатсиз дружинник деган гувоҳномани кўтариб юраркан, ўзи Тойир билан ўқиган, сўнг, ичкуёвлик мақомида уйланишга мажбур бўлиб қолгач, техникумни ташлаб кетган экан. Тойирнинг гапига қараганда, ҳаётда омади келмагани боис сал аламздароқ бўлиб қолган экан. Ўзининг устига гумбаздай хотини деярли ҳар куни жанжал кўтариб, пул талаб қиларкан. Узунқулоқ гапларга қараган-

да бу шанғи хотиннинг қўлиям сал югурикроқ экан. Ана шундай пайтлари бу йигитча эски таниш-билишлариникига жўнаб қоларкану, аламдан чиқмоқ қасдидами, ўша кундагига ўхшаш томошаларни кўрсатиб юраркан. Тойирнинг тахминича, хотинидан Азроилдан кўрқадигандек ҳолга тушиб қолган бу йигитча, айниқса, бегона қиз-жувонлар устидан кулишдан, уларни хўрлаб қўйишдан бошқача ҳузур топаркан. Айни пайтда, ора-сира бегона эркаклару йигитларни ўнғайсиз аҳволга тушириб қўйишдан ҳам қайтмас экан бу йигитча. Ўша куни ҳам... зиёфатга чақиришга бирга келаётгани маҳал... “Ўртоғингизни бир синаб берайми? Озгина ҳазиллашсак-ҳазиллашибмиз-да”, дея ҳол-жонига қўймапти Тойирни. Афсуски, эътибор бермапман, ўша куни йигитчанинг чап юзида қонталаш бўлиб турган янгигина тирноқ излари бор экан...

Орадан кўп йиллар ўтиб кетди. Тойир билан йўлларимиз бошқа кесишмади. Фақат бир сафар эшитиб қолдимки, у қишлоқ кенгашининг раиси бўлибди. Илойим, омадини берсин. Аммо Тойирни эслаган заҳоти нечүкдир тантанавор тарзда тушунтириш хатини буклаб чўнтагига солаётган қаримсиқ юзли йигитчанинг қиёфаси кўз олдимда пайдо бўладию, дилимни хуфтон этади. Назаримда, бир кун эмас, бир кун бу лаънати йигитча ўша қоғозни азот кўтарганча бирон ишхонамга кириб келадигандек. Ўшанда-ку, қоғозни сўрашга истиҳола қилгандим, йигитчанинг ўзи билиб қайтиб беравермади... Шу билан қолди-кетди аҳмоқона “ашёвий далил”...

Ҳа, орадан шунча йиллар ўтиб, ўзингта нисбатан ўзингнинг ҳурматингга дарз кетказиши мумкин бўлган бу воқеа деярли ёдимдан кўтарилган маҳал бу йигитча осмондан тушгандай остонада хоксоргина бўлиб турар ва, назаримда, бутун туриш-турмуши билан ўзининг нақадар содда, мўмин-қобил, камтарин, тортинчоқ, айни пайтда хизмат вазифасини мажбуран бажараётган одамдай тутишга уринарди. Ў, худойим, аниқки, нафрат – нохолислик хамиртуруши, аммо мен йиллар мобайнида ногаҳон бир эслаб қолишнинг

ўзиёқ вужуду руҳимни заҳарлаб келган бу қаримсиқ йигитчага бетараф қарай олмасдим, ахир... Бунинг устига, худди атай қилгандай, вақтидан бурун қариб, режасини ошириб адо этиб улгурган йигитча ўтган йиллар мобайнида сира ўзгармагандай эди...

Тажриба бор: бундай лаҳзаларда миям шиддат билан ишлаб кетади. Ҳозир ҳам ногаҳон бундан етти-саккиз йил бурунги билан айна кунлардаги ташқи кўринишим ўртасидаги анча сезиларли тафовут хусусида ўйларканман, “эҳтимол мени танимас” деган дудмол тусмолга бордим, то йигитчанинг ўзи бирон нима демагунча ёинки мени эслаганлиги ҳақида ишора қилмагунча миқ этмай ўтираверишга қарор қилдим. Мабодо у ҳаддидан ошса, мен ҳам безбетлик қилиб ўтиравераман: “Мен – мен эмасман”, деб. Нима қилти, ўтган сафар ўртоғимдан воз кечгандим, бу сафар ўзимдан...

Иложи борича бошимни қуйи эгганча ўзимни саҳифа ўқиётгандай тутарканман, кўз қирим билан меҳмонни кузатишга ҳаракат қилардим. Мана, йигитча қисик кўзларини баттар қисганча журъатсизлик билан хонага назар ташлаш асносида – ҳар қалай, эшиқдаги менинг ижодим маҳсули бўлмиш “Бегоналар кириши қатъиян ман қилинади – саҳифа ўқилмоқда!” деган эскартманинг салобати босган бўлса керак, илло, ҳали у бу хона учун бегона эди, – андак чўчиётганлиги сезилиб турган титроққина овозда салом берди.

Сўнграқ, орадан йиллар ўтиб, воқеа аллақачон содир бўлган, қорлар ҳам ёғиб, излар босилиб кетгач, камина ўз фикри ожизимдан келиб чиққан ҳолда шундай тусмолга бордим: Дейлик, шу кунни мен ёинки мудирамиз ушбу йигитчага андаккина дағалроқ тарзда муомала қилиб, мисол учун хонадан чиқиб кетишни талаб қилганимизда, саҳифа ўқиладганлигини дастак этиб туриб олганимизда, эҳтимолки йигитча шу билан бадар кетар ва қайтиб бу томонларга қадам босмас, мабодо қадам босган тақдирда ҳам қайтиб бизнинг хонамизга мўраламас эди. Аммо тасодиф отлиғ хилқатнинг юзлаб-минглаб унсурлари мутлақо кутилмаганда айна лаҳзаларда мутаносиб ҳолда жамули-

жам бўлган ва айнан ушбу лаҳзаларда хонамизда кимнидир кутишмоқда эди. Тақдирдан эса қочиб қутулиб бўлмайди...

Стул гичирларди, стол тарақлади – Саломат опа ўрнидан турган эди.

– Ваалайкум ассалом, келинг, келинг, марҳамат. – Мудирамиз ялтоқланиб хушомад қиларди. – Хизмат, яхши йигит.

Мен ҳамон кўз қиримни ташлаб турардим ва айнаи дамда йигитчанинг иккиланаётганини сезиб турардим.

– Мен... милицияданман. – Йигитча кўйлагининг кўкрак чўнтагидан қизил жилдли хужжат чиқарди.

Мен беихтиёр ғудраниб қўйдим. Ҳа, шунча вақт ўтганига қарамасдан усул эскирмаган эди.

– Жудаям яхши-да. – Опанинг оғзидан бол томарди. – Мақола олиб келдингизми?

Ўзига мададкор топилганидан сал руҳланган йигитча энди опага қараб равонроқ гапира бошлади.

– Мен фалон квартал участкавойининг ёрдамчисиман. Тегишли шартномаларсиз квартирада туриш масаласида келдим. Шунга...

– Хўш, хўш? – бамисоли муҳим янгилик эшитаётгандай оғзининг таноби қочиб кетган опа йигитчага далда беришга уринди.

– Шунга... сизларнинг бир ходимингиз, фалон уй, фалон хонадонда турар экан. Бир-икки телефон қилдим, трубкани қўйиб қўйишаяпти. Тётя Маша Россияга кетган экан. Опасининг олдига. Шунга... – Йигитча чўнтагидан бир парча қоғоз чиқарди. Юрагим дуқиллаб кетди – худди ўша, мен ёзиб бергандагига ўхшаш ўқувчилар катак дафтарининг ярим саҳифаси. – Қизлар турган уйга кечқурун бориш ноқулай бўлгани учун... шу ерга келавердим.

– Ким экан у шартномасиз ижарада турган? – хавотирланиб сўради ниманидир ўйлаб қолган опа.

Йигитча қоғозчани очиб, ўқиди:

– Пистончиева Муниса.

Мен ана шундагина қизга қарадим ва унинг ранги кўрқувдан қув ўчиб кетганини кўрдим.

– Ҳа, ҳа. Бор, бор шундай ходимамиз. – Яна хурсанд бўлиб, яшнаб кетган опа Мунисага ишора қилди. – Мана, ўзлари ўтирибдилар... Тур, қизим, салом бер аканга... Ўзбекона одобга эътибор бердингизми, – опа энди менга мурожаат қилмоқда эди. – Қиз болалар турган уйга кечқурун бостириб бориш ноқулай бўлади дея тўғри бу ёққа келиптилар азамат укамиз.

Аммо мен бу “одобли азамат ука”га эътибор берадиган даражада эмасдим – бошимни кўтармай зўр бериб мақолани ўқиётганга солдим ўзимни.

Муниса ўрнидан турди ва эшитилар-эшитилмас тарзда “Яхшимисиз” дея салом берди.

Йигитча томоқ қириб қўйди, аммо яхши тайёрланиб келмаганми, буёғига нима дейишни билмай қолди-ёв чамамда. Опа унинг жонига ора кирди.

– Мунис, қизим, кўрқма, аканга вазиятни тушунтир, квартирда вақтинча турибман де, яқинда уй олиб чиқиб кетаман де. Хўжайкам ҳам яқинда қайтиб келади, де. Хўжайканг телефонни ишлатманглар деб кетганиниям айтавер бемалол. Бунинг уяти йўқ, тўғрими, укажон?

– Ҳм, – деб қўйди опанинг янги топилган “укажон”-иси. Кейин расмийроқ оҳангда гапиришга уринди: – Битта тушунтириш хати ёзиб берсалар...

Мен кўз қиримни ташлаб, опанинг нордон нарса егандай афтини буриштирганини кўрдим.

– Шу... шартми қоғозбозлик?

Йигитча сал дадиллашди.

– Хизматчилик, опа. Мен ҳисобот топширишим керак. Қонун шуни талаб қилади.

Қоним қайнаб кетди. У, қани имконимда бўлсаю, “қонун” деган тилларингни бураб-бураб суғуриб олсам!

Опа яна ялтоқланишга ўтди.

– Энди, ука, ўзингиз биласиз, Мунисахон катта бир обрўли газетанинг ишонган ходимларидан, бунинг устига эл таниган шоира. Шундай экан, шундоқ ходиманинг номини қандайдир ҳисоботларингизга тиркаб юрасизми?! Ундан кўра, келинг, сизларнинг ишингиз-

ни матбуотда ёритайлик, чиройли суратларингизни-ям қўшиб берайлик. Бунақа топшириқларни Муниса-хоннинг ўзлариям бошлаб ташлайдилар.

– Майли-ю, – йигитча иккиланиб қолди, – аммо, ўзингиз тушунасиз, ҳозир вазият нозик, кварталимизда бир-икки ўғри болачалар пайдо бўлиб қолитти, булар бўлса хозияинсиз туришади, шунга, одам хавотир ҳам олади...

– Ҳа, яшанг, ука! – Опа кафтларини бир-бирига қарсиллатиб урди. – Ана шундан гапиринг-да! Биз ҳам мана шундан хавотирда эдик-да! Бироқ, мана, худога шукр, сиздай меҳрибон акалари бор экан, кўнглимиз анча жойига тушди. Қўриқланг, ука, бизнинг олтиндан қиммат қизимизни яхшилаб қўриқланг.

Энди ўзини анча босиб олган йигитча бемало проқ гапирди ва, назаримда, дастлабки жумласи биланоқ хатога йўл қўйиб, ўз сирини ўзи очиб қўйди:

– Қўриқлаш бизнинг вазифамиз, опа, лекин хабар олайлик деб борсак булар эшикни очишмаса...

Аммо нечукдир тобора ҳаяжонланиб-жўшиб бораётган опа бунақанги майда-чуйдаларга эътибор берадиган аҳволда эмасди.

– Очади, укажон, очади. Аввал очмаган бўлса, мана энди очади. Танимаган-да сизни. Буни менга ям айтган, кечқурун эшик тақиллаб қолса очмаймиз, чироқларни ўчириб ўтираверамиз, шеър-мақолаларни ярим кечаси ёзамиз, деб. Менам буни маъқуллаганман. Ахир, ўзингиз айтгандай, укажон, яхши бор, ёмон бор, билиб бўладими. Ундан кейин, хўжайкаям қаттиқ тайинлаб кетган, уйга бировни киритманглар деб. Қиз бола нарса бўлса, қўрқади-да...

Фаҳмимча, шу билан “опа-ука” ўртасида кечган мазкур сермулозамат суҳбатга яқун ясаса ҳам бўларди – ҳар қалай, ҳамма гаплар айтилди, саволларга зарур жавоблар олинди. Тўғри, опа асосий ҳолатлардан бирини, яъни йигитча қандай қилиб Мунисани топиб келганини сўрашни унутди, аммо бунинг ажабланидиган жойи йўқ, илло бундай фаромушхотирлик опанинг ягона қусури эмаслигини яхши билардим.

Дарҳақиқат, гурунг мароми илимиқ-иссиқ хайрлашув бекати томон борарди. Буни савқи табиий ила ҳис қилди чоғи, оғзидан чиқаётган гапларга бутунлай мос келмаган бошқа нарсаларни мулоҳаза қилиб кўраётган опа баногоҳ таклиф қилиб қолди:

– Яхши ишни чўзиб нима қиламиз, укажон. Как рас эртага шанба, биз ишламаймиз. Мунисахон ишхонангизга борсин, сиз фактларни, суратларни тайёрлаб қўйинг, насиб қилса, келгуси сонда мақолани бериб юборамиз.

Саломат опа, фикримча, газетанинг хўжайинидек ваъдани қуюқ қилиб юбориш асносида ўзи ҳам кутмаган ҳолда мўлжалга аниқ уриб қўйди-ёв: йигитчанинг безовталаниб қолгани аниқ эди.

– Энди, опа, биласиз, бизнинг ишимиз матбуотда унчалик ёритилавермайди...

Ўз таклифидан ўзи жўшиб бораётган опа лаб бурди:

– Бо худо, шунчалик секретниймиди нима бало!.. Биз ҳам биламиз нимани ёзиш, нимани ёзмасликни... Қанча милисаларни чиқарганмиз.

– Тўғрику-я, – баттар чайналиб қолди йигитча, – лекин мен ҳали янгиман... Сал нокамтарлик бўлар...

– Э, у томонини ўйламанг! Камтарлик керак бўлса, камтар қилиб ёзамиз! Бу ёғини Мунисахонга қўйиб бераверинг!

Опа томонидан ҳа деганда исми орага тиқилаётган Мунисанинг ўзи бу пайт қайтиб жойига ўтирган ва қандайдир қўлёзмадан паноҳ топганди.

Ҳа, опада сал фаросат бўлганида эди, йигитчанинг довдирашида камтарликдан бошқа нимадир бор бўлиши мумкинлиги борасида андак мулоҳаза юритиб кўрармиди. Қаёқда дейсиз!

– Унда бундай қиламиз, – миясида дабдурустан пайдо бўлиб қолган янги режа ҳовлиқтириб юборган опа титраб кетди. – Мен якшанба кунини Мунисахонларникига меҳмонга бораяпман. Абед пайтига. Сиз ҳам келинг. Уша ерда бафуржа гаплашиб ўтираемиз. Келишдикми?

Йигитча жон-жон деб рози бўлди:

– Келишдик.

Албатта, ўзинг ёмон кўриб турган одаминг ҳақида бирон бир яхши фикрга боришинг гумон. Аммо, шунга қарамай, назаримда мен янглишмаётган эдим: йигитча мақола тимсолидаги бало-қазодан осонгина қутулганига шукроналар айтганча секингина жуфтакни ростлаб қолмоқчи эди. Бироқ сўнги лаҳзаларда опа қарталарни салгина очиб ташламоқчи бўлдим, ишқилиб, фақат йигитчанинг ўзига эшиттирадиган қилиб ва иложи борича тағдорроқ оҳангда айтишга уринган биргина жумласи кўп нарсаларнинг тақдирини ҳал қилиб ташлади:

– Профессорни ўн минут кутади, дейишади. Лекин мени бир соатдан кам кутманглар. Бозор куни автобусларга ишониб бўлмайди. Бемалол гаплашиб ўтираверинглар.

Ҳа, жумла, айниқса, айтилиш оҳанги жуда беўхшов чиқди, бамисоли сатанг хотин ёш болага ўнғайсиз ҳазил қилаётгандай. Айни дамда опа Мунисани патнисга солиб узатаётгандай эди...

Ким билади, аслида бундай эмасдир, опанинг нияти эзгу бўлгандир-у, фақат менга шундай туюлгандир. Бироқ, орадан йиллар ўтиб ҳам мен ўз фикримдан қайтмадим ва комил ишонч билан ўйлай бошладимки, мабодо опанинг оғзидан ушбу машъум ва яланғоч сўнги жумла чиқмаганида эди, орқаси очилиб, сири фош бўлишидан кўрқибгина турган йигитча шаталоқ очиб қочган, инчунун, Мунисанинг хонадонига қадам босмаган бўларди. Демак, ўшал ҳодисот ҳам рўй бермасди. Аммо опа айтди, ўзининг “холис” хизматини адо этди ва воқеалар ривожини тўхтатиб бўлмас тезликда қуйига қараб учиб кетди, илло, мудом оч йигитча аҳмоқ эмас эди, патнисда тутиб турилган тайёргина таомдан тотинмасдан кетолмасди...

Йигитча кетди. Мен бош кўтармай ишлайвердим. Ана шунда... Қиз учун катта бир иш қилиб қўйгандай талтайиб ўтириб олган Саломат опа неча бор оғиз жуфтлаб ҳам недир бир гап қилмоқнинг иложини қилолмагач,

ахийри ҳеч чидаб туролмади-да, бир гал менинг ўз оғзимдан рус тилидан нўноқлигимни эшитгани ёдига тушди шекилли, Мунисага қараб шу тилда гапириб юборди:

– Не забудь мои слова: это и есть твой сужений.

Ушбу ҳукм маъносини тушунган қиз бечора қўлёзмадан кўз узмай тураверди, аммо мен унинг қўйи лаби титраб кетганини илғадиму, элдан бурун бундай тасқарага қўшқўллаб берилаётган инъомга ичим ачиганимданми ё эски аламим қасдидами, Мунисадан бир чойнак муздек сув олиб келишини илтимос қилдим, қиз ташқарига чиққан заҳоти опага эшиттириб тўнғилладим:

– Бу укангизнинг эса, опахон, лўмбоздеккина хотини бор...

Мудирамиз бир сапчиб тушди.

– Сиз уни танийсизми? – Менинг бош чайқаганимни кўргач эса, жаҳл билан бобиллаб берди: – Ичиқоралик қилманг-да, укахон, тўғрисин айтинг, нимага бундай хаёлга бордингиз?

Мен шошилмай бош кўтардим ва опага тик қарадим:

– Чунки у... жуда озғин ва қаримсиқ. Бунақалар, албатта, уйланган ва албатта, хотиндан ёлчимаган бўлади.

Опа ёйилиб ишшайди ва яна битта ўрисча мақолни эслади:

– Хотин – девор эмас, суриб қўйса бўлади... – Сўнг таъкидлаб қўйди: – Бу дунёда тасодифий нарсанинг ўзи йўқ, укахон. Ҳамма нарсада ички қонуният бор. Шундай экан... Умуман олганда эса, укахон, бировни қари деб камситишдан аввал ойнага бир қараб қўйсангиз ёмон бўлмасди. Шунда баъзи бировлар сизнинг олдингизда қирчиллама йигитдай кўринишини билиб олардингиз...

Ғашим келди. Қип-қизариб кетган, пешонасига тер тепчиган ва афтидан ўзини жуда ноқулай ҳис қилаётган Муниса олиб келган чойнақдаги сувдан бир қултум ичган бўлдим-да, амр қилдим:

– Ишга! Шусиз ҳам анча вақтимизни йўқотдик. Бекорга.

Ҳар кимнинг гўри бошқа.

Бировнинг ҳаётига хўжайинлик қилишдан худонинг ўзи асрасин. Зеро, у дунёдаям ҳар ким ўзи учун ўзи жавоб беради. Кимнингдир ҳаётини тузатиш, таҳрир қилишга уриниш эса, менинг назаримда, дуппа-дурустгина ишлаб турган бош мияни омбур билан очиб кўришдек гап.

Аммо Саломат опамиз бу борада ўзгачароқ фикрда эди. Чунончи кимгадир чин кўнгилдан, беғараз ёрдам бераётганлигини ҳис қилиб туриш опага дармондори каби бемисл куч-қувват, қудрат бағишларди. Бу туйғудан мосуво чоғлари опа саломатлигидан нолиб «оҳ-вой» қилишга тушар ва, дарҳақиқат, ҳафта ўтар-ўтмас кўрпа-тўшак қилиб ётиб оларди. Айни чоғда опа миясига ўрнашиб қолган ўжар бир эътиқоддан келиб чиққан ҳолда ким учундир қилаётган барча ишларининг буткул савоб эканлигига мутаассибларча ишонар, бу борада шубҳа билдирган кимсани биринчи рақамли душманига чиқариб кўяр ва мазкур душманга қарши, айтиш мумкинки, тиш-тирноғи билан курашарди. Бунақалар бир ёпишган жойига қаттиқ ёпишиб оладилар, “Ўлдирсанг ўлдир – меники тўғри” деб тураверадилар. Энг асосийси, опада ўзидаги собит эътиқод воқитасида – аёнки, ҳар қандай эътиқод ҳурматга лойиқ! – баъзи бировларга таъсир кўрсата олиш, уларни ўз ҳукмига ишонтира олиш салоҳияти ҳам бор эдики, узоққа бориб ўтирмасдан ўзим мисолимда айтган тақдиримда ҳам, янги ишга кирган чоғларим бу таъсирга тушиб кўрганимни эслаш кифоядир...

Кейинги ҳафта-ўн кун менинг шаънимга гоҳ ошкора, гоҳ шаъма тарзида айтилган таъна-дашномларда ўтди. Менинг салгина гумонсираганимни ҳам кечиролмаган мудирамиз ишончли қуролини ишга солганди. Очигини айтай, кейинроқ мен шундай қисир мулоҳазаларга ҳам бордимки, бошидан опанинг жиғига тегиб ўтирмасдан, “сизники тўғри, ўроқдан ҳам тўғри” деб ўтираверганимда эҳтимол мудирамиз бунчалар

менга ўчакишмаган ва ўз назариясининг амалдаги исботи учун яна битта далил топиш мақсадда бунчалар ўлиб-тирилмаган бўлармиди. Яна, ким билади дейсиз, қисмат ўз битигини пешоналарга муҳрлаб қўйган экан, бас, уларни ўзгартириб бўлармиди...

Яна не ёлғон-яшиқларни орага тикди, яна не афсоналар тўқиди ("Ҳеч бўлмаса яқинда олинадиган асли таг-туби йўқ уй ҳақида гапириб ўтирмаса бўларди – ким билади, бола бечоранинг кўнгли нимага кўпроқ суст кетганикин..."), бунисини билмадим-у, аммо опа мана шу муддат ичида тантана қилгулик зафарларга эришиб улгурганди назарида. Менга дакки беришлардан, гап билан ўйиб олишлардан чарчаган маҳаллари мудирамиз Мунисани цехга юборарди-да, ана шундан кейин чакаги багтар очилганча дийдиёлар ўқиб кетардики, худога шукр, дунёда ҳақиқат деган нарсалар ҳам бор экан, айрим ўртоқларнинг чандон бадхоҳлик қилишига қарамасдан, бундан неча ўнлаб йиллар бурун ёзиб қўйилган илоҳий ҳақиқатлар яна бир бор ҳаётда ўзининг исботини топган эмиш...

Айтиб ўтганимдай, бировнинг ҳаётига бурнимни тикишни ёмон кўраман, аммо ўсмоқчилаб-ўсмоқчилаб сўраб олишни яхши кўраман: бу энди, айтайлик, мутлақо бурун тикиш эмас, билъақс, узоқда туриб ҳидлаб кўришга мувофиқроқ безарар бир машғулот бўлиб, фаҳмимча, ҳали ҳеч ким искаб кўришни ман қилган эмас.

Билиб олганларим эса кўнгилни шодумон этар даражада эмасди. Аввало, тусмол қилганимдай, йигитча милицияда ишламас экан. Бироқ негадир бу фактга унча аҳамият бериб ўтирмаган опа зўр бериб унинг дўжинникми, маҳалла посбоними эканлигини уқтиришга ўтиб кетдики, баайни гап қандайдир алихўжа-хўжаали касблар хусусида кетаётгандай. Йигитчанинг номини аташни ҳам истамай турганим боис дарҳол унга Посбон деган лақаб-тахаллусни ёпиштирдим-қўйдим. Мана шу Посбонча Мунисага мени илгари қаердадир кўргандайми-ей бўлганини айтибди. Буни эшитиб жон-поним чиқиб кетди. Бошимни кўтарма-

ган бўлсам, нима, ансамдан танибдимми?! Йўқ, бир марта изза бўлганим етар, ҳассасини икки марта йўқотадиган аҳмоқ йўқ. Мен танитайман ҳеч қанақа Посбон-мосбонни! У ҳам мени танитайди! Ақли бўлса тушунар бу сўзсиз битимимизга деган илнжда опага икки-уч марта такрорладимки, – етказиб бориши аниқ! – шу-унча йил Тошкентда юриб, кўрмаганман бунақа йиғитни. Хотирамга эса ишонаман. Умуман, бундан кейин ҳар хил бегона одамлар хонага бостириб кириб мени ишдан чалғитадиган бўлса, мен... Табиийки, мен унда нима қилишимни билмасдим. Аллақайси латифадагига ўхшаб “Отам қилган ишни қиламан!” дейишга ор қилганимдан, бош муҳаррирга арз қилишни нақд қилиб қўйдим. Токи нормал ишлаш учун нормал шароит яратиб берсин! Тамом-вассалом.

Билмадим, ё бу Посбон деганларида зиғирча эса да фаҳм бор, ё чиндан ҳам хотираси заифроқ, ишқилиб, шундан кейинги ташрифларида умумий салом бериш билан кифояланадиган, зўр бериб ишлашда давом этаверади деган каминанинг шахсига эътибор бермайдиган бўлди.

Воқеаларнинг мен илғаган қисми эса назаримда ўз маромида кетаётир эди. Баъзи шивир-шивирлар аро ногаҳон қандайдир кинотеатрлару хиёбонлар номи қулоғимга чалиниб қолар, бир марта ҳатто зоопаркдаги узун илон тилга олинди, айна пайтда опа зўр бериб Мунисани ўз қисматига кучоқ очиб чиқишга ундаётганини-да пайқаб қолардим. Бундай пайтлари кўз қиримни ташлаб қўярканман, қизнинг иккиланаётганини, нимагадир ишонқирамаётганини, нелардандир шубҳаланаётганини, мудирамиз деярли нақд қилиб қўяётган “порлоқ келажак”ка гумонсираброқ қараётганини сезгандай бўлардим-у, лекин бу ҳақда ортиқча мулоҳаза юритиб ўтиришга фурсатим йўқлиги боис яна ишимга шўнғирдим.

Орадан икки-уч ой шу алпозда ўтиб кетди. Ва оддий юмуш кунларининг бирида Муниса илк бор ишдан эртароқ кетишга изн сўраркан, товуши баробарида нозик бармоқлари титраган, юзи эса ловуллаб

ёнган аҳволда эшитилар-эшитилмас тарзда: “Туғилган кунга бормоқчийдим... агар рухсат берсангиз...” деди. Ва мен – ҳар қанча юмушга андармон бўлмай – недир воқеа содир бўлиши кутилаётганини ҳис қилдим. Ҳа, нимадир юз бериши керак эди. Илло, ҳали қиз цехга кетган маҳалдаёқ опа нечукдир ялтоқланганроқ аҳволда шаънимга бир-икки мақтов жумлалари айтгач, тўпа-тўсиндан ўз ёрдамини таклиф қилиб қолган, чунки Муниса “бир дугонасининг уйига” – ҳа, ҳа, мудирамиз айнан “дугонасининг” деди ва бу сўзга шу қадар урғу бердики, фақат тентак одамгина гап қандай “дугона” борасида кетаётганлигини тушунмаслиги мумкин эди – меҳмонга бориши керак экан. Ўшандаёқ мудирамизнинг гапларидаги тантанаворлик, ғолиблик оҳанглари кўнглимга ўтиришмаганли боис “Кўрармиз...” дея ноаниқроқ ғўлдираб қўя қолгандим. Энди, қизнинг ўз оғзидан илтимосни эшитгач эса, нечукдир ғайирлигим келдими, иш кўплигини, бир ўзим улгуролмаслигимни рўкач қилишга уриндим. Э худо, балки янглишаётгандирман, балки воқеаларга ўз нуқтаи назаримдангина баҳо беришга зўр бериб юборгандирман, аммо, не бўлганда ҳам, рад жавобини эшитган маҳал қиз бечоранинг андаккина бўшашиб, айни пайтда елкасидаги оғир юқдан халос бўлгандай алпанечук енгил тортиб қолганини кўрдиму (ё менга шундай туюлдимикин?!), “Ўламан, лекин жавоб бермайман!” деган ғалати қарорга келиб қўйдим ўзимча. Илло, ҳали иш вақти тугамаган эди, ҳали қизнинг ихтиёри менинг илкимда эди, инчунун, рўйхўш бермасликка ҳаққим бор эди, бунинг устига қизнинг ўзи-да бораман деб ўлиб тургани йўқ эди... назаримда. Камми? Не қилай, ахир, кўнглим ёмон бир нарсани сезгандай ғаш бўлмоқда эди. Бу ҳиссиёт деганлари ақлга бўйсунавермаса... Бўлмаса, менга нима! Титраб-қунишибгина турган, “ўзинг учун ўл, етим!” ақидаси ҳукмрон бўлган шафқатсиз дунё қошида полапондай ожиз-ҳимоясиз манави қизча менинг етти туғиб бир қолганиммиди... Ана шунда қошини чимирганча бизни кузатиб турган опа бобиллаб берди: “Ҳой, инсофингиз борми ўзи,

укахон, қиз бечора шу-унча ишлаб, бир марта жавоб сўраса сўрабди-да. Шунгаям дарров тўнингизни тескари кийиб олдингизми? Катта одам бўлиб кетдингизми? Узи аслини олсак, укахон, Муниса мендан жавоб сўраши керак. Билинг-да қадрингизни. Ҳурмат қилиб сўрагандан кейин..." Ва ҳоказо, ва ҳоказо. Ана шу серидао нутқидан кейин опа қизга оқ йўл тилади: "Бор, қизим, боравер. Электричка бешдаמידиди?...Керак бўлса ўрнингга ўзим ишлайман! Иш қочиб кетмайди. Ҳозир манави акангга ўхшаб ётиб олиб ишлайдиган эмас, айнаи ўйнаб-қуладиган пайтинг". Сўнгроқ, орадан не бир фурсат ўтгач, воқеанинг бўлари бўлиб, бўёғи кўчгач баъзи дудмол тахминларга ҳам бордимки, ўшанда оёғимни тираб туриб олганимдами... балки...

Ҳолбуки, бундай йўл тутганимда ҳам ҳеч нарса ўзгармаслиги аниқ эди. Воқеа бир кунга кечикарди нари борса, ҳа, ана, бир ҳафтага, бир ойга...

Ҳамон иккиланаётган қиз ўйланиб туриб қолган маҳал эшик очилди ва одмигина кул ранг камзул, ғижимроқ шим кийиб олган Посбон кириб келди. Мен бош эгиб ўзимни ишлаётгандай кўрсатишга уриниш асносида беихтиёр йиғитчанинг пойабзалига кўзим тушиб қолдию, сесканиб кетдим: арзон, мойланаверганидан ранги униқиб кетган, устини бир энлик чанг қоплаган чап туфлининг учидаги тешикдан Посбоннинг бош бармоғи кўриниб турарди. Пайпоқ ҳам киймабди-я, номард. Ё бу Посбон деганлари ўтакетган камбағал, ё бўлмаса оёғига илинган биринчи пойабзални кийгану уйдан югуриб чиққан. Ҳар қалай, кейинги тахмин туғрига ўхшайди: эски камзул билан шим ҳам шундан далолат бериб тургандай. Қиз бола билан учрашувга кетаётган экансан, ҳеч бўлмаса шимингни дазмоллаб олсанг ўласанми?! Мен иложи борича масхарао муз қарашга уринган кўйи салгина бошимни кўтариб Посбоннинг юзига қарадим... Юрагим орқамга тортиб кетди. Опага мўлтирабгина қарашга ҳаракат қилаётгани шундоққина сезилиб турган Посбоннинг чап юзида қонталаш тирноқ излари бор эди... Мен зингил солиброқ қарадим ва худди шундай тирноқ излари

унинг бурни устида, бўйнида ҳам борлигини пайқадим. Чап жағида пайдо бўлган олхўридай гудданинг нари бориб-бери келаётгани эса Посбоннинг асаб торлари бениҳоя таранг тортилганидан шоҳидлик бериб тургандай эди. Йўқ, йўқ, бу учрашув ҳаяжонига ўхшамасди. У, адашмасам, уйдан таъзирини еб чиққан ва энди аламини олиш учун қурбонлик қидирмоқда эди. Ҳўв ўша сафаргидай... Беихтиёр Тойирнинг гапларини эсладим...

Қараб қолганимни сизди шекилли, Посбон мен томонга ўгирилди. Унинг чағир кўзларига кўзим тушиб қолмаслик учуноқ жон ҳолатда бошимни эгтанча дуч келган кўлёмани варақлашга тушдим.

Мамнун ишшайиб турган опа йигит-қизни мулозамет билан эшиккача кузатиб кўйди, қайта-қайта хайрлашаркан, туғилган кун яхши ўтишини тилаб қолди.

Ниҳоят эшик ёпилгандан сўнггина юзидаги табасумли ниқобини сидириб ташлагандай бир сонияда қаҳрли қиёфага кирган мудирамиз яна сасиди:

– Одам келгандан кейин одамга ўхшаб кутиб олади-да одам дегани. Баъзиларга “ишш!” бўлса бўлди. Яхшиям “их!” эмас...

Индамадим. Иккала кафтим билан қулоқларимни бекитдим, саҳифани ўқийвердим.

Дашномини тугатолмагани таъсир қилдими, бир пайт опа тўртинчи саҳифаси очилган газетани столим устига ташларкан, бармоғини тагига қизил қаламда чизилган сатрларга ниқтаб кўрсатди. Бу одатдаги “Буржлар сўлаганда” башоратномасининг “Паризод”га оид қисмининг сўнгги жумласи эди. Уқидим: “...Дам олиш кунлари тоғ бағрида мазмунли ҳордиқ чиқарасиз. Якшанба сўнггида сизнинг ҳаётингизда кескин ўзгартириш ясайдиган таклифни эшитасиз”. Тамом. Ҳайрон бўлиб мудирамизга қарадим. Опа “Шунақа! ” дегандай лабларини галати чўччайтириб кўйди. Шундагина эсладим: Муниса мана шу бурж остида туғилган эди...

Бу жума кунги гап эди.

Чоршанба куни келсам хонада опанинг ёлғиз ўзи ялпайи-иб ўтирибди одатдагидай столига газеталарни ёйиб қўйганча. Салом-алиқдан сўнг сўрадим:

– Муниса кўринмайдими, опахон?

Ишшайиб қўйган Саломат опа яйраб жавоб қайтарди:

– Кеча кўнғироқ қилувди. Сал шамоллаб қолган экан. Бугун кеп қолар... Тоғ совуқ-да...

Мен яна бир оз кутиб турдим. Назаримда, кўзлари маънодор чақнаб кетган мудирамиз яна нимадир демоқчи эди. Аммо опадан бошқа садо чиқвермагач, ноилож сўрадим:

– Шу ҳавода тоғда нима бор экан?

Опа, гарчанд унчалик эпполмаган бўлса-да, қув қараш қилишга уринди:

– Сиз билан биз у қариб, салгина шамолдан кўрқадиган бўлиб қолган. Қони қайноқ ёшларга бундай совуқлар чикора.

Шубҳасиз, опа нимагадир ишора қилмоқда, ҳеч бўлмаса менинг ўша ниманидир сўрашимни кутмоқда эди. Ниҳоят муддаони тушундим.

– Нима, Муниса тоққа кетганмиди?

– Ҳа-да, укахоним.

Опанинг без бўлиб ўтириши ғашимга тегса-да, у кутган навбатдаги саволни бердим:

– Электричкада, шундайми?

Опа мамнун бош ирғади.

– Посбоннинг бир ўртоғи туғилгани кунини дачада қилиб бераётти экан...

Мудирамизнинг нимагадир урғу беришга уринаётгани ғашимни келтирди.

– Унда, ҳали сиз айтган... “ҳаётда кескин ўзгартиришлар ясаб ташлайдиган” таклифлардан ҳам бўлгандир.

Опа энди бутунлай ўзини эпполмай қолди – сузилди, чайқалди, кўзларини юмиб-очди ва таманно ила хониш қилди:

– Кўнглим, укаҳон, аж-жойиб бир нарсаларни сезиб турибди. Мана кўрасиз...

Индамай жойимга ўтирдим.

Шу синчалақдай Мунисанинг анча ёрдами тегаркан – ўрни дарров билинди-қолди. Гранкани қарай десам, асл матни кузатолмайман, опадан эса умид йўқ.

Ноилож бир амаллаб иккита мақолани ўқиб чиқдим. Ҳарсиллаб-пишиллаб ўтирган мудирамиз ҳамишагидек таъбирномаю башоратномаларни солиштириш билан овора.

Тушга яқин эшик оҳиста очилди ва ташқаридаги ҳавога унчалик мос бўлмаган тарзда плаш кийиб, бунинг устига қалингина рўмол ўраб олган Муниса астагина кириб келди. Мен ҳамиша эшик томонга кўз қиримни ташлайман ва кириб келувчини пойабзалига, қадам ташлашига қараб таниб олишга ҳаракат қиламан. Қиз ўша ҳамишаги сал путурдан кетган қора туфлисида эдию, аммо, худо ҳаққи, агар шу пойабзал бўлмаганда эди, қадам олишига қараб Мунисани асло танимаган бўлардим. Қиз, нима десам экан, жуда оғир ва жуда секин қадам ташларди. Баайни узоқ давом этган оғир хасталиқдан энди-энди қутула бошлаган бемордай.

Мен ўзимни соғлом мушоҳада одами ҳисоблайман. Аммо шу дамда негадир юрагим ўз-ўзидан орзиқиб кетди ва илкис бошимни кўтардим, иложи борича либосларию рўмолига ўраниб-чирманиб олишга ҳаракат қилган Мунисага диққат билан разм солишга ҳаракат қилдим. Ваҳоланки, бу осон эмасди – ёнбош туриб олган қиз менга қарашдан ўзини олиб қочаётгани сезилиб турарди.

Бу орада оғзини катта очиб илжайганидан товоқдай юзи баттар улканлашиб кетган Саломат опа чинқириб юборди:

– Келдингни, қизалоғим! Соғинтириб юбординг-ку!

Бир қоп гўшт яна стул-столларни тарақлатиб-ғижирлатиб ўрнидан турди ва столини айланиб ўтганча, ҳали хонанинг ярмига етиб келмаган Мунисани маҳкам кучоқлаб олди. Мен шунда... Қизнинг инграб юборганини аниқ-тиниқ эшитдим...

Аммо табиат фаросатдан анча қисган опа бунга эътибор ҳам бермай, менга ўқрайиб қаради:

– Чекиб-пекиб келсалар бўларди.

Индамай ўрнимдан турдим. Нарсаларни йиғиштирган бўлиб тимирскиланарканман, пайт пойлаб туриб зипиллаганча опанинг улкан гавдасини айланиб ўтдим ва безгак тутгандай қалтираётган қизга кўз ташлаб олишга улгурдим. Қонсиз (ўзи азалдан ҳам камқон эди, назаримда) ранги қув ўчган, қовжираб кетган лабларини бир нимага аҳд қилгандай қаттиқ қимтиган Мунисанинг ўнг юзи сал кўкарган, ҳар қанча бекитишга уринмасин, рўмол учини чангаллаб турган ўнг қўлида ҳам бармоқ излари...

Йўлакка чиқдим. Кўнглим бирдан бўм-бўш бўлиб қолгандай эди.

Ҳа, касбимнинг ўзи менга инсонга ишонишни тақозо этади. Ва мен, умуман олинган ҳолда, бани башарни ҳар қанча бошимга кўтаришга минг-минг розиман. Аммо алоҳида олинган одам менинг асл эътиқод кўйишимга арзирмикин? Бу иккиланиш менда одамларга ҳушёр қараш майлини уйғотди. Мен истаган нотаниш одамдан аввал ёмонлик кутадиган бўлиб қолдим. Зеро, бу одам яхшилик қилса-ку, хўп-хўп, нур устига нур, мабодо ёмонлик қилиб қолган тақдирда ҳам унчалик куйинмайман, бундан баттарини кутгандим, деб бемалол юравераман... Бу сийқаси чиққан фалсафа сизга Достоевскийни эслатаётганими? На илож, баъзида ўзингга маъқул келган, кўнглингга ўтиришган тайёр ҳақиқатларни ўзлаштириб олиш анча осон кечади...

Кўп туриб қолмадим. Орадан ё икки дақиқа ўтди, ё ундан ҳам кам. Эшик очилди ва Муниса судралиб чиқиб келди. Унинг ортидан гумбаздай бўлиб эргашиб чиққан опа саволомуз қараб қолганимга жавобан изоҳ берган бўлди:

– Қаттиқ шамоллаб қолти. Шунга, уйга бориб ётақолай деяпти. Жавоб бердим. Бир-икки кун ётсин, ўзига келиб қолади. Дўхтиргаям бормапти.

– Албатта, албатта, – дедим дарров. – Бемалол, бемалол. Биз ўзимиз эплаб турамыз.

Бошини ерга эгиб олган Муниса ёнимдан ўтаётган маҳал тўхтади. Афтидан, нимадир демоқчи бўлди, аммо журъат этолмади чоғи, эшитилар-эшитилмас овозда “Хайр” деганча яна тошбақа суръатда йўлида давом этди.

Хонамга қайтиб кирдим. Битта кичик мақолани ўқиб чиққаним маҳал опа ҳарсиллаб-пишиллаб кириб келди.

– Вой, жоним-ей. Лифтгача кузатиб қўйдим. Аванс чиқса хабар бериш керак, доригаям пули йўққа ўхшайди. Қаттиқ шамоллапти бечора, овозиниям олдириб қўйипти, гапираман дейди-ю, гапиролмайди, нуқул кўзи филтиллади. Жовдираб қараб турганини-чи бечоранинг, ишга келолмаганидан хижолат чекалпти-да...

Шартта ўрнимдан турдиму...

– У, каркидоннинг урғочиси! Мия борми ё уям кетганми фарчча мойга қўшилиб! Кўрмаяпсизми қизнинг не аҳволга тушганини! Агар шунчалик сўқир бўлсангиз, мана мен айтиб берай сизга нима бўлганини. Турилган кун, меҳмондорчилик – бари афсона! Посбон алдаб-сулдаб, минг битта баҳонани тўқиб ташлаб қизни бирон ётоқхонагами, таниш-панишининг уйигами олиб борган. Сўнг столга сассиқ виноними, коньякними қўйган. “Ич” деган. Қиз ичмаган. Ҳа, ана, нари борса пиёлагами-стакангами лабини теккизиб қўйгандир. Посбон аввал яхши гапиришга уринган. Кейин, кетма-кет ўша пиёланими-стаканними бўшата борган сайин ўзининг хўрланганлари эсига тушибми, асабийлаша борган. Ниҳоят, қизни тўшакка судраган. Қўрқиб кетган қиз жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатган. Шунда... шунда Посбон солган қарсиллатиб... У қизни узоқ урган, қийнаган... Қиз ўкраб йиғлаб, ялиниб-ёлворган сайин Посбон баттар қутуриб, қўлига эрк бераверган... Посбон роса хумордан чиққан. Ахир у мана шундан завқ олади. Аёл киши ўзига ялиниб-ёлвораётганини кўриб, оёғи остида хор бўлиб ётганини кўриб... ўзини қудратли одам ҳис қилади. Манъяк у... Сўнг, мана шундай узоқ созлагандан сўнг, эрталабгача зўрлаб чиққан... Сиз бўлсангиз бефаҳм тўнкага ўхшаб қандайдир шамоллашдан гапирасиз! Боринг, ишонмасангиз

кўринг, баданида кўкармаган-тилинмаган, тишланмаган жойи қолганмикин Муниса қизингизнинг...

Мен шу гапларни айтдим.

Ичимда.

Зеро, ким билади дейсиз, балки, бир қоғоз қоралашга ҳавасманд муҳандис биродарим газетада ёзиб чиққанидай, “Ишона олмаслик – ўзлари ишончдан маҳрум кимсаларга теккан абадий тузалмас дард” дир. Ўйниким, Посбонга нисбатан ёмон муносабатимдан келиб чиққан ҳолда – буни ўзимдан яшириб ўтирмаман! – бўёқларни жуда қуюқлаштириб юбораётгандирман. Аслида ҳаммаси буткул бошқача, айтайлик, маданий кўринишда бўлгандир, эҳтимол ёшлар чиндан ҳам бирон туғилган кун базмида маза қилиб дам олишгандиру, нозиккина Муниса шамолласа шамоллаб ҳам қолгандир. Ахир Посбон ҳам одам-ку, ташқи томондан менга минг аламзада кўрингани билан, балки бениҳоя олижаноб қалб соҳибидир, балки чиндан ҳам ўзини тушунадиган, ҳурматини жойига қўядиган ёр излаб юргандир. Нима, ҳаққи йўқми унинг бахтли бўлишга?! Беш-олти йил бурунги аҳмоқона ҳазили деб дарров уни ваҳший, ёвуз одамга чиқариб қўйиш инсофдан эмасдир. Бунинг устига, баъзан иқрор бўлиб қўяманки, ўшанда аввало элдан бурун чанг кўтариб, ўзим ўзимни ноқулай аҳволга солиб қўйгандим-ов... Айни пайтда бошқа бир ақидамдан ҳам оғишмайинда: бировнинг шахсий ҳаётига аралашидан ортиқ гумроҳлик йўқ. Ким билади, орада мен тасаввур ҳам қилолмайдиган қанчадан-қанча ўзига хос нозик жиҳатлар бордир. Кейин, мабодо адашган бўлсам, кўнгли қаттиқ оғриган Муниса – гапларимни опа оқизмай-томизмай етказиб бориши аниқ! – эрта-биркун мендан ўпкалаб юрмасмикин. Ҳар қалай, бирга ишлаймиз, кўз-кўзга тушиб туради. “Ўзиям емас, бировга бермас” ичиқора одамга ўхшаб қолмай тагин. Ва ниҳоят, тарозининг бу палласига қўйилган сўнги залворли дастак шу бўлдики, шу-унча ёшга етган қизда ҳаёт лаззатларидан тотиниб кўриш майли уйғонган экан, бу табиий истак қошида биздек чеккадаги одамларнинг хо-

ҳиш-иродаларию ожизона хулосалари икки пулга қим-
мат эмасми...

Шу мулоҳазаларга бордим.

...индамасдан қайтиб жойимга ўтирдим.

VII

Кейинги ҳафта келсам, Муниса сешанбадан ишга чиққан экан. Қаттиқ шамоллаганга ўхшайди бечора: озиб-тўзиб, муштдайгина бўлиб қолибди, кўзлари кир-тайиб, ич-ичига ботган. Анча қорайиб ҳам кетибди. Роса иссиғи чиққандир-да. Бу фикр менинг кулгумни кўзғатади, лекин ўша эринмаган муҳандис биродари-миз бизнинг газетада чиққан "қайдлар"ида шундай деб ёзиб қўйган бўлса мен нима қилай: қуёш нуридан кўра ичдан чиққан иссиқлик одамни кўпроқ қорайтирар-миш...

Шамоллаш бор қувватини сўриб олиш билан ки-фояланмай – ўзи бу жимитдай қизчада қанча қувват бор эдики... – миясига ҳам озгина таъсир қилган ше-килли, Муниса сал ўзгариб қолгандай эди: нима десам экан, ҳардамхаёлроқми-ей, паришонхотирроқми-ей, баъзан фикрларини жамлаб олишга қийналадими-ей... Хуллас, дард асорати сезилиб турарди.

Қийиндан менга қийин бўлди. Бир-икки марта дак-ки берган бўлдим, уришиб ҳам кўрдим – лекин фойда-си унчалик сезилмади. Қиз бунақа маҳаллари дув қиза-риб кетар, шоша-пиша узр сўрар, сўнг, дарҳақиқат, бир-икки соат мобайнида диққатини бир жойга жамлаб рисоладагидай ишлаб қолар, кейин эса, чарчаса керак-ки, яна ҳаммаси бошидан бошланарди: Муниса мени тинглаб туриб яхши эшитмаётгандай оддийгина хато-ликларни ўтказиб юборар, ниманидир сўраганимда дарров диққатини бир жойга жамлаб ололмас, қайта сўрашга уялар, ишқилиб, ҳам мени қийнар, ҳам ўзи эзи-ларди. Энг ғалати томони, қизнинг ўзини тутишлари-да, савол берган чоғларим сесканиб кетишларида, баъ-зида ҳатто менга ҳам ҳуркибгина қарашларида – бари-барисида ботиний бир ваҳиманинг кўланкаси изғиб

юргандай эди. Агар адашмаётган бўлсам, қиз ё нимадандир қаттиқ кўрқар, ёинки вос-вос касалига мубғало бўлиб қолганди. Мен ҳатто Мунисани ўшал борйўқлиги номаълум тоғ дачасида жин-пин чалиб кетмаганмикин, деган хавотирларга ҳам бора бошладим.

Аммо... аммо қизнинг бахтиёр кунлари ҳам бўларди. Э воҳ, ўз ҳиссиётларини яшириш борасида бўйи етган қиздан ношудроқ кимсани топиш амри маҳолдир. Мен ўзимча истеҳзо ила “қуюқ ваъдалар кун” деб атайдиган бундай кунлари, агар таъбир жоиз бўлса, қиз баайни учиб юарди. Юпқа лабларда ним кулгу, юзлар лов-лов ёнган, кўзлар чақнаган, ҳали оғзингиздан чиқмасдан туриб айтар гапингизни англаган, топширигингизни ошиғи билан адо этганча яна хизматга шай турган, лаззатли қуймоқлар ёнига ширин кулчалар ҳам кўшилган, “ҳай-ҳай” демасангиз ҳар ўн беш дақиқада чойни янгилаб турган... Ора-сира, ўз лаззатли хотираларига бериб кетса керакки, ширингина жилмайиб ўтирган қиз ўзи қараб ўтирган матнни-да кўрмас, афтидан, менинг зўр бериб кучаниб ўқиётганларимни ҳам эшитмас, ўзининг, фақат ўзининг сирли оламида кезиниб юардию, бу дунёни – иш-пишлари билан кўшиб – тамомила унутарди. Қизнинг ёноқларида ўйнаган уятчан табассум, гоҳ-гоҳ ўз-ўзидан қипқизариб кетишлари, киприкларининг пир-пир учишию сузилиб бораётган кўзларини юмиб олишлари... э воҳ, буларнинг бари-бариси фақат ва фақат балоғат ёшига етгач, висол аталмиш ишқ бодасидан бир бора татиб кўрмоқ саодатига ноил бўлган маъсума қизнинг ҳаяжонлари, энтикишлари эмасмиди... Бундай лаҳзаларда беихтиёр Мунисанинг шодумонлигига ошно бўлганча, фақат яхши гаплардан гапиргингиз, дунёнинг, одамларнинг нақадар гўзаллигидан ҳайратларга тушгингиз, наинки барча таниш-билишларга, балки тасодифан учратиб қолган одамларингизга ҳам недир яхшиликлар қилгингиз келаверарди. Бироқ мен бундай юқумли ҳиссиётлар таъсирига тушиб қоладиган гўр ўспиринлик давридан ўтган ишчан ходим сифатида дарҳол ўзимни қўлга олардим ва қовоғим-

ни солганча юмушни ўта жиддий ҳолда давом эттира-
верардим. Шунда қиз менга ажабланиб қарар, афти-
дан, бу қадар совуққону вазмин каминага ачинар, ле-
кин эътироз билдириб ўтирмас, бахт шаробидан сар-
хуш, сарафроз аҳволда ним илжайганча лаънати кўл-
маларга термулиб ўтираверарди. Улай агар, бундай ма-
ҳаллари ич-ичидан бир нур ёритиб турармиди, ҳар не-
чук қиз жуда чиройли, жуда ёқимтой бўлиб кетардики,
беихтиёр инсон табиатининг бу сирли мўъжизаси ол-
дида бош эгмасдан илож йўқдай эди. Мен сўнгроқ, во-
қеалар бўлиб ўтгач, шундай хусусий мулоҳазага ҳам
бордимки, мабодо, худо кўрсатмасин-у, ўшандай сао-
датманд кунлардан бирида дорил бақога рихлат этга-
нида эди, шубҳасиз, қиз бахтиёр бўлиб бу дунёни тарк
этган ва албатта, беҳиштга тушган бўларди...

Таассуфки, бундай кунлар онда-сонда бўлиб турар
ва улар ҳам, назаримда, тобора анқонинг уруғига ай-
ланиб бормоқда эди...

Вақт эса орқа-олдига қарамай шувиллаб елиб бо-
рар, бир пасда тонг отиб, бир пасда кун ботар, кўз
очиб-юмгунча ҳафталар, ойлар ўтиб кетар, мен бу
қадар шиддатдан лолу ҳайрон аҳволда тўрт томон тор-
тқилаётган юмушларимни аранг эллаб улгурарканман,
табиийки, ҳамхонамнинг аҳвол-руҳиятини бафуржа
таҳлил этарга асло фурсат тополмасдан (зотан, бунинг
менга унчалик қизиғи ҳам йўқ эди), охир-адоғи йўқ ма-
қолаларни ўқишдан бир паҳза тин олган ёхуд бирон
нотанишроқ сўзни луғатдан қарашга мажбур бўлган
онларим ва ниҳоят, опа ундирган ўлпондан тотинар
чоғларим Мунисага разм солиб қўйишга уринардим.
Хулосаларим эса кўнгилни қувнатар даражада эмас-
ди. Қиз, назаримда, азоб-уқубатларнинг чексиз уммо-
нига тобора фарқ бўла бормоқда эди. Эҳтимол, бу
уқубатларда ягона нажот кемаси бўлиб, опанинг уз-
луксиз тарзда (исмларни айтмасдан, албатта) киши-
нинг, айниқса, қиз боланинг ўз пешонасига битилган
қисматига қучоқ очиб чиқиши лозимлиги хусусида
фалсафа сўқишлари хизмат қилаётгандир. Ҳолбуки,
яна менинг фикри ожизимча, бу сароб кема ҳатто

ожиз хасчалик қувватга эга эмас эди... Кўзачадан чиқарилган жинни – мен Посбонни ўзимча шундай атай бошлагандим – эплаб бўлмай қолганди...

Посбон хонамизга кириб келганидан буён орадан уч-тўрт ой ўтганди. Бир куни хона иссиқлигига қарамасдан қўлларини ҳам бекитиб турадиган каттагина гулли рўмолини елкасига ташлаб олган Муниса мақоланинг асл матнини менга узатаётган маҳал рўмоннинг бир учи сирғалиб кетганди, билагидаги бир-икки кўкарган жойлари кўзга ташланиб қолди. Одатда, қайдадир ўқигандим, бир қоп ёнғоқ, шалдир-шулдир қизларга нисбатан жимгина юрган ожизалар эҳтирослироқ бўларкан – чуқур дарё сокин оқармиш. Бироқ Мунисанинг мунғайиб юришими, тобора озиб-тўзиб бораётганими, тез-тез кўзларида пайдо бўлиб қолаётган адоқсиз ғуссами, айниқса, эшик ногаҳон очилиб қолган маҳал сесканиб-қалтираб кетишларими – булар ва мен сал-пал илғаган бошқа сон-саноқсиз белгилар, ишоратлар – ҳамма-ҳаммаси қизни эҳтиросли суюклидан кўра кўпроқ таҳқирларга дучор бўлаётган ожиза қурбонликка менгашимга хизмат қиларди чоғи.

Гумон – иймондан айирар. Баъзан кўриб-билиб турган нарсаларингни айтишга-да ийманасан. Баайни хато қилиб кўяётгандайсан, оқибатда эса мазахга, ҳеч бўлмаганда ҳайроналикка (“Нима, бошқалар шу қадар кўру кар, эси пасту, битта сиз ҳамма нарсани кўрадиган ақллимисиз?!.” қабилидаги) учрайдигандексан. Ваҳоланки, айна дамлардаги ҳолатим менга нимаси биландир Азиз Несиннинг эшагини эслатарди: қайсарлик билан “Бу ерларда бўри бўлиши мумкин эмас!” деб юрадиган эшак бўри оёғидан бошлаб, то бўғзига қадар еб келгунича тинмай шу гапни такрорлайверади: “Бўлиши мумкин эмас... мумкин эмас...”

Хайриятки, виждон оловига сув сепиб қўйиш чораси ўз-ўзидан топилиб қолди.

...Қия очиқ эшикка қўл чўзганим маҳал ичкаридан йиғи овози эшитилгандай бўлдию, беихтиёр тек қотдим. Бошимни оддинроқ чўзганча диққат билан эшитиб кўрсам куйиниб йиғлаётган Муниса энтикиб-энти-

киб қўйишлар асносида бир нималарни тушунтиришга уринарди:

– ...Ярим соат тақиллатди... Қўшнилардан уяламан... Охири эшикни очдим... Кира сола дўқ уриб кетди... “Уйда бировни яширгансан”, дейди... “Қараб кўринг” десам, “Бошқа бировни кутаётгансан” деб тармашади... Охири бир баҳона топади... Мен... мен... ахир... Ҳа, бўлса нуқул ёлғон гапирди. Арзимаган майда-чуйда гаплардаям...

Қиз ортиқ гапиролмади – пиқиллаб йиғлайверди.

Шунда мен опанинг... қувноқ овозда гапирётганини эшитдим, ҳайронликдан лол туриб қолдим.

– Тентаквой-ей, шунга шунчами? Рашк қилаяптими, демак севади. Рашки йўқ йиғитдан худонинг ўзи асрасин. Мен сенга неча марта айтдим, қовға буржи остида туғилганлар ўта рашкчи, қизиққон бўлишади деб. Мана, қара...

Газета шитирлади. Ҳозир узундан-узоқ башоратнома ўқиб берилишини билганим учун дарров бир-икки йўталдим ва эшикни очдим. Опа қаршисида бир бурдагина бўлиб турган Муниса саломимга алик ҳам ололмасдан бошини эгачи хонадан чиқиб кетди.

Мен гўё ҳеч нарсани сезмагандай хотиржамлик билан иш столимга ўтирарканман, газета тахлаётган опага бир кўз ташлаб қўйдим-да, иложи борича бепарвороқ оҳангда гапиришга уриндим:

– Топган шаҳзодангизнинг қўли сал югурироқми дейман?

Мудирамиз аввал менга ажабланиб қаради, кейин лабларига қалқиган истеҳзоли табассумни яшириб ҳам ўтирмасдан сўради:

– Бу сизга қаердан маълум бўлиб қолди?

– Ҳа, энди, баъзи бировлар ўйлагандек сўқир эмасмиз. Қизимизни бир-икки марта кўзи қизарган ҳолда кўрдик, бир-икки марта уер-буери тирналгандек ҳам эди. Валлоҳи аълам, агар янглишмаётган бўлсак, албатта. Ҳар қалай, феодал жамиятда яшамаяпмиз, аёл кишига қўл кўтариш...

Сабри чидамайроқ ўтирган опа бирдан гапимни бўлди:

– Хафа бўлманг-у, укаxon, сиз бу ҳақда гапиришга ҳали ёшлик қиласиз.

Ҳар нарсанинг, ҳатто безбетликнинг ҳам чегараси бор. Қоним қайнаб кетди.

– Сиз... сиз кекса бўлиб нимани биласиз? Айтинг, бизга ўхшаган ўсмирлар ҳам баҳонада бирон нимадан бохабар бўлиб қолишсин.

Опа пинак бузмади.

– Биринчидан, укаxon...

Мен ҳамон ўзимни босиб ололмасдим – иззат-нафсим қаттиқ ҳақоратланганди.

– Фақат илтимос, бурж-муржларингизни кўшмасангиз.

Энди бирдан авзойи бузилган опанинг ҳам бурун катаклари керила бошлади.

– Кўшаман, нега энди кўшмас эканман! Кундай равшан ҳақиқатни кўриб-кўрмасликка олганлигингиздан кейин кўшаман-да! Ичиқоралик қилганингиз-чи!..

– Гапни “биринчидан” деб бошлагандингиз. Эсингиздан чиқиб қолмасин тағин...

– Асло хавотир олмасинлар, эсимиз баъзиларга ўхшаб кирар-чиқарли эмас. Сиз эса биринчи ҳам, иккинчи ҳам деб ўтирмай, бир нарсани яхшилаб тушуниб олинг.

– Ҳўш, нима экан у, биз тушунмаётган нарса?

Мудирамиз кўкрагини тўлдириб чуқур нафас олди ва голибона тарзда эълон қилди:

– Кўз ёшидан кейинги муҳаббат ширин бўлади.

Эҳтимол, жумланинг давоми бордир деган ўйда бироз кутиб турдим, аммо емирилмас қоядай ўшшайиб турган опадан бошқа сас чиқавермагач, ноилож ўз муносабатимни билдирдим:

– Бу гапни фалон ёзувчи фалон асаарида айтган.

Опа пинак бузмади.

– Бу гапни ўша ёзувчингизга қадар ҳам айтишган.

Мен барибир тушунмадим.

– Ҳўш, нима бўпти шунга? Энди мен ширин муҳаббат дардида ҳар куни бориб хотинимни қон йиғлатишим керакми?

Опа менга бутунлай менсимасдан, ошкора киёб билан қаради:

– Бу гап ҳақиқий эркакларга тааллуқли. Гап билан чақиб оладиган хотинчалишларга эмас...

Индамасам, мудирамиз ҳаддидан ошиб кетаётир. Айни пайтда каловланиб, жўяли бир эътироз ҳам топа олмай қолганим боис, ўйлаб ўтирмасдан пичинг қилдим:

– Бу гап поччамизга ҳам тааллуқлими? Ҳар кун пиёла-пиёла кўз ёши тўкиб оласиз шекилли?

Билмадим, гапимнинг нимаси ёқмади – опа бирданга чаён чаққандай сапчиб тушдию, менга еб қўйгудай нафрат билан тикиларкан, гўё ғижимлаб-эзғилаб ташламоқчидай ўрнидан оғир кўзгалди. Худди шу лаҳзада ҳамон бошини ердан кўтармаётган Муниса сасизгина кириб келди ва ниманидир илғадими, остонада туриб қолди. Аммо ўт бўлиб ёнаётган кўзларини мандан узмаётган, нечуқдир чап юзи пириллаб учаётган (“Телба экан-ку!” деган хаёл яшин тезлигида кўнглимдан ўтди) мудирамиз қизга эътибор ҳам бермасдан, қорни билан столни ғичирлатиб миллиметр-миллиметр сурган қўйи мен томон яқинлашаркан, оғзидан олов сочаётган аждаҳодай вишиллаб-пишқирарди:

– Ҳа, укаҳон, тўғри топдинг: бу гап биринчи навбатда поччанга тегишли. Чунки уям сенга ўхшаш паттачайнар бир эр. Уям сенга ўхшаб кун бўйи минғиллаб ўтиришдан бошқасига ярамайди! Бунақаларга эркак деган номнинг ўзи ҳайф! – Опа столни суришдан тўхтади ва, афтидан, қизнинг ҳам шу ерда эканлигини пайқадую, аммо тоғдан қуйига отилган, жонидан тўйган одамдай ўзини тўхтатолмади: – Олий маълумотли эмиш! Дарс берармишлар! Ўзи бўлса, ўн иккидан уйга келиб олиб, хотинининг йўлига кўз тикиб ўтиришдан бошқасига ярамайди. Ҳа, кутсанг кутибсан, ўтир эркакка ўхшаб. Йўқ, акам уй супурадилар эгилиб, пол ювадилар эгилиб, кир ювадилар эгилиб, мени ҳам эгили-иб кутиб олади. Эркак бўлмай кет! – Опа столга қарсиллатиб мушт туширди. – Нима, менга жуда зарилми олтидан кейин ҳам бу ерда ўтириш газит титкилаб. Уйга боргим келмайди, чуч-

мал гаплариям, чучмал башарасиям жонимга теккан! Түрт-беш бекат пиёда юраман, атай кечикиб бораман, зора дўқ-пўқ уриб қолса, жаҳди чиқса деб. Қаёқда! Тура верадилар иршайиб! “Чарчамадингизми?” деб қўядилар яна. “Сиз” лаганини-чи! “Овқат қилиб қўйдим”, дейди... Яхшиям гапириб кўрдим, ёмонам – бир пул! Таъсир қилмайди! Тушунмайди! Қайтанга елпатакликни баттар оширади... Картошка-пиёзниям мендан сўраб олиб келади. Бир жойга бекорга бир тийин сарфлаб келмайди. Мундай бир эркакка ўхшаб пул сочмайди, кутилмаган совға-повға обкелиб қолмайди... Умрида бир марта ичиб келмаган, жанжал қилмаган... Яна шу қилиғи билан мақтаниб қўяди... “Айланайин, ўзимдан”, дейди... Тунов куни, – опа ҳансираб қолди, – тунов куни – тасаввур қилинган! – пайпоғимни ювиб қўйибди... Кўнглим айниб кетди. “Ич қўйлагим қолибди-ку” десам тишимни тишимга босиб, “Кўрмай қолибман, ташлаб кетинг, эртага ювиб қўяман”, дейди астойдил... Ахир эркак номи бор... Тергамайдими тикка турғазиб қўйиб... Сўкмайдими... Солмайдими қарсиллатиб... Тепмайдими оёғи остига олиб... Синдириб ташламайдими суякларимни... Кейин... кейин битта-битталаб йиғиб олсаям майлийди... Кейин... бир марта эркакка ўхшаб... Мен ҳам аёлман, ахир... Қўшнилар... қўшнилар мени “Полвон” деб аташади. Менинг полвон бўлгим келмайди. Ожиз хотин бўлгим келади... Менам йиғласам, кутсам, қийналсам, кутилмаган совғалар олсам, бошимда эркаким борлигини ҳис қилсам...

Опа ҳўнграб йиғлаганча ўзини столга ташлади. Силкиниб-сикиниб тушаётган бу улкан гавдага ортиқ қараб туролмадим – бақрайиб қолган Мунисага эътибор бермасликка уринганча индамай хонадан чиқиб кетдим...

VIII

Инсон табиатини, феъл-хўйини англаб бўлармиди?! Гоҳида арзимаган гап-сўз, ҳатоки ишора сўнги томчи бўлади-ю, қалбда йиғилиб қолган аламлар, армонлар пўртанаси ўз қирғоқларини босиб-янчиб озодликка интилади. Энди бундай одамнинг тилига тушов

солишга уриниб кўринг-чи! Оловга мой сепган бўласиз, холос.

Билмадим, балки адашаётгандирман, ҳар нечук, фақат менинг беўхшовроқ ачитқи гапимгина эмас, йиллар мобайнида қат-қат йиғилиб келган норизолик, тушқунлик таъсирида ниҳоят портлаган мудирамиз эҳтимолки ўша лаҳзаларда баногоҳ ўз-ўзини фош қилаётганини англаб тургану, айнан ушбу англамоқлик туйғуси қутқусидан сармаст ҳолда ўзини ўзи баттар аяб ўтирмасдан, шармандалик ва шафқатталабликнинг тахир шаробини ютоқиб симиравергандир...

Аммо вақт – қодир ҳакам – ўтаверади, ҳиссиётлар олови босилади, қолган-қутган чўғларни эса кундалик турмуш ташвишлари аталмиш абадий қудратли унсур тоғтаб ўчиради. Қарабсизки, ҳаёт яна ўзининг одатдаги йўлида давом этаверади.

Бир-икки кунлик хижолатпазлик, сунъий сўрашишлару ҳол сўрашишлардан кейин ахийри, назаримда, биз ҳам опанинг томдан тараша тушгандай қутилмаганда қилиб қолган тазаррусини – баайни ёш боланинг уятмироқ қилиғи узоқ вақт ёдда турмагандай – унутгандай бўлдик. Бунинг устига, илойим адашаётган бўлмаин-у, фаҳмимча, мудирамизнинг ўзи ҳам ўша кунги ваъзхонлигини тезроқ ёддан чиқариш тарафдори эди: бирон марта бўлсин бу мавзуга қайтмагани, эрлару эркаклар ҳақидаги гап-сўзларни бутунлай четлаб ўтаётгани, ҳатто мен соддалигимга бориб, цехга чиқиб кетган, эрталабдан бери бошини ердан кўтармаётган Муниса қизимизнинг қуйи лаби нечун ёрилиб қолганлиги хусусида сўраганимда, гарчаңд диққат билан қулоқ солиб турган бўлса-да, баайни саволимни эшитмагандай, гоят жиддийлик ила Мирриҳда топилган ҳаёт излари ҳақида ўқиганларини айтиб бера бошлагани ва бошқа қатор бевосита-билвосита дастак-далолатлар мана шундай хулоса чиқаришга олиб келарди.

Ҳаёт эса давом этмоқда эди.

Мудирамизнинг шахсим ҳақидаги асл ҳукмини билиб олганимдан сўнг, – маълумки, эркак киши маст чоғида кўнглидагини гапиради, аёл эса дарғазаб бўлганида, –

ўзини ўзи ҳурмат қилиб юрган одам сифатида (жа унақа “айланайин ўзимдан” даражасига етмасам ҳамки) ҳам-хоналаримдан – ахир, Муниса ҳам эшитиб турувди бари гапни, демак хоҳлайдимий-йўқми, муайян хулосага келиб қўйган, – анча ҳафсалам пир бўлиш асносида яна бир бор ўхшатиб “Менга нима!” дедиму, шу билан улардан қўлимни ювиб қўлтиққа урдим. Айни чоғда ушбу кайфи-ятимни уларга билдириб қўйиш, шу билан бир қаторда айрим ожизалар томонидан шоша-пиша чиқарилган ноҳолис хулосаларни икки пулга олмаслигимни ҳам писанда қилиб қўяй деган мақсадда маълум вақт ҳамхоналаримга сал тепадан келиб, менсимайроқ муносабатда бўлиб ҳам юрдим. Ҳар қалай, озгина ниятимга етишдим чоғи, мудирамиз, айниқса, дастлабки кунлари менга иложи борича юмшоқ муомалада бўлишга, ҳурматимни жойига қўйишга ҳаракат қилиб қолди.

Нима ҳам дердим (бу маъкулотни мендан олдин ҳам айтишганига шубҳа йўқ), баъзан аёл зоти сал чумчуқмия бўлади-да: ўзингни тенг тутиб муомалада бўлсанг, дарров менсимай қўяди, сал баланддан келсанг, айланиб-ўргилишга тушади.

Бироқ мен азалдан кўнглимда кек сақламайдиган одамман. Бунинг устига ҳафтада икки марта чой-нонинг, хусусан тўловга олинган ўлпон қўйилган дастурхонинг бир бўлгандан кейин, узоқ вақт тумшайиб юришнинг эвини қилиш мушкул... Опа билан муносабатларимиз ҳам деярли аввалги ҳолига яқинлашиб қолди.

Шундай кунлардан бирида опа менинг бошқа иш жойларимни ўсмоқчилаб бир-икки суриштиргандан кейин ахийри ёрилиб қолдики, Мунисани ўшалардан биронтасига ҳеч бўлмаса ярим ставкага ишга кири-тиб қўйишнинг иложи йўқмикин, қиз бечора моддий жиҳатдан анча қийналаётган экан... Бир-икки ойдан бери уйдагиларига ҳам ёрдам беролмай қопти...

– Ўзингиз билган қиз, – дея салмоқланиб гапида давом этди опа. – Сизни қизартириб қўймайди, ишга астойдил киришади. Жуда улгуролмаса, бир қисм материалларни уйга олиб кетиб бўлсаям ўқиб келаверарди. Керак бўлса, ўзимам ёрдам бериб турардим.

Сўнги жумла беихтиёр истехзоли илжайишимга сабаб бўлса-да, менга илтимос билан мурожаат қилаётганларидан андак кўнглим ўсган ҳолда (“Шу экан-ку аҳволларинг!”), раҳбарларга хос салобат билан жавоб қайтаришга уриндим:

– Мунисахоннинг ишлайман деган ниятини қутлаш керак. Чунки иш ҳеч қачон одамни ўлдирмайди. Лекин бир нарсани ҳам ҳисобга олингки, опажон, негадир кейинги пайтларда сиз айтгандай моддий жиҳатдан, менинг назаримда эса... – шу ерга келганда бир неча лаҳза маънодор сукут сақлаб қолиб, опани ўзимга ялт этиб қарашга мажбур этдим ва гап билан ўхшатиб ўйиб олишни уддаладим: – Менинг назаримда эса жисмонан ҳам қийналаётган қизингиз ҳатто шу битта ишини ҳам кўнгилдагидай, мен талаб қилган даражада бажара олмаяпти. Балки, балки... – шу ерга келганда ўзимга жуда ёқиб кетган битта ақлли гапни қистириб ўтиб кетдим: – ...моддий ва жисмоний азоб кўшилишиб руҳий азоб ҳам келтирган бўлса керакки, қизингиз сал ҳардамхаёлроқ, паришонхотирроқ бўлиб қолган, баъзи пайтлари ўзи ишда бўлади-ю, хаёли бошқа ёқларда кезади. Ҳолбуки менга ўхшаб, бир неча жойда ишлашнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун темир интизом, пўлат асаб, пухта билим ва жуда катта саводхонлик керак... Энг муҳими, ҳар қандай кайфият ёки турмуш ташвишларига қарамасдан, куннинг исталган соати ва дақиқасида дарҳол эс-хушни йиғиштириб олиб, соғлом калла билан ишлаб кетавериш керак. Корректурга эътиборсизликни, ўзи бўларчиликни кечирмайди...

Саломат опа сал қош чимирганидан билдимки, гапларим ёқмади.

– Энди, укаҳон, хафа бўлманг-у, баъзан худди етмиш яшар чолга ўхшаб мулоҳаза юритасиз-да. Муниса ҳали ёш бўлса, аини ўйнаб-қуладиган пайти, бироз ҳамдархаёл бўлса бўлибди-да, шунгаям дарров ота гўри қозихонами? Қиз бола нарса ўйлайди-да уйини, ота-онасини, қолаверса келажагини. Эркак кишига у барибир, бири бўлмаса иккинчисининг этагига эргашиб кетаверади. Қиз болага бундай эмас...

Қарасам, опа ҳали анча фалсафа сўқийдиган. Муниса цехдан келиб қолмасин деган ўйда гапни мақсадга бурдим:

– Шунча пайтдан бери етиб юрган ойлиги нега энди бирдан етмай қолди? Нарх-наво ошмаган бўлса...

– Аввал бир ўзи эди... – дея иштиёқ билан гап бошлаган опа бирдан тилини тишлаб қолди.

Мен фурсатни бой бермасдан, хужумни бошладим.

– Гапираверинг, гапираверинг. Хўш, аввал бир ўзи эди, энди-чи? Ё сиз бошингизга кўтариб юрган шаҳзоданинг чўнтаги тешигу, шу мусичадай беозор қизчанинг топганига ҳам шерик бўлаяптими?

– Нега энди шерик бўларкан? – бобиллаб берди мудирамиз. – Шунчаки... баъзан Мунисанинг ўзи озгина ёрдам бериб турибди.

– Йўғ-э! Наҳотки? – Менга энди худо бериб қолганди. – Наҳотки қўли югурик ҳақиқий эркак бир бечора топган арзимаган уч-тўрт сўмга шерик бўлишдан ор қилмаса? Шуми ҳақиқий эркаклик, шуми...

Опа жон ҳолатда гапимни бўлди:

– Бўлдида-эй! Ҳадеб гапираверасизми, уахон?! Тушунинг-да энди бундоқ, ҳадеб гапни қийшиққа буравермасдан!

– Хўп, гапнинг тўғриси очиқ айтинг бўлмаса, биздек ғофил бандаларнинг сўқир кўзини очинг. Зора...

– Бас қилинг, дедим-ку! Шунчаки... топгани оиласидан ортмас экан, ўзи бир жойда, битта ойликка ишлаб, ҳалол кун кечираркан...

– Йўғ-э! Наҳотки? Наҳотки битта ҳалол ойликка кун кечирадиган шаҳзодани замон бир бечора қизнинг бошини айлантиришдан, унинг топганини туя қилишдан уялмаса-ю, биздек...

Мудирамизнинг ёмон аччиғи чиқди.

– Бас қилинг, дедим-ку! Сиз... сиз ниманиям тушунардингиз! Ахир... ахир улар бир-бирларини севишадил! Масалага шу томондан қаранг!

– Хўп, ана, шу томондан ҳам қарадик. Гарчанд мен учун Америка очмаган бўлсангиз ҳам, сўрашга рухсат этинг: бундан кейин ҳам Мунисанинг, ҳам унинг ота-

онасининг ризқини қийиб еб юравермоқчими Посбонингиз? Ундай бўлса, Мунисанинг ўн жойда ишлаганининг ҳам аҳамияти йўқ – ётиб еганга тоғ чидамайди.

– Нега энди еб юравераркан? – Озроқ ўзига келган опа оддий ҳақиқатни айтаётгандай, бемалол изоҳ берди: – Оиласидан ажрашади, яхши ишга киради...

Мен беихтиёр ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

– Тўхтанг, тўхтанг. Сиз жим туринг, бу ёгини мен айтиб берай. Хўш, кейин пул топади, кейин уйланади. Шундайми?

– Худди шундай, – опа аввал безовталанди, сўнг бирдан қувониб кетди. – Демак, сиз ҳам гаплашибсиз-да. Умрингиздан барака топинг, уахон...

– Хўш, фарзандлардан ҳам бордир етарлича?

Опа менга шубҳаланиб қаради.

– Ҳар қалай, кўп болали эмас.

Мен кўл силтадим.

– Қўйинг-э, опа. Мен сизни оқ-қорани таниган аёл деб юрсам...

Мудирамиз ҳайрон бўлди.

– Бу нима деганингиз? Мана, сизга ҳам айтибди-ку...
Энди менинг жаҳлим чиқиб кетди.

– Бунақа гапларни, опахон, истаган эркак истаган содда-гўл, бўш-баёв қизга тугилмасдан айтиб ташлай-веради. Ёддан. Мабодо бундай қизларнинг ортида сизга ўхшаган зўраки ҳомийлар турган бўлса, бундай Дон Жуанга худо қўшқўллаб бериб қолди деяверинг... Ҳеч бўлмаса сўрамадингизми, шу-унча бола орттиргунингча кўзинг қаёқда эди ё аввал кўрмидинг, деб...

Опа пишқириб қўйди.

– Жа баланддан келаверманг, уахон. Бизам сиз ўйлаганчалик ёш болалардан эмасмиз, у-бу нарсаларни тушунамиз. Гаплашдим, ниятларини билиб олдим, ваъдасиниям олдим... Жуда ҳамма нарсани биладиган одам экансиз, ўзи келганида гаплашинг мундай бир эркакка ўхшаб, нуқул ишдан бошингизни кўтармай бўйингизни қисиб ўтиравергандан кўра... Менинг аниқ билганим, – мудирамиз столида турган башоратномани олиб силтади, – Посбонбойдай йигитлар ваъ-

дасини ҳавога совурадиганлардан эмас. Сиз эса, буням шу ерда аниқ ёзиб қўйишибди, ичиқоралик қилиб, элбурутдан ваҳима кўтарадиганлардансиз. Керак эмас ўша топиб берадиган миннатли ишингиз, сиздан бошқа одам қуриб қолганиям йўқ. Фалончипистончи бош муҳаррирларга бир оғиз айтсам бас...

Худди шу маҳал эшик очилиб, Муниса кириб келдию, даҳанаки жангимиз ўз-ўзидан барҳам топди. Менга қолса ҳали анча кескин мулоҳазаларимни айтиб ташламоқчийдим, лекин ушлаган нарсасига ёпишиб оладиган товукмия хотинга гап уқтириб бўлармиди...

Шу суҳбатдан эътиборан опадан ҳам, унинг ногорасига ўйнаётган Мунисадан ҳам тамомила кўнглим қолди. Ваҳоланки, ушбу ҳақди равишдаги норизолик каминани баъзи бир масъулиятли бурчларимдан ҳам мосуво этгандай бўлдики, айни шу жиҳати билан уни норизоликдан кўра кўпроқ бошқачароқ, дейлик "ўзидан кўрсин!" қабилдаги шукроналикка чоғишган ҳиссиётларга менгзаса аниқроқ бўларди-ёв. Чунончи, бир хонада ўтириб, тузини еб ўтирганимдан сўнг ҳеч бўлмаса бир мартагина қизни огоҳлантириб қўймоқ истагида ҳар замон-ҳар замонда кўнгилинг туб-тубида милтиллаб-милтиллаб қўярди. Энди ўшал чўғ ҳам сўнди...

IX

Энди, бепарволик учун, айтайлик, "объектив-субъектив" асос пайдо бўлгач, мен Н. таҳририятида кечадиган икки иш кунимни соф виждон билан тўлалигича ишга сарфлашга уринарканман, ора-сира, асосан ҳордиқ чиқариш ва чой ичиш маҳаллари воқеалар жараёнига ҳолис кузатувчи сифатида бир назар ташлаб қўйишга уринарканман, рости гап, баъзан юрагим увишиб-увишиб кетиб, ўзимга ҳақиқат бўлиб туюлган воқеликни идрок қиларканман, эҳтимол, бошидан яхши ният қилганим мақбулмиди, қарғага ўхшаб қағиллаб, опа айтганидай элбурутдан ваҳима қилганим боис ҳам ҳамма нарса менга қора рангда кўринмаётганмикин, деган тусмолларга-да борардим.

Илло, кўнглимни қувнатадиган ҳолат, назаримда, тобора изсиз йўқолиб, кундузи чироқ ёқса топилмайдиган даражага етиб бормоқдайди.

Посбонбой мен боримда бир мартагина бир неча дақиқага ташриф буюрди, холос. Ўша куни ўзи кимнидир кутишаётгани сезилиб турарди – опа дамбадам эшикка қараган, керак бўлса-бўлмаса китоб-журналларини тартибга келтиришга уринган, балки кечаги кун ўлпонидан қолган ширинликларни ликопчаларга чиройли қилиб терган... Ўзимни шунча зўрласам-да, бошимни кўтаролмадим – индамай ишлайвериш асносида бир-икки марта кўз қиримни ташлашга улгурдим. Опа йигитчанинг атрофида гирдикапалак бўлиб қолганди. Довдираб-эсанкираган, нечукдир қизариб-бўзараётган – бечора, йигитнинг келишидан умидини узиб ўтирган шекилли – Муниса опанинг эслатишидан кейингина чой қўйди. Аммо Посбонбой нимадир деб ғудиллади-да, – худо ҳаққи, шунча диққат қилсам-да, нима деганини англай олмадим, – бир лаҳза тараддудланиб қолгач, индамай чиқдикетди. Иккиланиб қолган қиз опанинг жон ҳалпида мени эшитиб қолмасин деб қаттиқ шивирлаб буюришларидан кейингина (“Бор, айт, бошқа куни келсин, бемалол гаплашамиз! Бугун иши кўпга ўхшайди! Ё бирон жойни айтсин, ўзимиз борамиз!..”) бўйнидан боғлангандай ноилож эшик томон юрди.

Мен мана шундагина бошимни кўтариб сал синчиклаброқ разм солдим ва – билмадим, нега энди менга ҳамма нарса фақат ёмон томони билан кўринади, касалликми бу нима бало?! – кичик мусаҳҳиҳамизнинг оёқ олиши сал залворлироқ бўлиб қолганини илғадиму, беихтиёр юрагим шувиллаб кетди. Ва бунга қўшимча равишда уч-тўрт кун бурун назаримда Мунисанинг шўр бодринг кавшаниб ўтирганини кўргандай бўлганимни, бироқ бу ҳолга ишонмаганлигим туфайли эътибор ҳам бермай қўяқолганимни эсладим, қизнинг беҳаловатлигида недир маъни топгандай бўлдим...

Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач Муниса қайтиб келди. Қандайдир бир мақола матнини сўраш баҳонасида унга синчиклаб разм солдим. Бу аввалги Му-

ниса эмасди. Йўқ, йўқ, ҳамон эсанкираши йўқолмаган қизнинг саволимни тушунмай менга анграйиб қараб қолгани, ниҳоят буйруғимни иккинчи марта қайтарганидан сўнггина мақсадимни англагач ҳам талаб қилинган матн ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасдай буткул довдираб (ҳолбуки, бу мақолани бир соат бурун бирга ўқиб чиққандик), эсанкираганча шундоқ столида ётган қоғозни уч-тўрт дақиқа излаганида эмас эди гап. Қизнинг ўзи ўзгарганди. Энди қаршимда тортинчоқ-масъума, журъатсиз, ҳатто бир нарса сўрашга ҳам ийманиб турадиган Муниса эмас, босиб келаётган недир бир хавфдан ваҳимага тушиб қолган, шу боис дарди дунёси қоронғу, кўзига ҳеч нарса кўринмаётган, миёсига ҳеч нарса сиғмаётган, аини чоғда аллақачон руй бериши позим бўлган қандайдир саробий мўъжизани интиқлик билан кутаётган, ўзи жуда-жуда аниқ-тиниқ ҳис қилиб турган, балки кимлардир томонидан оғизда нақд қилиб қўйилган ушбу мўъжизанинг кечикиш сабабини сира англай олмасдан баттар кўрқувга тушаётган, митти юракчаси терак баргидай дир-дир титраётган, бутун мадорини жисми жонигади улкан ваҳима илони сўриб олиб қўйган ожизу нолон жувон турарди. Киртайган кўзлардаги очиқ-ошкор даҳшат ифодалари, қоп-қорайиб кетган, бир бурдагина бўлиб қолган юз, туртиб чиққан ёноқ суяклари, қалам у ёқда турсин, ҳатто қоғоз тутиб туришга унчалик қовушмаётган бармоқлар, бўғиқ овоз, бўйин-билақлардаги кўкарган излар – буларнинг бариси эҳтимолки ҳамхонаси эшитиб қолишидан чўчигани сабаб тун билан бошини ёстиққа буркаганча йиғлаб чиқадиган, ҳар тонгни сўнгги омонат илинж билан кутиб оладиган, бироқ кун мобайнида ўзи зор мадад-суянчиққа эмас, сохта ҳамдарлик аралаш таҳқиромуз муносабатга, нари борса ёлғонлиги биллиниб турган ваъдалару айб ўзида эканлиги хусусидаги мингинчи бор айтилаётган таъна-дашномларга йўлиқавериб бутунлай юрак олдириб қўйган, ожизона исён кўтаришга журъат этган чоғлари эса бешарм ҳақорату калтаклар дўли остида адоий тамом бўлган, дунё кўзига тор кўриниб кетган, тирикликни фақат азоб

чекиш деб тушуна бошлаган, айни чоғда... ў, даҳшат эмасми бу!.. олисдаги ғарибу ғурабо ота-онасини, муш-типаргина опаларини ўйлаган чоғлари аламдан дод деб юбораётган, изиллаб-ўксиб йиғлаётган мана шу мит-тигина вужуд, мана шу кичкинагина синчалак қизимиз Муниса...

Нималар қилиб қўйдинг, аблаҳ Посбон? Сен-чи, қўшмачидан баттар қилиқлар қилган Саломат опа-хон?! Ўтган куни газета тахламини титиб, қандайдир бир гинекологнинг мақоласини излаб юрганинга хаёлимга бирон ёмон ўй келмапти-я! Ваҳоланки, сен қайта-қайта таъкидлаган табиатимдан келиб чиққан ҳолда дарҳол шубҳаланишим, сўраб-суриштиришим, искаланишим керак эди!.. Ў, бечора қиз...

“Мен ҳам инсонман, ахир! Менда ҳам номус бор, виждон бор, ор бор...” Бироқ Ғофир монологини айтиб ўтирадиган фурсат эмас эди. Бунинг устига, ҳозир, қизиб турган пайтим ненидир айтишга улгурсам улгурдим, улгурмасам кейин, совиганимдан кейин фойдаси йўқ – турли мулоҳазаларга бораману, индамай қўя қоламан.

Шошилинида бошқа баҳона ўйлаб топишнинг ўзи амримаҳол эди. Қизни цехга юбордим.

Муниса индамай чиқиб кетгач, газеталарни титкилаётган опага юзландим.

– Топдингизми, излаган одамингизни?

Опа менга ажабланиб қаради.

– Кимни айтаяпсиз?

Мудирамизга иложи борича қаттиқ тикилдим.

– Анави гинекологни-да.

Опа баттар ҳайрон бўлди:

– Нимаиди?

Энди нима дейиш керак? Сал шошиб қолдим ва буни сезган опа дадилланди:

– Тинчликми, ухахон, жа гинекологни сўраб қопсиз? Ўзингизга керакмиди?

Нимадир баҳона топиш керак. Ўзи азалдан маълум эди: яхшилаб тайёрланмасдан туриб опага ҳужум қилиб бўлмайди.

Поилож ёлгон тўқидим:

– Кеча кўриб қолгандим. Сиз... телефон қилган экансиз...

Энди безовталаниш навбати опага ўтди.

– Ҳа, ҳа, кўнғироқ қилиб эдим. Нима, айтдимиз?

Кўзимни лўқ қилиб туриб олдим.

– Ҳа, айтди. – Сўнг, ҳар эҳтимолга қарши кўшиб қўйдим: – Узимиз ҳам сўқир эмасмиз, кўриб-билиб турибмиз...

Тахминан отилган ўқ мўлжалга аниқ тегди шекилли, мудирамиз бу сафар ҳазилакамига чўчимоди: аввал ранги оқарди, сўнг қизарди, стол-стулни ғичирлатиб жойида бир-икки марта қимирлаб қўйди ва ниҳоят ёлгондан ҳиринглади:

– Энди, укахон, ўзингиз тушунасиз, қовға билан паризод бир-бирига ингилиб турганда, уларнинг орасига тушадиган кучнинг ўзи йўқ... Бўлар иш бўлибди... Отаонасиям эскича одамлар экан, тўйдан бурун кўтариб бориб турса, шартта “оқ” қилиб юборишадими... Ҳали ҳаммаси олдинда. Айтгандим-ку, бу бурждагилар ҳаётининг иккинчи ярмида бахтиёр бўлишади деб... Мунисахон ҳали ёш, Посбонбойнинг ҳам бели тўла бола...

Музлаб кетсам-да, ўзимни хотиржам тутишга уриндим. Не балоки, бу сафар ҳам энг ёмон тахминларим ижобат бўладиганга ўхшаб турарди. Ишонгиси келмайди кишининг. Аммо...

– Кейин... кейин таъсир қилмасмикин... Биринчиси... шунақа бўлса... кейин... бўлмайди дейишарди...

Қийин вазиятдан ўтиб олган опа кўп силтади.

– Бекор гап экан... Узим гаплашдим... Олти марта шундай қилиб, кейин туққанларам бор экан... Ҳаммаси врачга боғлиқ экан... Пулга... Посбонбой бир оз берди... Муниса отпускасини олди...

Қулт этиб ютиндим.

– Қиз... Муниса розими?

– Икки ойдан бери тушунтирамиз... Уришдигам, сўқдигам...

– Урдигам...

Улай агар бу сўз беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди.

Опа яна беўхшов ҳиринглади.

– Ҳа, энди, биласиз-ку, ургани – яхши кўргани-да...

Ҳа, опанинг томи анча кетиб қолганга ўхшайди.

– Йўқмикан... бошқа бирон иложи?

Бу сафар мудирамиз менга очиқ-ошкора ҳурмат билан боқди – баайни мен бир умр фақат шу иш билан шуғулланиб юриб, анча-мунча тажриба тўплаб қўйган одамман.

– Э, укахон, қилмаган ҳунарим қолмади ҳисоб, – дарров юрагини тўкиб солишга ўтди опа. – Бир ҳафта қайноқ ваннага ёт дедим, бир пақир сув оёғинг орасида қайнаб турсин дедим, буғда ўтиравериб қипқизил гўштга айланиб қолди бечора. – Опа гапираяпти-ю, дарҳақиқат уч-тўрт ҳафта бурун Мунисанинг катта рўмолга ўраниб, бўғриққан ҳолда ишга келганини эсладим, ўшанда мен лақма қизни шамоллаб қолгандир деб ўйлагандим. – Буям ёрдам бермагач, оғир юк кўтар дедим. Икки пақир сувни кўтариб олиб ўн кун у хонадан бу хонага бўзчининг моксидай қатнаб турибди. – Опа оғир уф тортди. – Бўлмади. Анови... Посбонни елканга қўйиб кўтар дедим. Кўтарибдиям...

Мен беихтиёр пичинг гап қилишдан ўзимни тийиб туролмадим.

– Бошдан елкага тушиш қийин бўлмаптими?

Опа энди менга сал шубҳаланиб қаради.

– Менга қаранг, укахон, мен сизни тушунган-билган одам деб кўнглимдагини айтсам, сиз дарҳол мазахга ўтиб кетяпсиз. Сийлаганни билиш ҳам керак-да.

Ўзимни оқлашга уриндим:

– Ёмон гап айтганим йўқ, опахон. Мен фақат Мунисанинг бошига чиқиб олган Посбонтой қандай қилиб елкага тушган экан, шуни билмоқчийдим.

Опа бошини сарак-сарак қилди.

– Ичи қора одамсиз, укахон, ичи қора одамсиз. Ҳеч шу бировларни кўролмаслик касаллигингиздан қутулолмадингиз-да... Билиб қўйинг, – мудирамиз таҳдидли ўқрайди, – қиз бола деган ҳаммани ҳам бошига кўтаравермайди. Шунга муносиб кўрганини бошига кўтаради. Хафа бўлманг-у, мана масалан, сизга ўхшаган

ғийбатчи, искабтопарлар ҳеч қачон бундай мартабага эришолмайдилар. Шунинг учун ҳам ҳасад қиласизлар-да. Мундай бир ҳавас қилиб яшасангиз нима қиладди, а, укахон? Кўнгилни кенг қилиб...

Охирги жумлаларда менга ачиниш, ҳамдардлик оҳанглари ҳам бор эдики, беихтиёр қоним қайнай бошлади.

– Менинг кўнглим ҳақидаги ифлос тахминларни кейинга қолдирсак-да, опахон, ҳозир бир нарсани аниқлаштириб олсак: Посбонтой дўпписини осмонга отиб тургани аниқ, аммо қизимиз нима деяпти, ўзи чиндилдан розими?

– Нима, терговчимисиз? – ҳамон шахтидан тушмасди опа. – Ё бирон жойга бориб арз қиласизми? Марҳамат, боринг, айтинг, суюнчи олинг. Зора бир нималик бўлиб қолсангиз...

– Бунақа писмиқ гапларни қўйинг, опа. Бир жойда ишлагандан кейин бир-бировимизни ўзимиз ўйламасак, ким ўйлайди?

Аммо иложи борича самимий тарзда айтилган мазкур жумла ҳам опани юмшатолмади.

– Сизга бизнинг оғирлигимиз тушмай қўя қолсин. Худога шукр, ҳали шу пайтгача бировга қунимиз қолган эмас, худо хоҳласа, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Сиз бемалол... тошингизни териб юраверинг.

Бўғилиб кетдим.

– Ҳалиям сизнинг оғирлигингизни кўтараман деб ўлиб турганим йўқ. Мен фақат қизингизни...

Бироқ энди тамомила тўнини тескари кийиб олган опа бекат-мекатсиз вайсашга ўтганди.

– Қизим билан ҳам ишингиз бўлмасин. Жа ҳаммаларинг бирдан хўжайин бўлиб олдиларинг... Юрардиларинг ишларинг бўлмай...

Ва ҳоказо.

Нима ҳам қилардим, бу борада опага тенг келишнинг иложи йўқ – оғзимни юмиб ўтираверишдан ўзга чора йўқ.

Шундай қилдим ҳам. Опанинг иддаоларга тўла сайраши суръати сал сусайган маҳал сўнги марта ури-

ниб кўрай дедим-у, орага бир гап суқишнинг эвини қилдим:

– Менга барибир-у, опахон, лекин анави врач опа қизнинг ўзи розимикин деб сўрагандай бўлувди...

Навбатдаги сўзга оғиз жуфтлаган маҳал шу ҳолида қотиб қолган опа менга кўкариб-бўзариб, адоқсиз нафрат билан тикилди:

– Сасибсиз-да барибир... Менга қаранг, ухахон, пулини шақиллатиб санаб олгандан кейин ўша врач опахонингиз тилини тийиб юрсин. Бу бир. Иккинчидан эса, буни мендан қизнинг ўзи илтимос қилган.

Бейхтиёр кулгим қистади.

– Наҳотки?

– Худди шундай! Узи илтимос қилган. Шундан кейингина аралашдим. Сабабиям бор экан шундай йўл тутишига.

– Айтдингиз: эскича тарбиядаги ота-она, бу ёқда Посбонтой оёқ тираб турибди...

– Булар, ухахон, асосий сабаби эмас. Асосийси...– Опа нечукдир уёқ-буёққа аланглаб олди ва овозини пасайтирди. – Ушанда... ичишган экан. Кайфда бўлган бола эсипастроқ бўларкан... Кимга керак...

Нафасим бўғзимга тикилди. Ва мен ҳам бейхтиёр овозимни пасайтириб сўрадим:

– Шу гапни... шу гапни қизнинг ўзи айтдимми?

Опа сира иккиланмасдан жавоб қайтарди:

– Ҳа. Узи айтди.

Мудирамиз менга бақрайиб қараб турарди. Нимадир дейиш керак эди чоғи. Ноилож қўлларимни ёйдим:

– Ундай бўлса... майли...

Опа мамнун ишшайди:

– Шунақа...

Муниса кириб келди. Унга қарай олмадим. Дарҳол ишга киришарканман, қандайдир саҳифани овоз чиқариб ўқиш асносида нечукдир бурни шилинган, чап лунжидаги олхўридай ғуддаси нари бориб-бери келаётган, оёғига бош бармоғи чиқиб турган эски пойабзал илиб олган Посбоннинг қиёфаси кўз олдимда пай-

до бўлди. Сесканиб кетиб ўқишдан тўхтадим ва қаршимда қатлга ҳукм этилган беғуноҳ норасидадай ўзининг тубсиз-адоқсиз қайғу-аламларига ғарқ бўлиб ўтирган муштдайгина Мунисани, унинг хўрлик-ситамларга мустаҳиқ этилган бир бурдагина, қорайиб кетган юзини кўрарканман, бир нарсага минг-минг имон келтирдимки, мабодо опанинг гапи рост бўлган тақдирда ҳам “мастлик... эсипастлик... олиб ташлаш...” сингари ифлос сўзларни қиз икки дунёда ўз ихтиёри ила тилга олмасди. Инчунун уларни анави пасткаш Посбонтой мажбурлаб, уриб-сўкиб, қийин-қистовга солиб, алдаб-сулдаб, ёлғон ваъдаларни тоғдай уюб ташлаб турибгина айттиргани аниқ... Бундай гапни фақат иши битиб, эшаги лойдан ўтган, энди ими-жимидида қочиб қолишга қулай фурсат қидираётган маккор эркаккина айта олади... Айни лаҳзаларда ушбу фикримнинг тўғрилигига ўз ҳаётим билан кафолат беришга тайёр эдим...

Ғазабим қайнаб кетди. Назаримда, недир алдов юз бермоқда, баайни мени куппа-кундуз куни, катта кўчада шилиб кетишаётгандай ё бўлмаса “Фалон жойга бор, текинга ёнғоқ беришаяпти” деб майна қилишаётгандай-у, мен лақма шу тарафга лўкиллаб чошиб кетаётгандайман.

Шартта ўрнимдан турдим...

Недир демоққа чоғланганим рост. Ва-лекин айнан не демоқ бўлганимни аниқ тасаввур этолмасдим. Нимадир халақит бериб турарди.

Индамасдан қайтиб жойимга ўтирдим...

Х

...Йўқ, опа ўйлаганидай, қора кўзойнак тақиб олган эмасман, бировларга нисбатан ғайирлигим ҳам йўқ. Мен шунчаки, ўз-ўзимча айрим воқеа-ҳодисотларнинг мағзига қарашга, тасаввурим даражасида таҳлил қилишга, фақат ўзимга тегишли алқиссалар чиқаришга интиларканман, тан оламан, некбинлик туйғуларим ошиб-тошиб кетавериши билан мақтанолмайман. Зеро, доимий тарзда давом этадиган яшаш учун

кураш, иссиқ қўналға дарди, айниқса, тинчгина, хотиржамгина, муҳтожликларсиз кун кўриш иштиёқи ҳис-туйғуларимни анча ўткирлаштириб, бир томонлама таъсирчан этиб қўйган – озор чекишим осон кечадди. Айни чоғда мен бошқа нарсани-да имкон қадар аниқ тасаввур этишга уринаман: хусусий хулосалар – тўғри-нотўғрилигидан қатъий назар, каминанинг ўзигагина тегишли, бас, шундай экан, уларни дoston қилиб юрмақдан на суд. Илло, бу ҳолда орттирганимдан кўра ютқизганим кўпроқ бўлғуси: аввало, тўғри тушунмай, хато талқин томон оғиб кетадилар, сўнг эса бадбинликда айблай бошлайдилар ва ҳоказо...

Андак бўлса-да кўнгилга ўрнашиб олган хижилликдан қутулмоқнинг ягона чораси – астойдил ишлаш. Мен ҳам ўз юмушимга бошим билан шўнғиб кетишга жаҳд қилдим. Тасодифни қарангки, бу ниятимга эришиш жуда осон кечди – худонинг каромати билан қайдандир арзон қоғоз топиллиб қолинган экан, газета саккиз саҳифа бўлиб чиқа бошлади-ю, том маънода бош қашишга фурсат топилмай қолди. Табиийки, иш ҳажми икки баробар ошганлиги муносабати билан мен дарҳол раҳбарият олдига маошни ҳам шунга мутаносиб равишда кўпайтириш талабини кўндаланг қўйдим. Гапларимни диққат билан эшитган ўта эҳтиёткор кекса ўринбосар ўйчан тарзда қайд этиб ўтдики, албатта, сизнинг ишчанлигингиз мақтовга сазовор, аммо бизда бир бошқа мулоҳаза ҳам бор, яъни эҳтимол яна биронта кўшимча корректорлик штатини очиш керақдир, зеро, назаримизда, сизлар анча қийналиб қоладиганга ўхшайсизлар, ахир саккиз саҳифани ўқиб чиқишнинг ўзи бўлмайди, лекин, агарда сиз иш ҳажминини эплаш кафолатини зиммангизга оларкансиз, биз сизнинг истагингизга пешвоз чиқишга тайёрмиз, шунинг учун, аввал бир-иккига сонни чиқариб кўринг, агар қийналмасангиз биз маош масаласини ижобий ҳал қилишга уриниб кўрамиз...

Назаримда, ишни эплаб ташлайдигандек эдим. Албатта, таҳририят титани бўлмиш Саломат опадан умид йўқ, – уни ўрнидан кўзғатиб бўлмайди, – бор-йўқ ишон-

ганим ўзим ва Муниса эди. Енгни шимардим, ишга киришдим.

Аммо, таассуфки, бир кичкинагина ҳолатни ҳисобга олмаган эканман – Муниса энди аввалги Муниса эмасди. Тобора ҳаракатлари сустлашиб, хаёли пароканда бўлиб бораётган кичик мусаҳҳиҳамиз дастлабки кунларданоқ менинг суръатимга дош беролмай, чангимда қолиб кетди. Бунинг устига, тез-тез матнга қараб туришдан чалғиб қийналганча ютинадим-ей, аввал сира кўрмаганим ғалати одати-чи: ора-сира сўрамасдан-нетмасдан ташқарига чиқиб кетади-да, бир оздан сўнг ранглари ўчиб, кўзлари қизарган ҳолда айбдорона қунишибгина кириб келади. Бир гал эринмасдан изидан чиққан эдим, унинг аёллар ҳожатхонасида кучаниб ўқчиётганини эшитиб қолдим...

Қарасам, бутун машаққат елкамга тушаяпти. Лекин бир киши барибир бир киши-да: жисмонан улгуришнинг ўзи мушкул. Пул эса ҳамиша керак...

Пул ёмон нарса бўлади, биродарлар. Эҳтимол, у ҳамма нарсани ҳал қилмас, аммо кўп нарсага ўз таъсирини ўтказиши шубҳасиз. Айниқса, деярли нақд қилиб қўйган пулинг шундай кўлингдан кетиб бораётганини кўриб-билиб турганингда ўзингни бошқариш осон кечмайди.

Иш масаласида азалдан юраги тор одамман. Ҳар қанча ўзимни босишга уринмай, икки-уч марта Мунисага қаттиқроқ танбеҳ бердим. Бир марта эса атай икки аёлга ҳам эшиттириб тўнғилладимки, баъзи ходимларнинг дангасалиги эвазига ишлаган ҳақимни яримта қилиб беришлари ноинсофликдан бошқа нарса эмас... Уйламасмикан ўзлари... Опага-ку, дашномларим чивин чаққанчалик таъсир қилмади, бироқ Мунисанинг бўлари бўлди: қалтираб-титраб, йиғлагудай аҳволга тушди... Бунга сайин менинг асабим баттар бузиларди. Ахир, холисанилло айтганда, нима учун энди мен уч кишининг ишини бир ўзим қилишим керагу, эвазига биттагина маош олишим керак? Тўғри, аёлларни ҳурмат қиламиз, бошга кўтарамиз, аммо инсоф ҳам керак-да! Тепса тебранмас, пул ҳақида – эҳтимол-

ки латта эрига қасдма-қасд равишда – умуман ўйла-майдиган мудирамизни қўя турайлик, аммо кичик му-саҳҳиҳамиз-чи? Бўлади-ку жонини жабборга бериб ишласа! Шунга яраша оларди ҳам...

Дастлабки саккиз саҳифали газета чоп этилганда – шунча саъй-ҳаракатларим, ўлиб-тирилиб ишлашим-га қарамай, анча-мунча имловий хатолар ўтиб кетганини кўрдиму, тепа сочим тикка бўлди. Афтидан, қизимиз тузатилган хатолар билан сўнгги бор ўқиш учун берилган саҳифани диққат билан солиштириб чиқмаганга ўхшайди.

Ана шунда ҳеч чидай олмадим – анча бақир-чақир қилдим, роса бўғилдим...

Ва худди ана шу куни ўзимча бир аламзада хулоса-га ҳам келиб олдим: нима учун энди бир йўла иккита аёл ўлигини менга ортиб олиши керак экан? Нима, қарзим борми улардан? Индамас экан деб...

Мол аччиғи – жон аччиғи.

Пул ёмон нарса бўлар экан, биродарлар.

Мен ҳатто... ётган... мазза қилган кичик мусаҳҳиҳа-миз бўлса-ю, – ахир, аслини олганда ҳам, бир умр моҳ-пора ойимқиз бўлиб ўтолмасди-ку, қачондир содир бўларди-ку бу воқеа, табиат қонуни-ку бу, бир кун эрта-бир кун кеч дегандай... – нега энди азобини мен тортишим керак, деган ўйларгаям бордим... Ахир чиқариб олгандир шу-унча йил роҳибалиқда юрганининг – яна ким билади дейсиз, жим юргандан кўрқ деган гапларам бор... – ҳиссасини... Ва бу хулосаларим серпичинг гап-сўзларимда, ошкор таъна-дашномларим-да, ҳатто ўзимни тутишларимда ҳам акс этган бўлса керакки, тамомила мунғайиб, ер билан битта бўлиб қолган Муниса ҳатто кўз ташлаганимни сезган заҳоти ранги буздай оқарганча, ўзини қўярга жой тополмай-диган бўлиб қолди. Қани энди иложини топсаю шу хонадан қочиб чиқиб кетса...

Сўнгроқ, воқеалар бўлиб ўтгач, қайта-қайта қорлар ҳам ёғиб, излар ҳам босилиб кетгач, кўнгилнинг туб-тубида надоматга ўхшаш бир туйғу бир-икки бор ғи-мирлаб қолдики, балки ўша, пул дардида телба бўлиб

юрган кезларим – ҳолбуки, ўша тўрт сўмдан қуруқ қолсам осмон узилиб ерга тушмаслигини ғира-шира бўлса-да англаб турардим – сал ўзимни босиб олиб, юракдан дардлашишга уринганимда қиз бечора дунёга бошқачароқ нигоҳ билан қарармиди...

Мен ҳамон жон-жаҳдим билан ҳаракат қилардим. Назаримда яна озгина зўр берсам, яна озгина ҳаракат қилсам бас – ишни уддалаб кетадигандек эдим. Мана шу илинж мени не кўйларга солмади – чой ичишни йиғиштириб қўйдим, назаримда энди миннатли бўлиб кўринаётган ўлпон-таомлардан ҳам тотинмасдим – вақтимни қизганардим. Мен ишлардим. Гўё бутун олам, тириклик маъно-мазмуни, эртанги куним – бари-бариси мана шу ҳеч адоғи кўринмас матнлардаю қоп-қора саҳифаларда жо бўлгандай, уларни енгимшиш нафақат моддий, балки маънавий фаровонлик ҳам олиб келадигандай астойдил кураш олиб борардим. Чарчаган, жиғибийроним чиққан кезлари ўз ёғимга ўзим қовурилганча аламимни Мунисадан олардим: бу нима деган гап, ахир, оддийгина фалон сўз қандай ёзилишини наҳотки билмасангиз, беш йил нимага ўқигансиз ўзи, яна икки жойда ишлайман деб юрибсиз, сиз аввал битта ишни эплаб олинг... Кўзлари жикқа ёшга тўлган, лаблари титраб кетаётган қиз баттар бужмайиб қоларди. Шунда... – э, худойим! – шунда бу муштипар, қорайиб кетган юзида дастлабки доғлар пайдо бўла бошлаган қиз кўзимга хунук кўриниб кетарди...

Сўнгроқ, воқеа содир бўлгач, ўзини фариштадай бегуноҳ тутишга уринаётган опадан ижиклаб сўрай-сўрай билиб олганларим шу бўлдики, менинг инжиқликларим бир ҳисса, Посбонтойнинг талабларию дўқпўписалари, ўзини муаммолар гирдобига тушиб қолган асабий одамдек кўрсатган ҳолда қўл кўтаришларию ҳатто баъзан “қорнингни ёраман!” деб пичоқ кўтариб югуриб қолишлари, буларнинг бари ниҳоясида яна... қовушиш талаб қилишлари, қиз рўйхўшлик бермаган чоғлари уриб-сўкиб, зўрлашлари – буларнинг бариси минг ҳисса бўлиб қизни адои тамом қилмоқда

экан. Дарҳақиқат, ўша кунлари мен ўз ташвишларимга андармон бўлиб, шамдай сўниб бораётган қизга эътибор бермаган эканман...

Мана шундай беҳаловат, асабий кунларнинг бирида, юмушимга ҳар қанча жон-жаҳдим билан ёпишган бўлмай, бир нарсани илғагандай бўлдим: опа ўзини ҳаддан ташқари ғамгин кўрсатар, уф тортиб қўйишлари ҳам, хўрсинишлари ҳам бошқа кунлардагига нисбатан сезиларли даражада кўпроқ эди. Мунисага ҳам дардона боқиб қўйишларидаям аллақандай сирли бир маъно бордай эди. Шунда мен андаккина ажабланганча ранг-кути ўчиб кетган, беҳуш-берух аҳволда қандайдир қўлёзмага термулган ҳолда суратдай қотиб қолган қизга қарадим, ука-опа олиб борган "тарғибот-ташвиқот ишлари" ўз мевасини берганини илғагандай бўлдим – афтидан, жонидан тўйиб кетган қиз ҳаммасига умидсиз қўл силтаган ва ҳаммасига рози бўлган эди... Узоқ мулоҳаза юритиб ёки ҳамхоналаримни кузатиб, уларнинг ўзларини тутишларини таҳлил қилиб ўтиришга фурсатим етмаслиги боис мен ҳам яна бир бор ҳаммасига қўл силтадим ушга шўнғидим.

Кейинги чоршанба Муниса ишга келмади. Сўровимга жавобан қизнинг шамоллаб қолганини, шунинг учун уйда ётганлигини астойдил тушунтиришга уриниб кетган опа ўз оdatига хилоф равишда сертафсилот изоҳлар беришга ўтиб кетдики, назаримда, маълум маънода чумчуқмиялигига қарамасдан, бу қадар сўзамоллик ҳатто ишга андармон мендай кишида ҳам шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди шекилли, ўнғайсизланиб, бирдан жим бўлиб қолди.

Муниса жума куни ҳам кўринмади. Иш уюлиб кетган эди. Жаҳлим чиқди. Опага пичинг қилишдан ўзимни тийиб туролмадим:

– Емоқнинг қусмоғи ҳам бор-да...

Мудирамиз бир кўзғалиб қўйди, сўнг менга узоқ тикилиб тургач, афсус билан бош чайқади:

– Асли қора нарса барибир оқармас экан-да... Ҳали бир тўй бўлсин, бир маза қилайлик, баъзи одамлар бир уялиб қолсин... Ана ўшанда гапашамиз...

– Албатта, албатта, – дедим баттар асабийлашиб. – Санасиям маълум: йилнинг ўн учинчи оyi, ҳафтанинг саккизинчи куни. Фақат йили аниқ эмас...

Опа ёмон ўқрайди, аммо бу сафар даҳанаки жангимизни давом эттиришга ҳафсала қилмадим, қўл силтаб қўйиш билан кифояланди.

Орамиз тобора бузилиб бормоқда эди,

XI

Кейинги чоршанба куни, сўрамасам-да, қовоғим тушиб кетганиданоқ норози бўлаётганимни сезди шекилли, опа дарҳол қизимизнинг шифохонага тушиб қолганини маълум қилди.

Ўлганнинг устига тепган тарзидаги бу янгилик жонимни ҳалқумимга келтирди.

– Ун кун бўлди-я, опа, ўн кун! Инсоф борми ўзи?

Опа ҳам бўш келмади:

– Нима, одам ўзи атай касал бўладими?

Ўғри бўл, ғар бўл – инсоф билан бўл-да. Без бўлиб туришини-чи!

– Опахон, – дедим бўғилиб, – кўриб турибсиз, иш кўп, битта ўзим қаёғига бўлайин! Шундай пайти кўрпак тушак қилиб ётиб олгунча, келиб ишласа ҳар қалай уч-тўрт сўм топади-ку... Касаллик варақасига қанчаям тўлашарди... Мен фақат ўзимни ўйламаяпман-ку, сизларга яхши бўлсин деяпман.

Бироқ гапларим қор қилмаётгани яққол сезилиб турарди – опа яна таъбирномаларини қўлига олганди. Деворга гапирдинг нимаю...

Индамай ишга ўтирдим.

Шу лаҳзаларда, рост, ўзимни олижаноб қаҳрамон ҳам ҳис қилардим. Ахир, ҳазил гапми, битта шу ишхонанинг ўзида нақ тўрт кишининг вазифасини бир ўзим бажараяпман-а! Бошқа инсофлироқ ходималар бўлганда-ку, бунинг учун мени миннатдорчиликка кўмиб ташлашган, енгимдан кириб, ёқамдан чиқишган бўлишарди. Булар бўлса... Бири тўнка, иккинчиси... Раҳбарият-чи, раҳбарият? Вазиятни кўриб-билиб

тургандан кейин келиб айтмайдими, отангизга раҳмат, йигит, мана, жон куйдириб, фидокорона меҳнат қилаётганингиз учун ҳеч бўлмаса кичик мусаҳҳиҳангизнинг юмушга келмаган кунлари маошини сизга қўшиб берамиз деб... Қаёқда дейсиз. Утираверишади ялпайиб... Ҳақиқий мутахассиснинг қадрига етмайди булар...

Равшанки, бундай мулоҳазалардан кейин ҳам одамнинг хўрлиги келиб кетади, ҳам ўзини ўзи ялаворгудай бўлади...

Иш вақти тугаганига ярим соатлар чамаси бўлган эди. Маза қилиб, суяқларини қисирлатиб керишиб олган опа столида уюлиб кетган газета-журналларни йиғиштиргач, ёнимга келди-да, столига тўртта жизза нонга етгулик пул қўйди.

– Касаба қўмитасидан жанжаллаша-жанжаллаша базўр ундирдим. Эртагами-индингами қизимиздан бир хабар олиб қўярсиз. Сизнинг навбатингиз.

Жон-поним чиқиб кетди.

– Яна қанақа навбат?

Опа пинак бузмади.

– График тузиб қўйганман. Бир марта мен бораман, бир марта сиз. Манавини бемалол ишлатаверинг, керак бўлса, яна оламиз.

Кескин бош чайқадим.

– Сира вақтим йўқ, опахон.

Мудирамиз менга ёвқараш қилди.

– Шу-унча бирга ишлаб, шуми меҳр-оқибат. Мен бориб келдим-ку, ўлиб қолганим йўқ. Эртага ишга чиқса, ўзингиз уялиб қоласиз.

Бўш келмадим:

– Ахир бордир хабар олиб турадиганларини! Дугонаси, Посбонтой...

Опа пинак бузмади.

– Ишхонанинг ўрни бошқа. Раис ҳам ёзиб қўйди ҳисоботига.

– Нимани ёзиб қўйди?

– Сизни касал кўргани бориб келди деб.

Анграйиб қолдим.

– Шунақаси ҳам чиққанми?

Мудирамиз ҳамма нарсани, айниқса, бунақанги икир-чикирларни мукамал биладиган раҳбардек виқор ила бош ирғади.

– Давлатнинг пули кўчада қолгани йўқ. Ҳар бир сўмига ҳисобот берамиз.

Рости, сира оёғим тортмаётганди. Шунинг учун тай-салладим:

– Ўзингиз бора қолсангиз-чи, барибир бу ерда қиладиган ишингиз йўқ.

– Айтдим-ку бориб келдим деб! Ишимга келсак, худога шукр, ўзимга етарли.

Яна тўнини тескари кияётган опага охириги дастакни важ қилишга уриндим:

– Мени... қўйишмас у ерга.

– Қўрқманг, чақириб беришади. Беш минут гаплашиб, қайтаверасиз.

– Қанча гаплашганимниям ҳисоботга қўшишим керакми?

Опа ўқрайди.

– Менга қаранг, иш, иш деб одамгарчиликни унутиб юборманг. Ҳаммамиз иссиқ жонмиз, бир кун касал бўларимиз бор. Ана шунда биласиз...

Кўл кўтариб, мудирамизни бир амаллаб гапдан тўхтатдим.

– Майли, опахон, бораман. Фақат индинга, жума куни. Ишга келиш олдидан. Фақат, опахон, бир нарсани бирон жойга ёзиб қистириб қўйсангиз: мен мабодо касалхонага тушиб қолсам, ўлар аҳволда бўлсам ҳам, илтимос қиламан, ишхонадан ҳеч ким мени сўраб бормасин. Яна бир илтимосим, касаба кўмитасидан пул сўраб, раиснинг бошини оғритиб юрманг! Ўлма-сам қайтиб келарман, мабодо ўлиб қолсам... мурда моддий ёрдамни бошига урадимми?

Опа бўш келмади.

– Ёрдам ўликларга эмас, тирикларга керак. Ундан кейин, сиз биласиз-да, бу ишхонангиздан боришмаса, бошқасидан боришади. Шунга кўнглингиз тўқ-да.

Йўқ, бу аёл билан ўзбек тилида гаплашиб бўлмайди. Яхшиси, айтганини қилиб қўя қолган маъқул.

- Хўп, майли, адресини беринг-чи.
- Фалон жойдаги психбалниса, тўртинчи палата. Мен ручка олаётган жойимда тўхтаб, яна анграйиб қолдим.
- Қачондан буён бунақанги шифохоналарда... Уз навбатда опа менга ҳайрон бўлиб қаради.
- Айтмабмидим?
- Йўқ.
- Қизимиз сал дармонсизроқ экан... йиқилиб тушиб...
- Опа лабларини қимтиганча муносиброқ сўз излай бошлади.
- Йиқилиб тушса хирургга бормайдими, терапевтга бормайдими, психбалнисада нима бор?
- Мудирамиз шуниям тушунмайсанми дегандай менга беписанд қараркан, йўгон қўлини бўйнининг орқа тарафига қўйди.
- Мана бу ери билан, орқа мияси билан столнинг қиррасига йиқилиб тушибди. Шунга сал мияси чайқалган экан...
- Шубҳам ортди.
- Бунақа эмасдир-ов... Агар дармонсизларнинг бариси орқа мияси билан йиқилаверса, дунёда соғ одам қолмасди...
- Безовталаниб қолган опа ўрнидан қўзғалишга уринди.
- Хайр. Салом деб қўйинг. Мен душанба ё сешанба борарман...

XII

Опа тўғри айтган экан: кир босиб кетган баланд кул ранг бетон деворга тақаб қурилган кичкинагина хужра учрашув хонаси экан.

Мунисани шу ерга чақириб беришди.

Эскириб кетган, ғижим, ўзига анчагина катта, елкалари осилиб турган сариқ халатда янада кичрайиб кўринаётган, нимаси биландир номаъқул қилиғи учун жазога тортилган мактаб ўқувчисига ўхшаб қолган

Мунисани кўриб беихтиёр юрагим орзиқиб кетди. Озиб, чўп бўлиб қолган қизнинг чуқур-чуқур ажинлари кўпайган кенг пешонасига, гоҳ-гоҳ диққат билан, баайни “Айбим не?” деб сўрамоқчидай ёлвориб боқаётган кўзларига, қуруқшаб-ёрилиб кетган, бир чеккасида қон қотиб қолган лабларига, майхўрни ки янглиғ тинмай титраётган ингичка, узун-узун, қонсиз бармоқларига қарарканман, айниқса, қизнинг орқага силлиқ таралган сочларида бирдан кўпайиб қолган оқ толаларни илғаганим чоғ мана шу рўдапо лисбосга чулғанган кичкинагина вужуднинг нақадар абгор, иложсиз аҳволда эканини ҳис қилгандай бўлдим...

Анчагина безовталанаётгани сезилиб турса-да, бошини эгиб олган қиз мен билан рисоладагидай, фақат жуда паст овозда сўрашди, ишхонадагиларни, опани сўради. Мен уларнинг саломини етказган бўлдим, ҳатто гапни чўзиш учунми кейинги пайтларда кўринмай кетган Калоний домлани ҳам рўйхатга кўшиб кетдим. Қиз:

– Раҳмат, саломат бўлишсин, – деди. Сўнг, менинг жим тураверганимни ўзича тушундим, узр сўраётгандай оҳангда шивирлади: – Сизниям кўп қийнаб қўйдик...

Ҳар қалай, мени кўп қийнаётганини билган экан, қизнинг ақли жойидага ўхшайди. Ушбу мурожаз таъсиридами, кичик мусаҳҳиҳамизга недир бир илиқроқ гап айтмоқ қасдида бир неча бор оғиз жуфтладим-у, аммо сира жўяли бир фикр тилимга келвермагач – жим туриш эса тобора ўнғайсиз бўлиб борарди – ўзим ҳам мутлақо кутмаганда:

– Хўш, совқотсангиз нима қиласиз? – деб сўраб юбордим.

Айтишга айтдим, уят-номусдан донг қотиб қолдим. Қиз-ку, шифохонада бўлгани билан дуппа-дурстгина гапларни айтиб турибди, эркинликда юрган мени нима жин чалди? Нима, ўринларимизни алмаштиришимиз керакми энди?

Афтидан, қиз ҳам бунақа томдан тараша тушгандай бемаъни саволни кутмаган бўлса керак, менга бир лаҳзага доврираб кўз ташладию, аммо шу заҳоти қачонлардир орамизда бўлиб ўтган суҳбатни эслади шекилли, қувониб-ҳаяжонланиб:

– Курпа уртаймиз-да, – дея жавоб қайтарди.

Рости, хурсанд бўлиб кетдим: ҳам ноқулай вазиятдан қутулганимдан, ҳам қизнинг хотираси қандайлигини текшириб кўргандай бўлганимдан. Аммо, билмадим, негадир шу оддий сўзлар Мунисага бошқачароқ таъсир қилди: киприклари пирпираб кетган қиз менга қўшилиб жилмаймоқчи бўлди чоғи, лаблари титраб, анчи тарзда буришдию... пиқиллаб йиғлаб юборди. Кайфиятдаги бундай кескин ўзгаришни англаб олгунимча бўлмай Мунисанинг йиғиси кучайди ва энди қиз ора-сира “уртаймиз... уртаймиз...” дерди. Мен ўрнимдан туриб кетдим. Бахтимга шу маҳал нариги эшикдан иккита оқ халатли қорувли санитар эркак кириб келдию, энди баралла ҳўнграб йиғлаётган Мунисага ташланишди. Аммо... мана шу миттигина жон... мана шу синчалакдай мўъжаз вужуд уларга буй бермасди – қиз санитарлар қўлидан сирғалиб чиқиб кетар, улкан темир столга ёпишар, изиллаб йиғлар, “уртаймиз...” деб бўзлар, ўзларига келган эркаклар унга қайтатдан ташланишиб, орқага тортганларида ҳам қиз чангакдек ёпишган қўлларини қўйиб юбормас, натижада баҳайбат стол қиз билан қўшилиб нарига сурилар, жаҳллари чиқиб, терлаб кетган санитарлар ёмон сўкинганларича қизни бир қоп пахтадай силташар, тортқилашар, бармоқларини столдан ажратиб олишга уриниб аёвсиз қайиришар, жон-жаҳллари билан оғзига кафтларини босишар, лекин қиз ҳамон бўзлаб йиғлар, столни қўйиб юбормас, “уртаймиз... уртаймиз...” деб чинқирар, типирчилаб санитарларни тепар, кафтларини тишлар ва бир зум бўлса-да мени кўздан йўқотмас, фақат менга қарагани-қараган, менга талпингани-талпинган эди... Баногоҳ қиз аниқ-тиниқ менинг исмимни айтиб чақирди ва сўз-

ларни бўлиб-ямлаганча хирқираб фарёд урди: “Ўшанда... ўшанда тимсоҳ... йиғлаётганди... йиғлаётганди... Мени еб қўйиб йиғлаётганди...”

Билмадим, шўрпешона телба қиз менинг тимсолимда кимни излади экан...

Ниҳоят санитарлардан бири қизни азот кўтариб олишга муваффақ бўлди. Бир газча юқорига кўтарилган стол қайтиб полга гумбирлаб тушди...

Орадан бирон соатлар чамаси ўтгачгина ишхонага етиб келдим.

Опанинг саволомуз қараб турганига жавобан:

– Ёзиб қўйинг, иккита нон билан бир кило олма обордим, – дедим-да, шоша-пиша иш жойимга ўтирдим.

Шусиз ҳам анча вақтимни йўқотган эдим. Фақат кечга яқингина озгина дам олишга фурсат топилиб қолди ва вақтни беҳуда кетказмасдан, дарҳол опадан Муниса ҳақида сўраб-суриштиришга тушдим. Мудирамиз аввалига гапни айлантиришга роса уриниб кўрди, ҳатто орага қандайдир башоратномани ҳам тикмоқчи бўлди. Бироқ бекорчи валақлашларга менинг вақтим йўқ эди ва ҳар қанча ҳафтафаҳмлигига қарамай, опа ҳам буни кўриб-билиб турарди. Бунинг устига шифохонага ҳали бирон марта қадамини босмаган, айни чоғда на турар-жойини, на ҳақиқий исмини айтган Посбондан анча хафа бўлиб ўтиргани таъсир қилдими, ишқилиб, опа парданинг бир учини салгина очди. Қисқаси, операция анча оғир кечибди... “Икки соат тиф остида ётишнинг ўзи бўлдими”... Ҳомила тўрт ойликка яқинлашиб қолган экан, уч ойдан кейин мумкин эмас экан ўзи... қайта-қайта берилган наркозлар ҳам мияга ўз таъсирини кўрсатган бўлиши мумкин экан... Ахийри тугабди... Уйга машинада олиб келишибди... Уч кундан кейин, қиз сал ўзига келганда Посбон пайдо бўлибди. Аввал яхши муомалада бўлибди, ваъдаларини эслабди... Кейин... Қовушмоқчи бўлганми, ишқилиб, ораларида жанжал чиқибди. Асаблари бузилиб турган қиз сал қаттиқроқ гап қилган бўлиши ҳам мумкин.

Посбоннинг эса қўли югурик... Хуллас, йиқилиб тушаётган қиз орқа миясини стол қиррасига уриб олади... Узидан кетади... Бирон соатлардан сўнг ҳушига келса, Посбон йўқ... Эртаси куни иссиғи чиқиб, алаҳлаб ётган қиз аҳволдан хавотирга тушган дугонаси уни ёнларидаги поликлиникага олиб чиқади. У ерда дарҳол йўлланма беришади... Дарвоқе, опанинг айтишига қараганда, якшанба куни бозорда тасодифан Посбонни учратиб қолибди. "Анча ўзини олдириб қўйган" йигит қизни "бу аҳволда кўрмайинам, куймайинам" дебди. Сўнг "Ўзи бўларим бўлган... Ичим эзилиб кетган..." деб қўшиб қўйибдида, паришон тарзда, хайрлашишни ҳам унутганча, йўлида давом этаверибди. Посбон мавзусини шу билан тугатган опа бошқа нарсага урғу берди: душанба куни мақола кўтариб келган, қариб қуюлмаган домла Калоний гап орасида қизнинг қўлини сўраган эмиш. Гўё домланинг ўн олти яшар кичик ўғли тутқаноқ экану, шу болага қараб туришга одам керак экан. Уй-жой, кичкинагина тўйча харажатларининг ҳаммасини бўйнига олибди чоли тушмагур. Шунга опа энди ўйлаётти эканки, ҳов ўша сафар, шаҳзода кутилаётган маҳал Калоний домла остона ҳаттаб ўтганмиди-йўқми... Агар мабодо ўшанда ўнг оёғини ичкарига босган бўлсам...

Опага роса таъна қилишга имконият туғилганди, бироқ, афсуски, вақтим йўқ эди – бир олам иш кутиб турарди мени. Шу сабабли бу ўзим учун анчамунча ёқимли тадбирни кейинга қолдирдим-да, яна ишга шўнғидим.

ХIII

Чоршанба куни ишга келсам хонада... Муниса ўтирибди.

Рости, қувониб кетдим. Жавоб беришиптими – демак, соғлиғи яхши, демак, бемалол менга ёрдам бера олади, демак, ишим озгина бўлса-да енгиллашади.

Муниса эшикка тескари ўгирилиб опанинг қаршисида ўтирар ва қаддини тик тутишими, янги либосими, ишқилиб нимаси биландир озгина ўзгариб ҳам қолгандек эди... Икковлон суҳбатга берилиб кетишган шекилли, ҳатто менинг кириб келганимни ҳам пайқашмади. Сўнгги пайтларда опа билан бош ирғаб, сўзсиз саломлашига ўтиб олганим боис бугун ҳам мудирамизга қиёмат қарзимни тўлаган бўлдим-да:

– Яхшимисиз, Муниса, – дея кичик мусаҳҳиҳамизнинг ўзига салом бердим.

Қиз ўтирилди.

Бироқ бу Муниса эмасди.

Бошқа қиз эди. Тўғри, қарашлари, ҳатто юз қиёфаси билан Мунисага озроқ ўхшаб ҳам кетарди, бироқ бу қиз Мунисага нисбатан бир-икки ёш кичикроқ ва айна пайтда сал сулувроқ (ҳолбуки, истараси иссиқлик борасида Муниса сал кўзга яқинроқ эди назаримда) туюлди менга.

Нотаниш қиз шоша-пиша салом берди.

Ўйилиб илжайиб ўтирган мудирамиз тушунтирган бўлди:

– Бу киши Мунираҳон, янги корректоримиз бўладилар. Бу йил университетни битирибдилар. Худо хоҳласа, ишлашиб кетамиз... Ҳозир сиз ҳақингизда айтиб бўлиб, энди вазифаларини тушунтираётгандим. – Опа жонланиб қолиб, столида турган каттагина торт ва турли пишириқларга ишора қилди: – Мунираҳон ўз қўллари билан тайёрлаб келибдилар. Қўллари гул экан...

– Қизимиз-чи?

Худо ҳаққи, бу савол беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди.

Лаб қимтиб қўйганидан билдимки, бу мавзу мудирамизга унчалик ёқинқирамай турибди. Шунга қарамай опа саволимга жавоб қайтарди:

– Кеча боргандим. Жавоб бериб юборишибди.

– Тузалибдими?

– Шунақа деса ҳам бўлади. – Опа баайни минг йил илгари тасодифан кўриб қолган таниши хусусида гап бораётгандай бепарво эди. – Биласиз, пропискаси йўқ эди. Шунинг учун қизимизни ўз вилоятига юборишибди. Уша ерда уч ой ётса кейин инвалидлик беришаркан. – Шу ерга келганда мудирамиз пихиллаб кулиб юбориб, янги қизга ўтирилди. – Кеча телевизорда кўргандирсиз, Мунираҳон, биттаси айтди-ку “Иккинчи гуруҳ нигорониман”, деб... Ана ўшанақа...

– Погиронлигига... қанча беришаркин?

Овозим бўғилиброқ чиққанига эътибор ҳам бермаган опа яна қувноқ оҳангда жавоб қайтарди:

– От билан туя бўлармиди, укаҳон?! Қаттиқ нонга етиб туради-да.

– Унда... ота-онасига ким қарайди?

Бирдан хуш кайфияти йўқолган Саломат опа энди менга ўқрайиб қаради.

– Бировнинг ғамини еганча, укаҳон...

Индамай бориб жойимга ўтирдим.

Хонани пишириқларнинг ёқимли иси тутганди.

Яна кўтаринки оҳангга ўтиб олган мудирамиз янги корректорга мурожаат қилди:

– Биласизми, Мунираҳон, энди мен сиз билан тушлар ҳақида гаплашмоқчийдим. Сиз ҳеч тушингизда тимсоҳ кўрганмисиз?

Сакраб ўрнимдан туриб кетдим. Стулим тарақлаб йиқилди, ҳамхоналарим мен томонга ялт этиб қарашди.

– Ў, қариб қуюлмаган телба банда, бир бечоранинг бошига етганинг озмиди, энди бунгаям ўтдингми?! Инсоф борми ўзи сенда! Мунисани, унинг ота-онасини не аҳволга солганингни мундоқ бир ўйлаб кўр аввал! Ахир тириклайин сўйдинг-ку қиз бечорани!.. Энди унинг кўрадиган кунни кунми?!.

Мен бу гапларни айтолмадим. Ҳатто ичимда ҳам.

Икки жуфт кўз ўзингга бақрайиб тикилиб турганда сал шошиб қоларкансан. Тўғрироғи, ҳар томонни ўйларкансан... Бирга ишласак... Анови собиқ хо-

димамиз масаласида эса, ким билади дейсиз, балки мен ҳали тушуниб етмаган ўзига хос айрим нозик жиҳатлар бордирки, уларни билиб-билмай хулоса чиқариб ташлаш мени бировнинг ҳаётига бурнини суқиб юрган одамга ўхшатиб қўяр... Умуман, бунақа масалаларда шошилмаслик керак. Вақт кўрсатади кимнинг кимлигини. Омон бўлсак...

Опа билан янги мусаҳҳиҳамиз менга ҳамон ҳайрон бўлиб қараб туришарди. Сал беўхшовроқ бўлсада, амаллаб илжайишнинг уддасидан чиқолдим ва столдаги егуликлардан кўз узмаган ҳолда минғирладим:

– Ҳа... тимсоҳ... яхши ҳайвон... Яхши...

Шундан кейин стулни тўғрилаб, қайтиб жойимга ўтирдим ва мени кутиб турган бир олам юмушларимга шўнғидим...

2000 йил, апрель-декабрь

**ОТЧОПАР
ЁХУД УН УЧИНЧИ УЙ**

I

...Шаҳарнинг ғарбий қисмини эгаллаб ётган Н. туманида жойлашган бу тўққиз қаватли бетон уй ён-атрофида ўзига ўхшаб қўққайиб турган уйлардан асло фарқ қилмасди: ўша-ўша, эшиги қўпориб олиб кетилгани боис баайни тиши қоқиб олинган оғзини очиб тургандай ваҳимали кўринадиган кириш жойи; бир умр чироққа ёлчимайдиган йўлаклар; ис босган шип; ғадир-будури чиқиб кетган деворларда “Фалончи + Пистончи = ...” қабилдаги маза-матрасиз ёзувлару нимаси биландир қадимги аждодларимизнинг ғорларга ишланган ижод намуналарини эслатадиган беўхшов расмлар. Уйнинг маиший муаммолари-да биқини биқинига тегиб турган “дом”лар билан бир хил эди: қишда иссиқ сув етишмайди, ёзда эса совуқ сув тақчиллигига пашша-чивин балоси қўшилади.

Бир подъездли, ҳар қаватда иккитадан, жами ўн саккизта хонадоннинг ойнали-ойнасиз айвонлари бир тарафга қавариб чиқиб тургани учунми, бир қаралганда кўп уяли почта яшигини, яна бир қараганда эса – хаёл кишини қаёқларга олиб қочмайди – сочларини ғалати йўсинда қаватма-қават турмаклаб чиққан, бақрайиб турган аёлни ҳам эслатадиган мазкур уй саксонинчи йилларнинг охирида, ҳали “бозор иқтисоди” деган тушунча урф бўлмаб туриб, бу манзилдан ўн саккиз чақирим наридаги завод ишчилари учун “МЖК”, яъни “Ёшлар уй-жой мажмуи” тамғаси остида шошапиша қурилган ва худди шундай ошиғич суръатда ётоқхонада сиқилиб яшаётган асосан серфарзанд оилалар кўчириб келинганди.

Ижтимоий адолат қандоқ ўрнатилаётганини шахсан кўрмоқ қасдида ўзларига ажратилган иккинчи қаватга бор-йўғи биттадан жомадонлари билан кўчиб келган райкомнинг икки оқсоч ходими бир ой ўтар ўтмас хонадонларини марказга алмаштириб кетишни уддалашди-ю, шу билан кўпларни ўзига оҳанрабодек тортиб турган “мажмуа” (у пайтлари “комплекс” дейишарди) атамаси сирлилик қобигини ечиб ўтирмасданоқ бирданига жон бериб қўя қолди. Илло, ён-атрофдаги тақир майдон, тўғрироғи, вақтида роса кўз-кўзланган бош пойиҳага кўра мазкур уй билан биргалиқда ишга тушиши лозим бўлган стадион, болалар майдончаси, ҳовуз, бозорча, икки қаватли маиший хизмат уйи ўрнига янги-янги беш ва тўққиз қаватли бетон уйлар ёмғирдан кейинги кўзиқоринлардай бодраб чиқа бошладилар. Мавзеда бунёд этилган илк “дом” аҳлининг аксарият аёллари бу қурилишларга қаҳр-ғазаб билан қарашар, бамисоли кимдир келиб уларнинг томорқасини пайҳон қилаётгандай “Бозоримизни расво қилишди!”, “Ҳовузимизни ўлдиришди!” қабилидаги дод-войлар билан норозилиklarини изҳор этишар, аммо кўпларидан ҳеч нарса келмаслигини англагач эса, алам-изтиробдан баттар бўғилишиб, қарғишу мушт дўлайтиришларга зўр берардилар.

Бунинг устига денг, худди атай қилингандай, кейинги барча уйлар кашшоф уйга нисбатан орқа тарафи билан қурилдики, сап зингил солиб қарасангиз, уларнинг бариси араз қилиб, тескари ўгирилиб тургандай эди гўё. Натижада биринчи бўлиб қурилса-да, кимнингдир каромати билан “13” рақамини олган уй ўртада яккамоховдай сўппайиб қолаверди. Уй аёллари эса, бамисоли бутун оламга қасд қилишгандай, ўзларига тескари қурилган жамики янги уйлар аҳлидан бир йўл юз ўгириб қўя қолишди ва ҳаттоки учрашиб қолган маҳаллари ҳам ўшшайиб, уларга тўнг муомала қиладиган бўлишди.

Бу орада кўп сувлар оқиб ўтди, жамиятда хўб эврилишлар содир бўлди. Айниқса, хонадонлар хусусийлаштирилгач 13-уйда истиқомат қилувчи оилаларнинг

ярмидан кўпроғи – бири алмаштириб, бошқаси сотиб – янги маконларга кўчиб кетдилар. Ажабки, янги келганларнинг аёллари-да уйнинг эски соҳибалари билан унчалик ош-қатиқ бўлиб кетолмадилар. У қадар равшан бўлмаган фикрини русча сўзлар воситасида баттар бузиб ифодалайдиган маҳалла оқсоқоли бир сафар қовун тушириб қўйиб бўлса ҳамки айтганидек: “Старуха”лар “молодая”лардан «без слов подчинение» талаб қилиб туриб олдилар...”

Ниҳоят подъезднинг йўқ эшиги ёнидаги қақроқ заминда ночоргина ўсган гилос дарахти тагидаги ўриндиқда деярли ҳар куни, саратон демай, қаҳратон демай ўтирадиган эски таркибдаги бекорчи аёлларни санашга қўллардаги бармоқлар бемалол етадиган бўлиб қолди.

Минг қўшчига ҳам бир бошчи, бир қўшчига ҳам. Ҳар катта-кичик гуруҳнинг ўз даврабошиси бўлади: уни биров расман сайламайди, биров танламайди, шундай, ўз-ўзидан, табиий равишда пайдо бўлади. Тўртинчи қаватда яшовчи, новчагина, ориққина бўлса-да, мудом қопдай кенг бурма кўйлак кийиб, қуруқ ва оқ аралашган сочларини орқага силлиқ тараганча доғ босган пешонасини кўз-кўзлаб юрадиган, қорача серажин юзига умуман упа-элик яқинлаштирмаслиги боисми ёшига нисбатан катта ва қаҳрли кўринадиган Осиё опа аллақачон бу мавқени эгаллаб олганди. Аввалига номига тил келишмайдиган аллақандай ташкилотда бир кун қоровуллик қилиб, уч кун дам олиб юрган опа яқин бешолти йилдан бери штат қисқариши боис умрини уззукун кўчада ўтказишга кўникиб қолган эди. Тўғри, аввалига опа бир ёмон олишди-ей: ўзиям ёзмаган жойи қолмади, ҳатто санэпидстанция деган ташкилот ҳам бу тарздаги марҳаматдан қуруқ қолмади. Аммо ўша номига тил келишмайдиган ташкилотдагилар ҳам анойи эмас экан чоғи, ён бермай туриб олишди. Натижада деярли икки йил давом этган даҳанаки жанг мажбурий мураса билан яқунланди – опа ногиронлик нафақасига чиқди. Шунга қарамай, аламзадалиги бутунлай тарқамаган шекилли, сал нарсага тутақиб кетаверадиган,

жиззаки, арзимаган шовқин кўтарган болаларниям калтак кўтарганча уйни айлангириб қувиб солишдан тоймайдиган, ўхшатиб қарғанишда унча-мунча ҳарифини бир чўқишда қочирадиган, маҳалла йиғинларида косовдай кўлини юқори кўтарган ҳолда кўзларини чақчайтирганча қандайдир сира узилмас ҳаққини талаб қилиб туравериши боис ўша тили бесуюк оқсоқол Ибодулла ака томонидан “полиз кўриқчиси” лақабини олган Осиё опа айни пайтда бир сўм устида ўлиб қоладиган зикна аёллар тоифасидан эди. Опа бугунга келиб анча рамақижон аҳволга тушиб қолган ўша заводда чилангарлик қилаётган эрини қарғаб чарчамас, уни – бошқалардай бизнесменлик қилиб жарақ-жарақ пул топмаётгани учун – бўшангдан олиб лапашангга солар, эр бечора тонг саҳарда кетганча тун қоронғусида қайтиб ишлаб топган маоши миқдорини бениҳоя пасайтириб айтавериб энг аввало ўзининг хўрлигини келтириб олар, сўнг ўпкаси тўлган аҳволда ойдан ойга коммунал хизмат ҳақини ошириб бораётган ноинсоф ЖЭК ходимлари юзига аёвсиз лой чаплашга ўтар, ниҳоят, уларнинг гўрига фишт қалаб бўлгандан кейин бозордаги олибсотарларнию жамоат транспортида пул олиб, чипта бермайдиган ўғри кондукторларниям шафқатсиз фош қилишга, яъни уларнинг кунлик афсонавий тушумини ҳисоблашга киришарди. Табиийки, бундай арз-додлар кўни-кўшнилариинг ачиниш ара-лаш хўрсинишларию, мушфиқа даврабошининг кўнглини кўтаришга бўлган ожизона уринишлар билан якун топарди. Чин гап, Осиё опанинг ўзи бундай ҳамдардликка шу қадар кўникиб қолган эдики, бир кун дугоналарига кўнглини бўшатиб олмаса бас, ўша кунниёқ касал бўларди-қоларди.

Ҳаёт шу тарзда зерикарли ва жонга тегадиган даражада бир тусда давом этмоқда эди. Ҳатто янги келган ҳамсоялар ҳам бу даврани нари борса бир ёки икки кун сал-пал қизиқтирган бўлар, аммо асосий маълумотлар олингач, яъниким кимнинг қайда ишлашию даромади нимадан эканлигини чақмоқ тезлигида фош этилган заҳоти қизиғи қолмас, бамисоли шар-

бати сўриб олингач, пўсти туфлаб ташлангандай энди уларга биров қайрилиб қарамас, бунинг устига кейинчалик келган қўшниларни даврага қўшмасликдек бирон жойда ёзилмаган ва ҳаттоки тилга олинилмаган, бироқ давра қатъий амал қиладиган махфий ўзаро келишув, битим бордек эди.

Воқеалар баёнига киришарканмиз, азбаройи холис бўлиш илинжида яна бир ҳолатни алоҳида қайд этиб ўтмаслик инсофдан бўлмас. Яъниким Осиё опа бошчилигидаги давра икки йилдан буён биринчи қаватнинг сўл тарафидаги икки хоналик уйда ким яшашини билишга бўлган қизиқишлари оловига сира сув сепилмаётганди. Кўринишидан оддийгина уй, панжаралариям, дераза пардалариям жойида. Миш-мишларга қараганда эгаси Россияга вақтинчалик ишлашга кетган. Аммо уйда кимдир яшаётгани аниқ эди: гоҳ-гоҳ эшик ғийқилаб очилиб-ёпилади, аммо Осиё опа тўртинчи қаватдан ҳаллослаб тушгунига қадар ҳаммаёқ яна сув қуйгандай жимжит бўлиб қолади. Баъзан кечалари уйда чироқ ёнаётганини қалин дарпардалар орқасидан ҳам илғаса бўлади. Аммо эшик кўнғироғини ҳар қанча босишмасин, ичкаридан на биров чиқади, на овоз беради. Маҳалла оқсоқолига қариндошлик даъво қилиб юрган Шарофат хола (нимагадир майиздай қоп-қора ва чигирткадай ориқ бу аёлни “Шура хола” деб атадилар) ЖЭКка бориб ҳужжатларни титкилади – ҳаммаси жойида, уч киши: эр-хотин ва уларнинг бир фарзанди қайддан ўтган, уй пуллари вақтида тўлаб қўйилади. Шура хола уй эгалари Россиядан бир ҳафтага таътилга келишган маҳал ижикилаб сўраб-суриштиришга уринди, лекин ҳамиша қайгадир шошиб турадиган эркак ва аёл (хола уларни эр-хотинга сира ўхшамайди, деди, ўзларини тутишларими-ей, гаплашишларими-ей, ишқилиб, нимасидир кишида шубҳа уйғотаркан) гап нимадалигини тушунишмадими ёинки бошқа сабабданми, ишқилиб “Кейин... кейин...” деган навбатчи жавоб билан қутулишди. Бу муносабатдан баттар қизиқишлари ортган аёллар кулоқларини динг қилиб эшикка тутишди, деразаларни пойлашди, бироқ ҳафталаб, ўн кун

лаб қилинган саъй-ҳаракатлар барибир ўз самарасини бермади – бирон нимани аниқлашнинг иложи бўлмади. Аёлларнинг қизиқишини баттар оширгани шу бўлдики, куннинг исталган маҳалида бу сирли уй айвони ортидаги бир жуфт олча дарахтига яқинлашсангиз бас, ичкаридан андаккина таҳдид аралаш “Бу бизники!” деган пўписа эшитиларди. Эҳ-ҳе, аёллар буни неча мароталаб синаб кўришмади дейсиз, натижа эса бир хил чиқаверди. Ҳатто бола-бақра яқинлашса ҳам бас, ичкаридаги хушёр қоровул хусусий мулкани ҳавас қиларли даражада собитмик билан ҳимоя қилаверарди. Овоз, афтидан, ёши ўтинқираган аёлга, аҳтимолки нафақадаги кампиршога тегишли эди. Лекин овоз эгасининг юзини кўришга бўлган барча уринишлар бесамара кетаверди. Ҳатто қизиқувчан давра бир неча бири биридан ваҳимали тахминларни ўртага ташлаб ҳам кўрди. Айтайлик, бу уйда қамоқдан қочган жиноятчи яшириниб ётибди, деган мулоҳаза кўпроқ ва ишончлироқ жаранглади. Лекин бу мулоҳаза ортидан туғилган гумонлар аёлларни саросимага солиб қўйди: ростдан ҳам жиноятчи экан, арзимаган икки туп олчани деб ўзини фош этиб ўтириши ақлга сиғадими ахир? Кейинги ҳақиқатга яқинроқ деб гумон қилинган тахмин, яъни уйда телба кампирнинг истиқомат қилиши ҳам ўз исботини топмади: телба кампир нима еб, нима ичиб, ўзига нима овқат тайёрлай оладикки, шу-унча вақтдан бери очликдан тиришиб ўлиб қолмагандан кейин...

Хуллас, бир сўз билан айтганда, бу дунёда барча сир-синоатларнинг ҳам ечими бўлавермас экан шекилли, Осиё опа раҳнамолигидаги аёллар гуруҳи шундоқ елкалари тегиб турадиган уйда ким истиқомат қилиши мумкинлиги хусусидаги оддийгина саволга жавоб тополмай роса жиғибийрон бўлишди ва охиरोқибат ўз иложсизликларини тан олгилари келмасдан, бу муаммога қўл силтаб қўяқолишдики, бамисли ушбу ҳаракат билан улар мазкур жумбоқни бутунлай ёдларидан чиқариб юборганликларини, бу масаланинг уларга бир чақалик аҳамияти йўқлигини намойиш этмоқчи бўлишди. Аслида эса, ҳар бир аёл пайт пойла-

моқда эди, холос. Токи бир кун, ҳаммани доғда қолдириб, ҳаммадан биринчи бўлиб – муҳими ҳам шу, ҳаммадан биринчи бўлиш! – шу сирнинг тагига етсаю, даврадошларининг ичлари куйиб кетганликларини, аламдан бурунларини тишлагудек бўлганликларини ўз кўзи билан кўрса...

II

“Дом” аталмиш кўп қаватли уй ўз номи билан “дом”-да: баъзан, йиллаб турсанг-да, ҳатто ён қўшнинг кимлигини билмай ўтиб кетишинг мумкин, салом-аликни-ку, айтмасаям бўлади. Шаҳарчилик, хизматчилик, эрта кетиб-кеч келинади, иш кўп, вақт кам – ишқилиб, бир олам залворли-залворсиз баҳоналар ҳам тайёр.

Шундай деймиз-у, барибир истиснолар учраб туради-да. Биз тилга олаётган тўққиз қаватли уйнинг энг юқори қаватидаги икки хонали уйга кўчиб келган Нозимахон ҳам ана шундайлардан чиқиб қолди – очигига кўчсак, у ҳали хонадони остонасига қадам босмадан турибоқ шу уй аёллари билан танишишгайм, керак бўлса ўзини танитиб қўйишгайм улгурди.

Чамаси ўттиз ёшлардаги, сиймин тан, анча-мунча ўринлари очиқроқ тор либосларда дўмбоқ қоматини кўз-кўзлагандай саллона-саллона қадам ташлайдиган, боз устига андаккина ишваю ноз аралаш оҳангда тантиқланиброқ сўйлаётган маҳали хумор кўзларини суҳбатдошидан узмай туришию бехосдан елкаларини учириб, ширин хомуза тортиб қўйишларими ёхуд упаэликнинг ҳаддан ортиқроқлигими, ишқилиб, нимаси биландир айрим оғзию телба хаёлотига кучи етмаган ожиза ҳамсоялар кўнгида сал дудмалроқ гумонлар уйғонишига-да йўл очиб берган Нозимахон янги замоннинг янги аёлларидан, яъниким отчопарнинг бели бақувват соҳибаларидан эди.

Аҳли тижоратга хос бетчопарлик, анча-мунча шарттакилик феъл-хўйига сингиб улгурган Нозимахон ушоққина эри бор-йўғи битта “РАФ”га жо бўлган арзимас қақир-қуқирларнию тугунчақларни тушира бош-

лаган маҳалдаёқ подъезд эшиги ёнидаги ўриндикда турнақатор тизилган аёллар ёнига шартта борасола “Салом! Мен Нозийман! Ипподромда ишлайман! Оптовийда!” дея қўл чўзиб туриши биланоқ назарга тушди-қолди. Ушбу танишув асносида кечган мухтасаргина мулоқот чоғи қўшнилар жувонни янги уй билан муборакбод этган бўлишди. Нозимахон эса – худди шундай бўлиши керакдай – табрикларни бемалол қабул қилди. Ҳолбуки, аёллар анойи эмас эдилар, таъбир жоиз бўлса, ер тагидаги илон қачон қимирлашини олдиндан илғаб олардилар. Бу сафар ҳам улар “юқори”да номигагина яшовчи, қўни-қўшниларга асло рўйхўшлик билдирмайдиган, ҳафта-ўн кунда албатта алмисоқдан қолган аллақандай эски-пачоқ машинада пайдо бўлиб қолиб, салом-аликсиз ва албатта бақувват бирон ҳайдовчи ҳамроҳлигида уйига шўнғийдиган, шундан кейин тонг қоронғусида ҳафта-ўн кундан сўнг навбатдаги машинада навбатдаги қорувли ҳайдовчи билан пайдо бўлиш учуноқ яна ғойиб бўлиб қоладиган қариқиз Фаня уйини ижарага қўймоқчи эканлигидан воқиф эдилар. Бир йил ювилмагандай лой-мойга ботган, бармоқ теккизсанг тутдай тўкилиб кетадигандай таассурот қолдирадиган, даққионусдан қолган машина ичидан бало-қазодай бўлиб тушиб келиши биланоқ кўнгилда аллақандай ваҳима уйғотадиган индамас Фанянинг хонадонига қадам босмасдан буруноқ унга эгалик қила бошлаганидан ғаши келган аёллардан бири шунча ўзини босишга уринса-да, ҳеч чидаб тура олмади ва охир-оқибат ачитиброқ айтдики: “Сизларни квартир деб эшитдик, юкларингизам...” Аммо бу маккорона зарба янги қўшнига чивин чаққанчалик таъсир қилмади – Нозимахон деганлари шартта гапни кесди-қўйди: “Тўғри, квартирантман. Аввал бир туриб кўрай дедим, ёқса сотиб оламан. Ёқмаса эртагаёқ кетаман-бораман. Шунинг учун импорт мебелларимниям олиб келмадим. Юраманми у ёқдан-бу ёққа ташиб. Гиламларимам қолди. Ойига эллик долларни қарсиллатиб оладиган бўлгандан кейин тўғри-лаб қўйсин-да шароитни!..”

Мингта сиз-биздан битта жиз-биз афзал дейдилар. Нозиманинг ушбу сўнгги дастаги деяри хамма нарсани ҳал қилди-қўйди: аёлларнинг асосий қисми "у-ув"лаб юборишди, бадани қизиб кетган бир-иккитаси эса чидай олмаганларидан ҳатто ўринларидан туриб кетишди...

Оғзи қийшиқ бўлса ҳам... Бу ерда эса сулуvgина, дадилгина, гапи ўзига ярашибгина турган қиз турибди... Ўлжа исини сезгандай баъзи аёлларнинг бурун катакларни керилди. Улар дарҳол ўринларидан турдилар, янги ҳамсоя билан қайтадан, елкасидан қучиб кўришдилар, ҳол-аҳвол сўраш ҳам бу сафар қуюқроқ бўлди. Нозимахонга мулозамат билан жой кўрсатганлар ҳам топилди. Аёлларнинг бахтига Нозимахон очиққина экан, бир қоп ёнғоқдай шалдир-шулдир қилдию, даровда кўпчиликка эл бўлиб кетди.

Аёл зотининг қизиқишига сарҳад борми?! Айниқса, уйда, тўғрироғи ҳовлида кун бўйи бекорчиликдан тарс ёрилай деб, оғизда сақич қиларли бирон хабарни зориқиб кутиб ўтирган, таниш-билиш оилаларга оид маълумотлар қайта-қайта чайналаверганидан меъдасига зиғир ёғдай уриб турган аёл учун пичоққа илингулик янгиликнинг ўзи катта гап эмасми?..

Қисқаси, зерикиб ўтирган аёллар дарҳол Нозимахонга ташланишди. Аввало жувоннинг кийим-кечагидан тортиб пойабзалига қадар баҳоланди. Тан бериш керак, сал уер-буери очиқлигини ва сал ёшроқларга мўлжалланганини айтмаса, либослар анчагина асл ҳамда қиммат эканлиги кўриниб турарди. Навбат тақинчоқларга ўтди. Бу борада ҳам янги ҳамсоя пешқадамликка чиқиб олди: унинг "двойка"си, яъни тилла занжири ҳамда билагузуги тўрт юз доллар туришини, буни анави тепага қайишиб-майишиб юк ташиётган Самад акаси, яъни эри туғилган кунига совға қилганини эшитган аёлларнинг дами ичига тушиб кетди, бир-иккитаси азбаройи куйиб кетганидан ҳатто тилдан қолди. Шунча гапдан сўнг жувоннинг қулоғидаги тилла балдоқ нархини юрак ютиб сўрайдиган мард топилмади...

Алқисса дастлабки синов ва сўров жараёни ниҳоясига етганини англади чоғи, гул-гул яшнаб ўтирган Нозима ёнидаги аёлнинг сонига шапатилаб урганча ўрnidан турди ва қўшнилари уйига қўноққа чорлади. Ҳар қанча қизиқиб туришмасин, ҳар нечук дабдурустдан янги хонадонга бостириб бориш ўнғайсиз эканлигини англаб туришгани боисми, аёллар тил учиди, ва-лекин астойдил афсусланиб рад жавобини беришди. Яхшилаб бир хомуза тортган ва бунинг устига ҳеч бир истиҳоласиз маза қилиб керишиб олган Нозима ортиқча мўлозамат кўрсатиб ўтирмади ва чарчаганини айтиб узр сўраган бўлди-да, ичкарига кириб кетди. Ўтирганлар эгилишиб Самад исмли эр лифт эшикларини иккала қўли билан икки тарафга итариб турган ҳолда маликасини кутаётган занжидай бош эгиб турганини кўришди. Кимдир томоғини тақиллатди, кимдир ажабланиб бош чайқади, хулосани эса ҳалидан буён ўз мавқеига нисбатан туғилаётган хавфни элас-элас англаб тургани боисми, қовоғидан қор ёғишга ўтган даврабоши Осиё опа айтди:

– Бунақанги деловой хотинлар бекордан-бекорга бунақанги лапашанг эрларга тегиб олмайдилар. Бу ерда бир гап бор...

Дарвоқе, бу ерда бир эмас, кўп гап бор эканлиги ҳафта-ўн кун ичида аён бўлди-қолди.

Табииyki, бу кунлар Нозимани кузатиш-ўрганиш, янги ҳамсоя ҳақида дастлабки хулосалар чиқаришга сарф бўлди. Ў, бу соҳада бекорчи аёл олдиға тушади-ган изқуварни излаб топишнинг ўзи мушкул ишдир. Илло, эл тинади, юрт тинади, ҳатто қурт-қумурсқа тинади, аммо бекорчи аёл тиним билмайди. Одам зоти борки чарчайди, ҳорийди, аммо бекорчи аёл на чарчоқни билади ва на ҳоришни: у бамисоли ичига абдий двигател ўрнатилган қўғирчоқдай уёқдан-буёққа бориб келаверади-бориб келаверади...

Ишқилиб, қандай йўллар билан ва кимлар воситасида аниқлангани ноаён, бироқ қўлга киритилган илк натижалар – Осиё опанинг зимистон кўнглига чироқ ёққан ҳолда – аёллар кутган даражада бўлиб чиқма-

ди. Аввало "импорт мебеллару қиммат гиламлар" сақланаётган манзилни сира аниқлаб бўлмади. Зеро, бу борада гап орасида шунчаки ёки моҳир терговчи янглиф гапни айлантириб берилган саволга қайтарилган бугунги жавоб кечагисига асло ўшамасди, ўтган кундагига-ку инчунун: қандайдир қайноғалару қайн опалар ўрнини гоҳ дугоналар эгалларди, гоҳ турқи-таровати номаълум хеш-ақраболар. Алоҳа калаванинг учини йўқотиб қўйган мисс Марплларнинг ғазаб олови гуриллаб-ёнишига эса жиддий асос истиҳола сувини сепиб турарди: қурғур Нозима анча-мунча қўли очик сармойдор аёллардан эди-да. Айнан мана шу ҳолат "ипподромчи аёл"нинг яна бир кичкинагина қусурини ёпиб юборди: қандай аниқлангани номаълум, аммо қўшнилар аллақчон воқиф бўлиб улгурган яна бир сир шундан иборат эдики, Нозимахон эри билан расмий никоҳдан ўтмай яшаётган экан...Қўни-қўшнилар ҳар кун эрталаб Нозимахон подъезддан алламбало янги либосда саллона-саллона чиқиб келишинию, ўзлари билан ширин жилмайганча, бироқ хомуза тортиб қўйишни асло унутмаган қўйи салом-алик қилгач, бахтиёр чеҳрада енгил қадамлар билан катта йўл томон юришини, аммо ҳар сафар бекатга етмасданоқ дуч келган биринчи енгил машинага чиқиб кетишини ҳасад билан кузатиб турардилар. Бу аёллар эр деган жонивор тонг саҳарда, тиқилинч автобусу маршрут таксиларга осилиб отчопарга йўл олганидан ҳам бохабар бўлардилар, албатта. Қайтиш ҳам шу тарзда кечарди, фақат навбат тескари: хотин эртароқ ва албатта енгил машинада, эр кечроқ ва албатта пиёда.

Бир олим танишимиз гап орасида бекорчи одамларда шартли рефлексга мойиллик кучлироқ бўлади, деган эди. Билмадик, бу гапда қанчалик ҳақиқат унсурлари бор, бироқ биз бошқа бир нарсани гумон қила олардик: аёллар уч-тўрт кун ичидаёқ янги ҳамсояннинг ишдан қайтиш соатини ўз савқи табиийлари ила жуда аниқ-тиниқ ҳис қилиб турадиган бўлиб қолишди. Аммо лекин Нозима ҳам бу ишни тоза ўрнига қўярди-да: машинадан минг қўйли бойвуччадай тўлиб-тошиб, асти

шошилмасдан, андаккина кибр билан тушиб келгач, ўриндиққа тизилишган аёлларнинг ҳар бирига иссиқ ва момикдай юмшоқ кафтини тутиб кўришиб чиқар, даврада бирон эркак ўтирган бўлса, у билан ҳам шу тарзда сўрашишни унутмас, кейин доимо чап кўли билагида айлантириб ўйнаб турадиган бежирим сумкачасидан анчагина конфетми-шоколадми, ҳеч қурса бир сиқим сақичми олиб биронтага тутарди-да: “Эрмак қилиб турунгизлар-чи, мен ҳозир” дея виқор ва салобат билан кийим алмаштиргани ичкарига кириб кетарди. Аёллар ширинликни еб ёки фарзандларига деб чўнтак-қўйинларига яшириб бўлгунича Нозима беғамбепарво тарзда, яланғоч елкаларию кўпчиб турган сийналарини кўз-кўзлайдиган, қўйи қисми тугмалари солинмаган, этаги тиззасидан юқорироқда гуллик халатда ё бўлмаса шортик деб аталувчи калтагина, қуёш кўрмаган бўлиқ сонларини намойиш этиб турадиган жинси шимча, ёқаси ўйиқроқ юпқа кофтада чиқиб келар ва бирон аёл бўшатган жойга ўрнашиб олар-олмас салгина шанғи овозда гап ўзанини ўзи истаган мавзуга, хусусан, бозор нарх-навосидаги кескин ўзгаришларга буриб юборарди. Аёлларнинг аксарияти ўзларини бу қадар муҳим янгиликлардан хабардор этаётган Нозимага эҳтиром аралаш миннатдорона термулиб қолишаркан, зўр бериб бош ирғаш билан баайни садоқатларини яна бир бор изҳор этаётгандек эдилар. Мана шу яқдиллик боисми, жувоннинг ажабтовур бир одати, яъни даврада помидор еб ўтиришни яхши кўришини ҳам кечириб юборишди, ҳатто буни жувонга ярашиб турган тантиқликка йўйганлар ҳам бўлди. Албатта, помидор тановулени ҳеч ким ман қилмаган, ҳатто даврада ҳам бемалол истеъмол қилавериш мумкин, аммо тўқликка шўхлик ҳам эви билан-да: Нозима фақат пўсти арчилган помидор обчиқарди, ҳатто, баъзи узунқулоқ гапларга қараганда, эр деган жонивор килокило помидорни арчиб, тайёрлаб қўяркан, аччиқ-чучука ҳам шунақасидан ишлатишаркан...

Нозимада ўзига яраша шаддодлик ҳам бор эди. Дейлик, очилиб-сочилиб ўтирган чоғи яқин-атрофдан би-

рон эркак ўзига суқланиб тикилаётганини бирон аёл шипшиб қолгудай бўлса бас, сира тап тортмасдан баралла қақиллаб кулиб юборарди-да, кўзларини қисган кўйи бошини сал сўлга эгаркан, махфиёна, бироқ даврадагиларнинг бариси эштиладиган тарзда қаттиқ-қаттиқ шивирлашга тушиб кетарди: “Э, бунақалар ҳар қадамда тикилиб ётибди. Эримдан кўймасин, эримдан!” Шунда аёллардан биронтаси сал шумлик ила жувон кутаётган саволни берадики, яъни эрингизнинг нимасидан кўймасин экан? Ана шунда Нозимага худо бериб қолади – эрининг қайноққонлигини мадҳ этишга тушади. Чунончи “Кеча ваннага кириб бир маза қилиб ётиб эдим, бир маза қилиб ётиб эдим... Бир маҳал Самаджон акам келиб, мени бу аҳволда кўрдилару, шартта қарчиғайдай устимга ташландилар...” қабалидаги баъзи аёлларнинг оғзидан сўлагини оқизадиган ажабтовур тафсилотлар кўйлиб келаверади. Шунда хотинлар хандон отиб кулишадди, айримлар уёқ-буёққа аланлаганча лаб қимтишадди, бир-бирларининг тиззаларидан чимчилаб маънодор бош чайқашади: “Уялмайдиям-а...” Буни эшитган Нозима баттар жўшади: “Ҳай, законний эрим бўлгандан кейин нимадан уялай...” Қийқириқ авж олади. Аёллардан биронтаси то шу кунга довур Нозима йўқлигида юз мароталаб аллақандай адоват ва қониқиш ила тилга олинган иштибоҳни овоз чиқариб айтолмайди: “Ҳой, тилингда куйдирги чиққур беҳаё, ўша жинқарча эринг ўзидан иккита келадиган гумбаздай хотинга қандай қилиб қарчиғайдай ташланар экан, мабодо бу гап рост бўлган тақдирда нега энди тўрт йилдан бери битта бола ясаб ташлолмаяпти экан...” Дарвоқе, сўнгги дастак аёллар томонидан моҳирона ишлаб чиқилган ва амалга оширилган гапни айлантира-айлантира суҳбатдошни тилдан илинтириш усулида ковлаб топилган ва бирон қора кун келганда овоз чиқариб айтилиш учун кўнгилининг туброғига кўмиб кўйилганди. Бундай пайтлари ҳатто тили заҳаргина Осиё опа ҳам эшилиб-буралар, ҳеч чидай олмасдан бот-бот оғиз жуфтлар, лабларини қимирлатар, аммо миқ этиб овоз чиқаролмасдан аламли армонда қолиб кетарди.

Илло, аёллар тилига тугун ташлаган, тишини тишига босишга ажбур этган асос залворлигина эди. Замон сенга боқмаса... деганларидек, куни билан камхаржликдан нолиб ўтирадиган аёл бора-бора лўлининг эшагини суғоришга ҳам тайёр бўлиб қоларкан – пули тўланса бас... Кўчиб келганига бир ҳафта бўлар-бўлмас Нозимадан уч аёл қарз олди. Нозима жон-жон деб, бир лаҳза ўйланиб ҳам ўтирмасдан бериб юборган жами миқдор эллик мингдан ошиб кетди-ёв. Албатта, болалар музқаймоқ, бодроқ ёки пистага деб сўраб келиб турган маҳал ҳожатбарор ва сахий қўшни хола тарафидан бериб юборилган эллик сўм-юз сўмлар мутлақо қарз ҳисобланмас, буни Нозиманинг ўзи ҳам таъкидлаб чарчамас, мабодо ҳамсоялардан биронтаси “Анов кунги боламга бериб юборганингиз” дея пул қайтарадиган бўлсами, кўзларини катта-катта очганча астойдил ўпкалашга тушар, шунда бояги аёл ҳам дарҳақиқат қўшничилик – минг йилчилик эканини, бунақанги арзимаган олди-бердиларга аҳамият бериб ўтиришнинг ўзи ўнғайсиз, таъбир жоиз бўлса, кулгули ҳол эканлигига иқрор бўларди-кўярди. Бунинг устига, фарзандсизлиги боисми, Нозиманинг ўзи ҳам оналарининг кўзини шамғалат қилганча бола-бақралар қўлига пул ёнгики ширинлик тутқазиб юборишни жуда-жуда хуш кўрардики, азбаройи худо, мабодо кўз тушиб қолган тақдирда ҳам жувонни бу машғулоти-дан чалғитишнинг ўзи гуноҳдай эди.

Берган худога ёқибди. Бу ёғи ўзбекчилик, нима кўп – тўй-маърака кўп, аксар серфарзанд оилалар эса калта кўрпа ёпиниб олгандай гап – у ёғини тортсанг, бу ёғига етмайди. Хуллас, қарздорлар сони орта борди.

Пулнинг қудрати боисми, мудом ғайрати ичига сиғмай юрадиган Нозима “Келинлар, 10 мингдан гап ўйнаймиз!” дея таклиф қилиб қолганида аёллар чувиллашиб бунча катта пулга қурблари етмасликларини тан олишга шошилишди. Ахийри, узоқ музокаралардан кейин бу миқдор уч минг қилиб белгиландию, шунгаям бор-йўғи беш киши кўнди. Ҳафсаласи пир бўлганини яшириб ўтирмаган Нозима ҳар қанча таш-

виқ қилмасин, бу сафар сўзини ўтказолмади ва тайсаллай-тайсаллай ниҳоят гапнинг аёллар танлаган ёпиқ турига кўнишга мажбур бўлди: яъни фақат пул йиғиладиган, зиёфат дастурхони эса қилинмайдиган бўлди. Ҳолбуки, Нозима гап навбатини бирон тузукроқ қаҳвахонада ўтказмоқни режалаштириб дурганди ва мўлжалини ҳамсояларига писанда қилиб ўтишдан ўзини тийиб туролмади.

Нозима пули борлигини кўз-кўзлаб туришни болаларча ёқтирар ва афтидан, мана шу мавқедан тушиб қолишни сира истамасди. У, айтайлик, гап орасида бемалол тижорат сирларини ҳамсоялари билан ўртоқлашаверар, фойда миқдорини эшитган маҳал улар қанчалик кўзлари ёниб “оҳ-вой” қилишса шунчалар қувонар, биринчи қаватдаги Салима опанинг таъбири билан айтганда, қанордай семирар эди.

Маҳалла оқсоқолига ота томондан қариндошлигини рўкач қилиб, ўзини кўлчиликка “Ибодулла оқсоқолнинг жияниман” деб таништириб юрадиган эзма Шура холанинг ҳам куни туғиб қолди. Хола нақ уч кун эринмай эзмаланаверди-эзмаланаверди, қандайдир солиқ идораси тасдиғидан ўтиши лозим бўлган ижара шартномасиё ўз навбатида бу шартномани тасдиқлаши лозим бўлган туғишган тоғаси, яъни маҳалла оқсоқолининг ўзини қанчалар ҳурмат қилишини, демак у-бу илтимосини ерда қолдирмаслигини рўкач қилавериш ҳамсояларнинг, айниқса, бунақанги майда-чуйда иддаоларга тоқати йўқроқ Нозиманинг жонига шу қадар тегди. Ахийри бир куни жувон шартга гапни бўлдида, бежирим чарм сумкачасидан бир даста эллик сўмликни санаб ўтирмасданоқ Шура холанинг этаги-га ташларкан, намойишкорона беписандлик ила, аммо тишлари ғижирлаб кетиб, деди:

– Справка-мправка керак бўлиб қолса, тоғангизга айтиб ёрдамлашиб юборасиз-да, кеннойи...

Шу билан Шура холанинг ҳам уни ўчди.

Нозиманинг отчопардаги растаси рақамини билиб олган аёллар қачон бозорга тушишса, шу жойни зиёрат қилмай ўтмайдиган бўлишди. Натижада ҳамиша

жуда зарил нарса харид қилаётганда озгина пул етмай қоладиган қўшниларга том маънода худо бериб қолди – бунақа пайтлари беминнат туриб берадиган мард мана шу бозорнинг ўзидан топилганди...

III

Тараққиёт ўз ишини қилмай қўймайди. Ҳар қанча ўлиб-тирилиб ҳаракат қилмасин, ҳар қанча оёқ тираб қаршилиқ кўрсатмасин – барибир эскилик, аста-секин бўлса-да, янгиликка таслим бўлажак.

Замин оёғи остидан кетиб бораётганини илғаган даврабоши Осиё опа ҳам не бир уринишилар қилмади, не бир маккорликларни ишга солмади – аммо рақибасини мутлақ ер билан яксон қилишни уддалай олмади. Зеро, янги тушунчалар, янги қарашларнинг ўзиёқ Осиё опалар даври ўтганидан, Нозималар замони келганидан шоҳидлик бериб тургандай эди. Фикримизни соддароқ тарзда ифодалашга уриниб кўрсак, куни билан уй пулини оширганлар устидан мағзава тўкиб ўтирадиган даврабошига эмас, мана шу пулни тўлаб юборишга қодир етакчига нисбатан эҳтиёж етилганди...

Мухтасарроқ тарзда ифодаласак, қадам-бақадам, аммо узлуксиз тарзда Осиё опанинг обрў-эътибори, мавқеига пугур ёта бошлади ва айни пайтда Нозиманинг нуфузи оша борди. Энди аёллар катта-кичик маслаҳатни Нозима билан қиладиган, тўй-маъракаларда ҳам Нозимани юқорига чиқарадиган ва унинг оғзига қараб турадиган бўлишди. Янги дарғанинг расман эътироф этила бошланганининг дебоча далили ҳам тез орада намоён бўлди-қўйди. Салима опанинг доимо тагига тўшаб ўтирадиган, бироқ Осиё опа келган заҳоти тозалаб-пурлаб унга тутадиган сариқ сатин жилдли ёстиқчаси бор эди. Бир сафар ранг-қути учган Осиё опа келди ҳамки, Салима опа миқ этмасдан, кўзини лўқ қилганча ўтираверди. Ниҳоят Нозимахон ташриф буюрди ва дик этиб ўрнидан турган Салима опа тагидаги матоҳини оласола пурлаб-тозалаб, чанглирини қоқиб-қоқиб эҳтиром ила унга тутаркан:

– Кун салқинга ўхшайди-я, – деди. Ҳолбуки, ҳарорат камида ўттиз даража иссиқ, ён-атрофда эса қип-яланғоч болалар чопқиллаб ўйнаб юришарди. Бироқ бу ҳол Салима опанинг ўз гапини исботлаш мақсадида қунишиб қўйишига халақит бермади. – Шунини тагингизга тўшаб олинг, дўндиқчам, шамоллаб қолманг тагин.

Эри нашриётда ишлаши сабаблими, онда-сонда китобийроқ жумлаларни ишлатиб юборишни хуш кўрадиган, қабарик кўзойнак тақиб, бир тутамгина сочини тартибга келтиролмай мудом ивирсиб юрадиган, фақат ўзигагина аён кузатиш усули орқали одамларнинг нигоҳларида кўриб қолган тимсоллари ҳақидаги ғалати-чучмал хулосаларини кашф этилган ҳикмат янглиғ ҳамманинг эътиборини жалб қилиб олгандан кейингина паст овозда, жуда жиддий тарзда айтадиган, шу қилиғи боис “таъбирчи, фолбин, башоратчи” лақабларини олган Санобархон бир куни Нозима мавзуси қизғин муҳокама қилинаётган даврада ногоҳ ўнг қўлини кўтариб ҳаммани жим бўлишга ундади ва одатдагидек ўзининг дастлабки кашфиётини шивирлаб эълон қилди:

– Мен бу аёлнинг кўзларида жумла жаҳонга нисбатан муҳаббат учқунларини кўрдим...

Ўзига нисбатан намойиш этилган озгина эътиборданоқ талтайиб кетадиган Нозимага кун туғиб қолди: шавла кетса кетсин, обрў кетмасин қабилда иш юритдимми, ҳайтовур кеча кимнингдир бешик оборишига кўмаклашган, бугун бошқасининг чарларига кайвонилик қилган... Бунинг устига Нозима том маънода текин ижара пункти очгани, айниқса, аёлларга маъқул келди – саховатпеша кўшни ўз тилла тақинчоқларини сира иккиланмасдан бир-икки кунга бирон жойга тақиб келишга сўраганларга бериб юбораверди...

Аввал бошида Осиё опа уч-тўрт кун тумтайиб, ўзича аразлаб, биров билан очилиб гаплашмасдан юрди. Назарида яқин-яқингача ўзининг етовида юрган сирдош дугоналари энди унга хиёнат қилишаётгандай эди. Ва бу куппа-кундузи содир этилаётган сотқинлик ўз

жазосини олиши лозимдай эди. Бироқ, ҳамишагидай, қутилмаганда орага озгинагина моддий эҳтиёж тушиб қолдию, масала ўз-ўзидан ҳал бўлди-қўйди: Осиё опа бўйин эгди. Бутун шанба-якшанба тепса-тебранмас гунг ва соқовга айланган эрини тинмай қарғаб ҳам опасининг тўйига лозим бўлиб қолган ўн минг сўмни топдиролмаган Осиё опа алоҳа Нозимадан сўрашдан ўзга чора тополмади. Чайнала-чайнала айтилаётган илтимос жараёнида гувиллаб гурунг қилиб ўтирган аёллар бирдан жим бўлиб қолишди ва нечукдир кўзларини Осиё опадан олиб қочишди. Ҳолбуки ўзига хос онабошининг нимадир сўраши одатда бошқа аёллар томонидан қизгин қўллаб-қувватланиб тургувчи эди. Нозима ҳам бу шубҳали сукут замирида недир иддао борлигини илғади чоғи:

– Бир-икки кундан кейин қўлимга бир нарса тушиб қолиши керак, ана ўшанда кўрармиз, – деган мужмал жавоб билан кифояланди.

Тилини тишлаб қолган, собиқ итоатидаги дугоналари олдида бўлари бўлган Осиё опа дарҳол хатосини англаб етди ва вақтинчалик бўлса ҳам ўзини тақдирга тан бергандай тутишдан ўзга чораси йўқлигини тушунди. Опа эртаси куниёқ унчалик қовушмаган тарзда, бироқ яланғоч тилёғламалик билан Нозимани бирикки бор мақтаб қўйди, яъниким хушомад қилди. Буни кўриб-билиб турган аёллар енгил тортишди – малика ўлди, яшасин малика! – ва дарҳол ўша савил қолгур ўн минг ҳам топила қолди. Барчанинг гувоҳлигида, шундоқ ўриндиқда баногоҳ арзимаган нарсани эслаб қолгандай беписандлик билан ўша таниқли сумкачасидан чиқариб ташлаган бир даста юз сўмликни Осиё опанинг ўзига икки марта санаттирган Нозима собиқ қавми олдида ер билан битта бўлгани боисми пиқиллаб йиғлаб юборишдан ўзини тия олмаган опанинг елкасига ҳомийларча қоқиб қўйди, бошқалар эса дарҳол тасалли беришга тушишди. Шўрқиллатиб бурнини тортиб қўйган Осиё опа миннатдорчилик билдиришга уринган эса-да, ўзини беаёв топташган, хўрлашган бу йиғиндан сўнг бесабрлик ила интиқом онлари-

ни кутишга ўтди. Эҳтимолки ана шу илинж таъсирида чамаси уч кунлар ўтиб, янги сотиб олинган бельгия гилами шарафига берилган кичкинагина зиёфат маҳали номига тишининг оқини кўрсатиб ўтирган Осие опа қўй гўштига қилинган бир коса қайноқ қайнатма шўрвага қўшиб бир ликопча пўсти арчилган помидорни гўёки бехосдан столдан ағдариб юбориб, янги гиламни расво қиларкан, ўхшатиб аламини ололгани боис ҳатто оёғи қуйиб қолганини ҳам сезмайдиган даражада роҳат-фароғат оғушига фарқ бўлди. Эртаси куни куйган ўринларда пайдо бўлган пуфакли шишлар ярага айланганида ҳам опа вужудида ҳеч бир оғриқ туймади, билъакс, бармоқларини шақиллатиб ўйнаб кетишдан ўзини базўр тийиб юрди.

Таассуфки, Осие опани бахтиёр этган бундай саодатманд дақиқалар кам учрарди, зеро, ора-сира демаса, Позима уйида деярли овқат тайёрламасди. Понуштага фақат қаймоқ билан колбаса ейишини қистириб ўтиб кетишни унутмайдиган Позима тушликни эри билан отчопарда қиларди. Кечки овқат эса яқин-атрофдаги бирон қаҳвахонада ўтарди. Одатда кечки етти-саккизлар маҳал эр-хотин биргалашиб овқатланишга чиқиб кетишар, орадан икки-уч соат ўтгандан сўнггина қайтишар, Позима интиқ кутиб ўтирган аёлларга бугун қайси янги қаҳвахонага боришганию, нима таом истеъмол қилишгани хусусида батафсил ҳисобот берарди. Отчопарда иш йўқ душанба кунлари эса эр-хотин учун кичкинагина байрам эди. Улар шу куни одатда олти кунлик чарчоқни бир йўла чиқаришмоқчидай деярли тушгача ухлашар, сўнг очилиб-сочилиб кетган, упа-элик таъсирида янада оқариб, лўппи лабларини янада олулаштириб олган Позимахон бошчилигида эр-хотин “катта ер”га, яъни шаҳар марказига айлангани кетишарди. Улар то бирон истироҳат боғини айланиб, музқаймоқ егунларига қадар намозшом ҳам яқинлаб қолиши боис кечки овқатни қаҳвахонада қилишар ва албатта жўжа кабоб еб, битта нимтатир мусаллас ёинки шампан виносини майдалаб ичиб ўтиришарди. Умуман, жўжа кабоб деса

ўзини томдан ташлайдиганлар тоифасидан бўлган Нозима шаҳарнинг қайси бурчагида бу тансиқ таом қандай тайёрланишинию нархи қанча бўлишини ис-таган маҳал ёддан айтиб бера оларди. Ана шундан кей-ин эр-хотин то подъезд эшиги тагига қадар бирон так-сида келардилар. Янада яшариб кетган, ширингина кайф таъсирида кўзлари сузилиб қолган Нозимахон кўшни аёлларнинг зўр бериб чорлашларига қарамас-дан сирли-мафтункорона илжайиб қўярди-да, ҳамиша-гидай айбдорона кулимсираб турган эрини қўлтиқла-ганча подъездга шўнғирди. Орадан зум ўтмай лифт шиғиллаб юқорига кўтарилар ва шундан кейин ҳам-ма ёқ сув қуйгандай жим-жит бўлиб қоларди. Нечук-дир маҳзун кайфиятга тушган аёллар ноилож уй-уй-ларига тарқалишарди....

Аҳли аёл орасида гап ётармиди. Ўз-ўзидан аёнки, биринчи қаватнинг сўл тарафидаги сирли икки хона-ли уй хусусидаги барча маълумотлару ваҳимали тах-минлар сал ошиғи билан янги ҳамсояга тўкиб солин-ди. Аммо мазкур хабар Нозимада аёллар кутганчалик қизиқиш уйғотмади. Аксинча, жувон бепарво қўл сил-таб қўяркан “Мен бир йил квартирада турган уйнинг эгасиям шунақа эди”, деб қўяқолди. Бироқ кўшнилари-нинг ўзига ишонқирамай тикилиб турганини кўргач, Нозима гап жиддийлигини фаҳмлади шекилли, “Мен ҳозир” деди-да, уйига кириб кетди. Бир пасдан сўнг жувон қалин муқовали семиз бир китобни кўтариб чиқди ва ўша сирли уй деразасининг тагида туриб ол-ганча сал баландроқ овозда ва рус тилида қўлидаги матоҳини тавсиф қилишга ўтди:

– Мен бу китобни бир ой навбатда туриб фалон сўмга базўр сотиб олдим, ўзиям ўқиган одам маза қилади, ўзим-ку ўқиб чиқдим, лекин сўраганларга бир-икки ҳафтага бериб тураман, фақат китобга чизмас-лик, бетларини букламаслик шарти билан...

Аёлларни ҳайрон қолдирган, ҳатто баъзи бировлар-да “Буям уйининг эгасига ўхшаган анақалардан эмас-микан” деган тахминлар уйғотган ғалати хатти-ҳара-кат шу ерга етганда баногоҳ... сирли уйнинг сирли

деразаси ғийқиллаб очилди ва оппоқ сочлари элас-элас кўриниб қолган бир кампиршо китобни Нозиманинг кўлидан деярли юлқиб олди. Ҳали аёллар ўзларига келиб улгурмасдан дераза тақа-тақ беркилди. Мағрур тарзда жойига қайтиб келиб ўтирган Нозима ҳамсояларининг ўзига саволомуз тикилиб қолганига жавобан ўхшатиб бир хомуза тортиб, керишиб кўйди-да, заррача иштибоҳсиз деди:

– Китоб жинниси у!

Тилсимнинг ечими бу қадар жўн ва содда эканлиги кўпчиликнинг ҳафсаласини пир қилганига қарамасдан, мазкур воқеа аёллар ўртасида Нозиманинг обрўйини янада ошириб юборди. Улар энди жувоннинг фаҳм-фаросати борасида ҳам оғиз кўпиртирадиган бўлишди, айниқса, ўзининг олдида.

Аҳли ҳамсоя яна бир нарсага тан берди: Нозима бежиз осмондан келмас экан – унга қараб, сўлагини оқизиб юрган эркаклар отчопарнинг ўзида ҳам анчагина топиларкан. Янги ҳамсоянинг кўли очиқлиги боис бир оёғи отчопарда бўлиб қолган аёллар синчковликларини бу ерда икки баробар кўпроқ намойиш этдилар ва тез орада ажабтовур хулосаларга ҳам келиб олдилар. Нозимага ошиқи шайдоларнинг ашаддийси, қўшниллар назарида, жувондан бир раста нарида савдо қилувчи Қорабой лақабли Қўзибой деган киши эди. Товада обдон тоблаб олингандай қоп-қора, бунинг устига худди атай қилгандай қора шим, қора футболка кийиб олганча, тўнтарилган декча қозондай қоринчасини иложи борича ичига тортишга ҳаракат қилиб юрадиган, кўзининг оқини намойиш қилганча ҳадеб Нозимага ер остидан термулаверадиган, лабларининг юпқалигигина занжигга қуйиб қўйгандай ўхшашликдан ажратиб турадиган бу сотувчи агар ҳай-ҳай дейишмаса савдосиниям қўйиб, жувондан кун бўйи кўз узмай ўтираверадиган аҳволда эди-ёв чама-си. Бир-иккитасидан ёинки жувоннинг ўзидан дакки эшитган чоғи, кейинги пайтларда Қўзибой энди каттагина ва, табиийки, қоп-қора кўзойнак тақиб олишдек беўхшов одат ҳам чиқарганди.

Бозорга борган аёлларнинг яна бир эътибор қара-тишгани – Нозиманинг ҳар замонда қўшнисига мушт дўлайтириб ёхуд бармоқ ўқталиб пўписа қилганча: “Ўтирибсанми, Отелло? Эримга айтиб бераман-а” қаби-лида гап ташлаб қўйишлари бўлди. Жуда чарчаган ё бўлмаса, нимадандир асабийлашган кезлари Нозима пўписани қалтисроқ ҳам қиларди: “Ечинтириб бўлдин-гми, Қоравой? Энди кийинтириб қўй!” Шунда бечора мавр тилла топган гадодай кўзлари чақнаб, лаб-лун-жини йиғиштиролмай қолар, ҳатто кўзининг оқи ҳам янада кенгайгандек бўлар, аммо у то ўзига келиб, бир нима дейишга улгургунча Нозима аллақачон дунёда шундай эркак борлигини тамом унутган кўйи ўз юму-шига ёинки гурунгига берилиб кетган бўларди.

Дарвоқе, отчопарда бутун улгуржи савдо, ҳисоб-китоб фақат Нозиманинг қўлида бўлиб, Самад атал-миш эр ёлланиб ишловчи ходимга ўхшаш мақомда эдиким, буни сезгир қўшни аёллар дарҳол пайқаб ол-масликлари мумкин эмас эди. Устига-устак, Нозима бундан ҳеч қандай сир ясаб ўтирмасди. Эр вақтироқ бориб растага омбордаги молларни олиб келар, тах-лар, кун бўйи Нозиманинг буйруғига кўра раста би-лан омбор ўртасида терлаб-пишиб бўзчининг моки-сидай зир югурар, кўрсатилган маҳсулотни харидор-га ўраб берар, айрим мижозларни пуллик кийиб кўриш хонасига бошлаб борар, пешиндан кейин эса, Нозима қайтгач, қолган молларни омборхонага ташир-ди. Нозима ойда бир-икки марта Алмати ёки Бишкек-ка икки-уч кунга кетганида Самад кун демай, тун де-май отчопарга махсус тижоратчилар автобусини ку-тиб олгани чиқиб турарди.

Ҳаёт мана шундай давом этмоқда эди. Гўё яна бир-икки ой шу тарзда ўтса бас, Нозима керакли маблағни йиғиб улгуради ва мабодо маъқул келиб қолган бўлса, ҳозирги турган уйни, мабодо пули кўтарса, бошқа тузукроқ уйни сотиб олади ва ҳаёт яна аввалгидай бир хилда, кескин силтанишлару зўриқишларсиз кечаверади.

Фалокат эса одатдагидек мутлақо туйқусдан ва мут-лақо кутилмаган тарафдан босиб келди.

Бу нозик-ниҳол қизнинг исми Флора эди. Узиям, жиқсмига қарасангиз Нозиманинг ярмича келарди, шу ҳолига яна ўзини янада озғин кўрсатадиган узун торшим, торгина катак кўйлак кийиб юрарди. Соч-ку, армияда хизмат қилаётган йигитларникидан асло фарқ қилмасди. Шу боисдан бўлса керак, дастлаб бошлашиб келган маҳаллари узоқдан уларни кўриб турган кўшнилардан баъзи бирлари Нозимани бир ўсмир йигитча билан келаяпти, деган хаёлга боришганди. Нозиманинг айтишича, ёши ўзи билан тенг, яъни йигирма саккизга кирган Флорага бир қараганда ўн саккиздан ошиғини бериш мушкул эди. Бунинг устига, бўёқ-мўёқлардан сал йироқда юриши сабаблими ёки ҳатто таништиришган маҳаллари ҳам одамга тик қарамасдан бошини эгиброқ туришими тортинчоқ, ўзига унчалик ишонмайдиган ўспирин болани эслатадиган Флоранинг бизнес, тадбиркорлик оламида қандай қилиб нон топиб еяётганини тасаввур қилиш мушкул эди. Ҳолбуки, Нозиманинг гапларига қараганда, Чимкентда яшайдиган бу дугонасининг бир оёғи Ҳиндистонда бўлса, иккинчиси Амирликда бўларкан. Хитойга-ку, баайни кўшни овулга қўноққа боргандай ой сайин бориб тураркан. Хўп, ана, бу гапларнинг эллик фоизи чин бўлганида ҳам, ҳар қалай, бу жинқарча синчалакда кўп гап борга ўхшарди.

Нозима Алматига борганида танишиб қолган бу қиздан улгуржи мол олиб тураркан. Хуллас, доимий мижоз ва қалин дугона сифатида Флорани меҳмонга таклиф қилибди. Агар келишиб қолишса, баъзи бир ишларни биргаликда амалга оширмоқчи ҳам экан. Нозима ҳам дугонасини кўшниларга таништиришга, ҳам шунча маълумотни тўкиб солишга улгураётган маҳал Флора бир чеккароққа ўтиб, бамисоли бу гапларнинг ўзига мутлақо алоқаси йўқдай подъезд эшигига қадалиб тикилиб туравердики, чеккароқдан қараган одам бу қизча бекорчи гап-сўзлар тугагини сабрсизлик билан кутаётир, айна пайтда гурунглашаётганлар-

га ўгирилиб, ўзининг юзини кўрсатишни ҳам унчалик истамаётир шекилли деган тахминларга бориши мумкин эди. Айнан сўнгги тахмин даврадаги баъзи аёллар ҳам кўнглида туғилишига эса қутавериб тоқати тоқ бўлган Флоранинг подъезд эшигидан кўз узмаган кўйи сал жеркиганроқ оҳангда дугонасини чақирришию, қақажон Нозиманинг “Бўлмаса ҳозир кийиниб пастга тушамиз-а”, деган таклифига жавобан асабийлашиброқ, ёқтирмаганроқ ва ҳаттоки писанд қилмаганроқ тарзда елка учирishi бўлди.

Аввалига ҳамсоялар астойдил қувониб кетишди. Ахир замон янгилиниб бормоқда, инчунун таниш-билишларинг ичида сармоядорлар қанча кўпайса – шунча яхши-да: кўйнидан тўкилса кўнжига. Бунинг устига, Нозиманинг андаккина ҳовлиқиб туришига қараганда, дугонасининг ташрифидан ва айни пайтда шундай бизнес ҳамкори борлигидан боши осмонга етганга ўхшайди. Демак, ажаб эмаски, икки ўн беш бир ўттиз деганларидек, икковлон бирлашгач кўни-кўшниларга кўрсатилаётган баъзи бир мурувват ёрдамларнинг кўлами янада кенгайса. Эҳтимол ушбу тилга олинмаган илинж таъсирида аёллар чувлашиб дарҳол ўз шодумонликларини изҳор этишга шошишди, меҳмоннинг нарироқда ҳурпайиб турганини эса камтарлигу уятчанликка йўйишди. Ҳатто алламбало китобий гапларга ўчроқ “тўрткўз” Санобархон одатдагидек ўн кўлини кўтариб, кўшнилардан жим бўлишни сўрагач, паст овозда ўз хулосасини:

– Мен меҳмонимизнинг кўзларида янги ўзбекларга хос шиддатни кўрдим, – дея эълон қилганида, гарчанд жумладаги чўчмаллик баъзиларнинг уялиб кўзларини олиб қочишларига сабаб бўлган эса-да, аксарият аёллар мазкур фикрни чувиллашиб қўллаб-қувватлашга шошишди.

Бироқ шунча қувончу умидларга сабабчи бўлган Флора ҳамон бир четда тумшайиб турар ва афтидан сира буларга элакишадиганга ўхшамасди.

Дарҳақиқат, шу кун қизнинг на ўзи кўчага чиқди, на Нозимага жавоб берди. Ҳамсоялар тўққизинчи

қаватга умидвор кўз тиккан кўйи узоқ ўтиришди. Шошилишда Нозима уларга аталган ширинликларни беришни ҳам унутган экан, ҳатто шуларни олиб чиқишни ҳам хаёлига келтирмади. Аёллардан бири “Нокас” деб қарғади кимнидир, иккинчиси маъқуллаб бош ирғаркан, ўша номаълум кимсага “Қурумсоқ, паст” деган ёрликларни кўшиб илди. Ниҳоят учинчи аёл хулоса ясади-кўйди: “Қорни тўқнинг қорни оч билан нима иши бор...” Ушбу фикр жамоат тарафидан бир овоздан маъқулланди – аёллар чувиллашиб ҳалиям номаълум ўша кимсанинг гўрига фишт қалашга тушиб кетдилар.

Дарвоқе, дастлабки таассурот – энг тўғри таассурот бўлиши рост шекилли, аёллар биринчи кунданоқ Флора тимсолида ўзларига душман маккорани кўриб унчалик янглишмаганликлари тез орада ўз исботини топди. Бунинг илк белгиси сифатида Нозиманинг сал-пал ўзгариб қолганини кўрсатиш мумкин эди. Дейлик, юмушдан бирга ва албатта, таксида қайтишаркан, энди Нозима дугонасининг кўзини шамғалат қилиб орқароқда қолар ва атаганларини кўни-кўшниларга тезликда ва иложи борича сездирмасдан улашишга уриниб қоларди. Афтидан, қулоғи бениҳоя яхши эшитадиган Салима опа янглишмаган эди – айтишича, биринчи кунидек лифтга кираётганлари маҳал бу Флора деганлари рус тилида: “Нима, бу текинхўрлардан қарзинг борми?” деб Нозимани жеркиб берганмиш. Ўзларининг шаънига қандайдир меҳмон қиз тарафидан айтилган бу қадар ҳақоратли сўкинишдан жон-понлари чиқиб кетган аёллар дарҳол бирлашиб Флорани наинки уй, ҳатто бутун туман ҳудудидан бадарға қилиб юборишдек маҳобатли режа ишлаб чиқишга киришарканлар, фаолиятнинг ибтидоси сифатида бундан кейин бу қиз билан асло саломлашмасликка, уни кўриб кўрмаганликка олиб тураверишга қарор қилдилар. Қолган режалар эса аста-секин амалга оширилаверади. Аммо қизнинг ўзиям мезбонларнинг саломига зор эмас шекилли, машинадан тушган заҳоти ижирғаниб булардан намойишкорона тарзда юз ўгирар ва шу ҳолда подьездга кириб кетарди. Бу қадар яққол душманликни кўриб-билиб тур-

ган Нозимага қийин бўлди: икки томонни яраштиришга бўлган уринишлари бесамара кетгач, жувон бечора энди ҳар иккала томоннинг кўнглини олишга уриниб қолди, ахир, иккала бармоқ ҳам ўзиники ва қайсининики тишласа ҳам оғриши аниқ эди. Нозима аввалига дугонасининг маҳобатли тадбиркорлик фаолиятини тўлиб-тошиб гапириб беришга уриниб кўрди, лекин бу фаолиятнинг бирон бир амалий натижасини кўрмаётган аёллар ўз ҳукмларида собит туриб олишди. Ўз навбатида Флора ҳам “Қандайдир бекорчи аёллар”га бош эгишни истамади. Натижада икки ўт орасида қолган Нозима дугонасининг ҳафта-ўн кунлик меҳмондорчилиги даврида барча қийинчиликларга чидаб туришга қарор қилди. Балки шу истак таъсиридадир, ҳамсоғлар олдида ўзини нечўқдир ноқулай ҳис эта бошлаган Нозима уларга аталган совға-саломларини сал қуюқлаштирди, лекин, бошқа томондан олиб қараганда, неғадир қарз сўраганлари маҳал иккиланиб, довдираб, аниқ бир жавоб айтмайдиган, сал ўйлаб кўришга ваъда қиладиган бўлиб қолди. Аёллар дарҳол бу журъатсизлик сабабчиси сифатида Флорани кўрдилар ва умуман олганда бу сафар ҳам янглишмадилар. Нозима бозорга салмоқлигина пул сўраб борган Салима опага айбдорона тарзда тушунтириш берибдики, уч-тўрт минг тўплаб, Флора билан Ҳиндистонга бориб келмоқчи бўлаётган экан, шу сабабли пул масаласи сал оғирлашибди – бор топганини доллар қилиб, дугонасига бериб қўяётган экан...

Бу сафар аёллар ҳазилакамига дарғазаб бўлишмади. Қандайдир келгинди бозорчи буларнинг дугонасига тегишли пулларга хўжайинлик қилиб туриб олса-я! Бу нима деган гап ахир?! Қани инсоф, қани диёнат?! Йўқ, бунинг бирон бир чорасини топмаса бўлмайди! Ким билади ҳали бу Флора деганлари қанақа аёл. Синашта бўлмаса, қўшни бўлмаса, бошқа бир давлатдан келиб олиб билганини қилаверса, содда-бечора Нозимамизни кўғирчоқдай ўйнатса...

Кўпчилик, барибир кўпчилик-да. Аввалига имо-ишоралар билан тилга олинган таъна-дашномлар, ҳушёр-

ликка чорлашлар бора-бора очиқ-ошкор тус олди. Ҳамсояларини фикридан қайтараман деб ўртада Нозиманинг бўлари бўлди. Бунинг устига азалдан аён бир ҳақиқат борки, аёл киши бир мулоҳазага ёпишиб олдим, тамом, ўлса ўладики, шу ақидасидан қайтмайди. Ҳатто ростми-ёлғонми, худо билади, Нозима аллақандай ҳадиксираш ила аёлларга “Флора Ҳиндистондан олиб келибди”, дея биттадан улашиб чиққан рўмол ҳам вазиятни юмшата олмади: аёллар оқилона мулоҳаза юритишди – аввало, ўзини тутишига қараганда, совғани Нозима ёнидан бераяпти, иккинчидан эса, шу уч пуллик матоҳга сотилиб кетадиганларни топиб олдим деган хомхаёлга борган ўша Флора бекорларнинг бештасини епти – бизнинг қадримиз баланд, уни ерга уришларига йўл қўймаймиз! Сап арзийдиган нарса бўлсаям майлийди. Паст, барибир паст-да. Ҳу, чаён...

Ишқилиб, сўнги ҳафта-ўн кун мана шундай асабийликда ўтди. Ҳалиям жинқарча Флоранинг тоқатига балли – бир туки қилт этмай, салом ҳам бермасдан индамай ўтади-кетади. Бунинг устига, Нозиманинг кўшнilarга елпатак бўлишга уринишини билса керакки, уни кутмасданоқ индамай тепага чиқиб ҳам кетадиган бўлган.

Кўшнilarни бир амаллаб, алдам-қалдамлар билан тинчителишга уринган Нозима дугонасининг тўққизинчи қават майдончасида ўшшайиб кутиб туришига жавобан энди пластинканинг бошқа томонини қўйишга мажбур бўлади:

– Сен кетасан, жоним, мен қоламан. Мен шулар билан яшайман. Ўзинг тушунасан, кўшничилик...

Бунга жавобан Флора ижирғаниб лаб буради, сўнг асабийлашиб қўл силтайди:

– Менга деса шуларингнинг тагига ётиб олмайсанми, нима ишим бор?! Бунақаларга аввал салом бераман, кейин товон тўлайсан!

Ноқулай аҳволда қолган Нозима жилмайишга уринади, бироқ бу зўраки табассуми ночорроқ чиққанини ўзи ҳам англайдими, дарров дугонасини қучиб олиб, қулоғига шивирлайди:

– Ҳали бир ка-атта ҳовли олай, биронтаси билан борди-келди қилмайман! Ана ўшанда келаверасан бемалол. Оз қолди.

Бу ваъдага ишонмаса керак, Флора мийиғида қулимсирайди:

– Ҳай билмадим-ов... Шу характеринг бўлса...

Қўшнилар олдида андак айбдорлик туйғуси боис бўлганми ёки қандай йўл билан бўлса ҳам уларда Флорага нисбатан эҳтиром уйғотиш истағими, ишқилиб, Нозима бу сафар ўз тижорат сирларини ҳаддан ортиқроқ очиб ташлайверди ва натижада аёллар икки тадбиркор аёлнинг деярли ҳар бир хатти-ҳаракатидан воқиф бўлиб туришди. Албатта, энг асосий эътибор Нозима дугонасига тўплаб бераётган пул миқдориди эди. Бу миқдор эса аёлларнинг ичини кўйдирган ҳолда тобора ўсиб борарди. Баайни қўлларидаги нақд пуллари биров олиб қўйгандай тобора тушқун кайфиятга тушиб бораётган аёллар тинмай уф тортишар, бўлар-бўлмасга асабийлашиб бир-бирлари билан жанжаллашишар, Нозиманинг олдида қандайдир мубҳам маъноли учуриқ гаплар қилишга уринишар, баъзан бесабабдан бесабаб куйиниб-куйиниб йиғлаб олишар, Флорани кўрганларида эса нақ Азроилни кўргандай кайфиятлари батамом тушиб, алам-чорасизликдан уни бўғиб ўлдириб ташлагудай аҳволга тушардилар. Аммо бизнеснинг темир қонунлари ишламоқда ва бир гуруҳ аёлларнинг ҳар қанча чираниб-уринишлари бу жараёнга тўсиқ бўла олмасди. Хайрият, Нозима Ҳиндистон сафаридан қўшнилар учун олиб келадиган совға-саломлар рўхатини туза бошладию, шу билан баъзи ҳамсояларини ақлдан озгудай ҳолатдан чалғитиб, улар эътиборини олисдаги қўйруққа қарата олди. Илло аввал бошда Ҳиндистонга Флоранинг бир ўзи бориб келиб, Нозиманинг пулига ҳам мол олиб келиши, шундан кейин, яъни мол сотилиб, пул бир айлантириб олингандан кейин иккинчи сафарга Нозимани ўзи билан олиб кетиши керак эди. Аниқ ҳисоб-китоблар бу жараённинг ҳаммасига узоғи билан уч ҳафта кетишини кўрсатиб турарди. Ноилож қолган қўшнилар тақдирга тан беришди.

Ниҳоят Нозимаю кўни-кўшнилар бахтига ўша кун етиб келди ва Флора дугонасининг беш минг долларини олиб (унинг минг доллари ойига йигирма фоизлик қарзга олинганидан ҳам кўшнилар воқиф эдилар) ўз Чимкентига кетди. Энди бўлар иш бўлганига, бирон нимани ўзгартириш мумкин эмаслигига фахмлари етган ҳамсоя аёллар яна бир бор ўз ирода кучларини синаб кўришди, яъни ўша лаънати жинқарча Флора Ҳиндистонга тезроқ бориб келишини тилай бошлашди. Зора барча режалар амалга ошсаю, шולי орқасидан... деганларидек, буларам бир нималик бўлиб қолишса...

V

Мана шу Флора ўлиб кетди. Мутлақо бемъани тарзда – осмонда, самолётда.

Москвадан кўрсатишди – Чимкентдан учган самолёт Ҳиндистонга эсон-омон етиб келишга келди-ю, энди қўнаётган маҳал портлаб кетди.

Лавҳа тугар-тугамас Осиё опа биринчи қаватдаги Салима опаникига югурди. Воқеани эшитган опа ҳам типирчилаб қолди. Икковлон тўққизинчи қаватга чопишди. Нозима ҳам телевизор кўрмаган экан – то воқеани тушуниб етгунича анча вақт ўтди. Ниҳоят ҳамсояларининг мақсадини англагач эса ранги бўздай оқариб деворга осиглиқ календарга ўгирилди ва оғзини каппа-каппа очиб, базўр нафас оларкан, титраётган бармоқларини қизил ҳалқа ичига олинган санага қадади:

– Мана... мана... худога шукр... бир кун бурун учиб кетган экан... – Нозима яшил ҳалқа ичига олинган бошқа санага ишора қилди: – Шанба қайтади. Шанба...

Кўшнилар бараварига енгил нафас олишди:

– Хайрият-ей...

Девор ёнидаги омонат стулга беҳол ўтириб қолган Нозима эшикка суянганча ўзига хавотирланиб тикилиб турган эрига ошхона томонни кўрсатди:

– Сув...

Икки стакан сувни ғултиллаиб ичгандан кейингина сал ўзига келган Нозима чуқур сўлиш олди:

– Ҳиндистонлариям бошидан қолсин. Ҳеч қаёққа бормаيمان, тамом-вассалом!

Бу қадар қатъий қарор унчалик кўнглига ўтиришмади чоғи, Осиё опа дудмолроқ эътироз билдиришга уринди:

– Фалокат-да. Бундан кейин лётчиклар сал кўзига қараб учар.

Бу фикр Салима опага ҳам маъқул тушди:

– Тўғри, энди назорат қаттиқ бўлади, биронтаям самолёт портламайди.

Бироқ ҳаво йўловчилари хавфсизлиги борасидаги бу қадар қатъий ваъдалар ҳам кўнглини хотиржам этолмади шекилли, Нозима яна бир бор бош чайқади:

– Алматидан қўймасин. Тинчгина. Автобусда.

Мол аччиғи – жон аччиғи. Салима опа ҳам шоша-пиша:

– Фалокат транспорт танлаб ўтирармиди. Қайтанга бундан кейин самолётларда учган яхшироқ, Осиё опам айтганларидай, назорат кучлироқ бўлади, – дея аврашга тушган маҳал бу вазиятда Нозиманинг қулоғига гап кирмаслигини англаган бўлса керак, Осиё опа бош чайқаб қўшнисини самолёт тарғиботидан қайтарди.

– Биз борайлик эмаса...

Ҳар қанча гарангсиган бўлса-да, Нозима меҳмонларни амаллаб дастурхонга таклиф қилди. Самад елиб-югуриб столи ширинлик ва мева-чеваларга тўлдириб ташлади, аччиққина қора чой дамлаб келди.

Оғзини тўлдириб шоколад чайнаётган Салима опа баногоҳ томдан тараша тушгандай савол бериб қолди:

– Нози, самолёт портлаган бўлса, ичидаги одамларнинг пуллари роса осмонга сочилиб кетиб, кейин ерга ёмғирдай ёққандир-а? Пастдагилар роса маза қилгандир-а, доллар териб?

Нозима бир сесканиб кетди, сўнг савол мағзини англамагандай қўшнисига меровсираб тикиларкан, оҳиста пичирлади:

– Уларнинг камида ярми қарз кўтариб кетган бўлади. Процентга...

Хотинига яна бир бор хавотирланиб қараб қўйган Самад зийраклик қилди – ичкаридан икки салафан халтачада ширинлик кўтариб чиқасола аёлларга тутди:

– Бо-болаларга...

Меҳмонлик сийғи тугаганини англаган ҳамсоялар ноилож ўринларидан туришди ва илимиққина хайрлашган бўлишиб, эшик томон юришди.

Кейинги икки-уч кун ичида Нозима биров ҳардам хаёпроқ аҳволда юрди. Жувондаги аввалги шаддодлик, шўхлик, ҳатто қўшнилар олдида ўзини андакина гуноҳкорроқ ҳис этиш туйғуси изсиз йўқолгану, уларнинг ўрнини оғир-босиқлик, мулоҳазакорлик ва айни пайтда босиб келаётган қандайдир бало-қазога тайёргарлик кўриб қўйиш қутқуси эгаллаётгандай эди. Нозима энди қўшнилар билан кўпам валақлашиб ўтиравермас, қўлидагини берар-бермас уйга шошар, ноилож судралиб чиққан маҳаллари эса кўпроқ жим ўтириб бошқаларнинг гапини тинглаётгандай бўлар, аслида эса хаёли бошқа ёқларда кезиб юрганлиги шундоққина сезилиб турарди. Ҳамсоялар бу аҳволдан ҳайрон бўлишар, ўзларича турли тахминлар тўқишар, ҳатто баъзи бир гумонларини овоз чиқариб ҳам айтишар, аммо гап нима ҳақида кетаётганлигини англаб-англамаган Нозима синиққина жилмайиб қўйиш билан кифояланарди.

Нозима нимадандир кўрқаётган эди. Ниҳоят ўша даҳшатли кун етиб келди.

Ҳалокат юз берганининг бешинчи куни эди. Кечга яқин, бекорчи аёллар одатдагидек Нозиманинг йўлига қараб-қараб қўйишга тушишган маҳал тўртта газета кўтариб олган почтальон пайдо бўлди ва аёллардан 18-хонадон бекасини сўради. Кейинги пайтларда яна қалбида энабошилиқ истаги пайдо бўла бошлаган Осиё опа салобат билан ўрnidан турди:

– Нима гап, 18-квартирада нима ишингиз бор?

Почтальон афсусланиб бош чайқади.

– Международная телеграмма. Ёмон хабар.

Осиё опа сир бой бермади.

– 18-квартирада менинг синглим туради. Телеграммани бемалол менга ташлаб кетаверинг, ўзим қўл қўяман, синглим кечроқ келади.

Аёллар икки букланган қоғозга ташланишди. Почта-льон нари кетар-кетмас Осиё опа телеграммани очди-да, аввал овоз чиқармай, лабларини қимирлатиб ўқиб чиқди ва бир лаҳза тошдай қотиб қолди. Жониқиб кетган аёллар савол кетидан савол ёғдиришарди.

Шунда... шунда Осиё опа шошилмасдан телеграммани ёпди. Сўнг мана шундай ошиқмасдан, хў ўша даврабошилиқ дамларини ёдга туширадиган виқор ила ҳамсояларига бир-бир тикилиб чиқаверди. Беихтиёр бу нигоҳдаги ботиний қудратни, ниҳоят интиқом дамлари етиб келганлигидан масрурлик туяётган аламзада аёл тантанасини ҳис қилган ҳамсоялар келишиб олишгандай бирваракайига жим бўлиб қолишди ва якуний хулосани жон қулоқлари билан эшитиш учун бутун диққат-эътиборларини жамлашди. Бирдан қаддини тик тута бошлаган, ҳамжинсларига юқориқоқдан қарай бошлаган Осиё опа бир қўлини белига тиради, телеграмма тутган иккинчи қўли билан эса уйнинг энг юқори қаватига ишора қиларкан, иштибоҳга асло ўрин қолдирмайдиган кескир ва ўктам овозда ҳукмни эълон қилди:

– Энди Нозима тамом бўлди, синди, банкрот бўлди!

Мана шундан кейингина ҳукм исботи тариқасида нафаслари ичига тушиб кетган аёллар қўлига топширилган телеграмма ўқиб эшиттирилди.

Умуман олганда, Осиё опа унчалик янглишмаган эди. Рус тилида “Флора бир кун бурун учиб кетгани нқт авиаҳалокатга учраб ўлди нқт сингиси” (балки опасидир, чунки “сестра” дейилганди) деб ёзилган телеграмма моҳият-эътибори билан Нозиманинг бундан кейинги ҳаётига тортилган қора чизиқ билан баробар эди.

Телеграмма Нозимага ёмон таъсир қилди. Ҳали машинадан тушиб улгурмасидан бурун ёнига гуриллаб чопиб келган аёлларга ҳуркибгина қараб турган жувон қалтираётган қўллари билан телеграммани очди, сўнг бир ўқиди, икки ўқиди ва ниҳоят хиралашган онгига шум хабар мазмуни етиб борди шекилли, баайни кимгадир эътироз билдирмоққа уриниб, нима-

дир демоқа чоғланган маҳал – шунча аёл қуршовида бўлишига қарамасдан – кўксидан ўқ еган қушдай шилқ этиб шағал устига қулаб тушди...

Шу куни “тез ёрдам” врачлари тўққизинчи қаватга икки марта келиб кетишди. Ақлдан озгудай даражада довираб қолган, титраб-қақшаётган кўллари билан врачнинг халати чўнтагига пул солиб кўйишга беҳуда уринаётган Самадга қарашнинг ўзи азоб эди.

Бир-икки кўшни аёллар деярли ярим тунгача Самадга кўшилиб Нозиманинг бошида ўтиришди. Қайта-қайта эмлашлардан сўнг сал ўзига келган Нозима кўзлари ваҳимали чақчайган ҳолда деворда осифлик турган календарга қаради ва каравоти ёнида тиз чўкканча ёш боладай пиқ-пиқ йиғлаётган эрининг кўлини маҳкам чангаллаб оларкан, юрак-бағирни ўртаб юборадиган аянчли овозда чинқирди:

– Мен, мен шошилтиргандим уни!.. Мен! Ўзим!.. Нега, нега ахир?! Ҳудойим!..

Нозима шу ҳолатда, тақвимга жон-жаҳди билан интилган, иккала кўлини эрининг чангалидан озод қила сола шу томон чўзган жойида бўртиб чиққан мия томирлари ёрилиб кетгудай даражада зўриқиб қаттиқ инграб юборди ва иккинчи бор ҳушдан кетиб йиқилди.

Бутун уйни эркак кишининг жон аччиғида ҳайқирishi тутди:

– Нозима!..

VI

Ранги синиққан, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, баайни вужудини тик тутиб турган асосдан айрилиб қолгандай қадди сал эгилган, негадир пардоз-андоз ҳам қилмай, одмигина кийинган Нозима эртаси куни оғир хаста мисоли бир-бир қадам босиб ҳовлига чиқиб келганида баъзи аёллар беихтиёр оҳ тортиб юборишди. Уларнинг қаршисида товонидан ўт чақнайди-ган, йўқни йўндирадиган шаддод тадбиркор эмас, ғамқайғу, изтиробдан эзилиб адоий тамом бўлган оддийгина, ўзлари қатори уй бекаси туради.

Баъзан сўз ортиқча бўлади, киши бир қарагандаёқ вазиятни тушунади-қўяди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Аксарият аёллар ўз давраларида жиддий ўзгаришлар эпкини эса бошлаганини илгашди ва дарҳол шу томонга юз буришга интилиб қолишди.

Улоқ, одатдагидек, Салима опада кетди. У ҳаммининг кўз ўнгида шундоқ ўрнидан турди ва тагидаги ёстиқчани намоёншкорона меҳр билан бир-икки сиплаб-сипалагач, икки қўллаб эҳтиром билан ўриндиқ чеккасига курк товукдай ҳурпайиб жойлашиб олган Осиё опага тутди.

– Бугун бир салқин-ей. – Шу сўзларни айтarkan, гапининг далили сифатидами, опа ростдан ҳам бир қунишиб қўйди. – Скамейкаям музлаб кетибди. Манавини тагингизга тўшаб олинг, шамоллаб қолманг тагин.

Ҳали кечажак ўзгаришларни бутун моҳияти билан англаб ололмаган соддароқ қўшнилардан бири гапириб қолиш мавриди келди деган жўнгина мулоҳазага борди шекилли, одатдагидек нозикроқ ҳазил қилмоқчи бўлди ва қовун тушириб қўйди:

– Вой, олинг, қоқиндиқ, олинг, одамнинг таги нозик бўлади...

Аммо дугоналарининг хандон отиб қулишмаганини, билъакс, ўзига ўқрайиб, баъзилари ҳатто чимирилиб тикилиб турганини кўрган аёл тилини тишлаб қолди.

Осиё опа шошилмасдан, айтиш мумкинки, раҳбарларга хос ва мос салобат билан ўрнидан турди, ўзига эҳтиром билан тутиб турилган ёстиқчаниннг чеккагинасидан икки бармоғида астагина ушлади, гўё юмшоқ жойимни қўйсам арзийдимиди-арзимайдими деган мулоҳазада уни эринмасдан айлантириб кўрди, алоҳа кўнгли тўлди шекилли, бу пайтга келиб фаросатли-фаҳмли аёллар ўрнидан туриб улгургани боис деярли бўшаб қолган ўриндиқнинг қоқ марказига ёстиқчани тўшади ва мана шундан сўнггина илтимосчиларга марҳамат кўрсатаётгандай виқор билан ёстиқчага, таъбир жоиз бўлса, мўъжазгина давраниннг мўъжазгина тахтига чўқди.

Бундай етакчи алмашув онлари собиқ даврабошига янги даврабоши нимадир демоғи жоиз эди афтидан ва буни Осиё опа ўз вақтида илғаб қолди.

– Юрибсизми, қоқиндиқ, – деди у Нозимага синчков назар ташларкан. Сўнг, кўришиш учун ўрнидан турмаганини писанда қилмоқчидай (ў, аввалги пайтлар бўлгандами, минг айланиб-ўргилиб, гиргиттон бўлиб кетарди-я, гиргиттон!) атрофдагиларни чимирилиб кўздан ўтказаркан, навбатдаги гапига озгина қалампир сепди: – Енгиллаши-иб...

Бироқ узоқни кўзлаб отилган ўқ мўлжалга тегмади – сал хаёли паришонроқмиди ёки ҳалиям эмлашлар таъсирида боши ғувиллаб турганмиди, ишқилиб ҳамсоёлари кайфиятидаги ўзгаришни англамаган Нозима:

– Раҳмат, – деб қўйиш билан кифояланди ва индамай йўлида давом этаверди.

Аввалги мақомини қайтадан қўлга киритган етакчидан кўра аламзадароқ аёл бўладими дунёда? Осиё опа ҳам ўз ўлжасини осонликча қўйиб юборгиси келмади ва навбатдаги нишини суқиб қолишга шошди:

– Бир пас ўтиринг энди биз ғариблар билан ҳам, қўшни. Энди бундан кейин ҳаммамизнинг ўтирар жойимиз бир, борар бозоримиз ҳам бир бўлиб турибди.

Барибир гап мазмунини англамаган, аммо айтилиш оҳангидаги кесатиққа, пичингга эътибор берган Нозима жойида тўхтади ва ҳайрон бўлиб ҳамсоясига қаради. Аммо шу пайт ичкаридан чиқиб қолган Самад қўшниларга салом берди ва Осиё опа навбатдаги чақиб оладиган жумласини ичига ютишга мажбур бўлди – аёллар ўз жанжалларига эркакларни аралаштиришни ёқтирмайдилар.

Эр-хотин индамасдан бекат томон юришди. Аламидан чиқолмай қолган Осиё опа бир пасдан кейин вишиллади:

– Пешком юриб қолибдиларми...

Бироқ баайни опанинг бадҳоҳлик қилаётганини сезгандай Самад ёнидан ўтаётган “Нексия”га қўл кўтарди. “Нексия”, унинг орқасидан келаётган “Жигули” ҳам тўхтади. Эр-хотин биринчи машинада кетишди.

Опа яна сасиди:

– Отдан тушса ҳам эгардан тушмайди булар...

Дастлабки дақиқаларданоқ янги даврабоши кўнглида яхши таассурот қолдириш илинжида бўлган аёллар аввалига ёзғиришни андак эҳтиёткорона, енгилроқ, аниқ манзилсиз таъна-дашномлар билан бошлашди – ҳар қалай, йўлбарснинг ўлиги – сичқоннинг тириги, деган гаплар бор, бу ёқда хоним “Нексия”да кетган бўлса... Лекин бу ғийбатлар бора-бора осмонни босиб келаётган қора булутлар янглиғ зулумот рангини ола борди. Дейлик, аллақандай бузоқнинг югургани қандайдир сомонхонагача бўлишини, ундан бир қадам ҳам ошмаслигини бот-бот таъкидлаб турган Шура хола ногаҳон жўшиб кетди ва гўёки ноҳақ алам дийдасини ўртаб юборган ожизадай хитоб этди: “Ўтники ўтга, сувники сувга, қолди қатиқнинг пули...” Ва ушбу хулоса баайни ҳукм янглиғ кескин ва совуқ жаранглади. Аҳли жамоа бош ирғади – ўз ризолигини изҳор этди...

Гарчанд исм айтилмади, манзил тилга олинмади – шусиз ҳам ҳаммаси равшан эди. Бироқ кун бўйи ғийбат сақичини чайнашса-да, аёллар ҳовуридан тушмасликлари тайин эди. Илло, “қатиқнинг пули” хусусида бирон мўлжални айтиш мумкин дир, ҳар нечук, ранг кўр – ҳол сўр, аммо “ўт” билан “сув”га беиз кетган миқдор маҳобатли, бениҳоя маҳобатли эдики, буни ҳатто тасаввур этмоқнинг ўзи даҳшат эди. Бу хусусда ўйлашганда (бу ўй эса сира нари кетай демас, билъакс, тобора ўзининг шилимшиқ панжалари билан кўнгиллару мияларнинг қат-қатига сирғагиб кириб борарди) аёллар бамисоли чўнтақларидан санаб беришиб, энди шимилдириқларини сўриб қолишгандек тишларини ғижирлатишар, тирноқларини ғажишар, кўнгилларини аёвсиз кемираётган алам кутқусида бемисл изтиробларга дучор бўлишарди. Буларнинг барисининг айбори бўлмиш дўндиқча (табийки, энди бу таъриф “хўппа семиз... бочка... қисир... хом гўшт...” каби нафратли-сермазах ўхшатишларга эврилганди) шаънига қарғишлар дўлини ёғдиришарди. Охири сира чидаб туролмаган Салима опа тиззаларига шапатилаб

уриб ўрнидан отилиб туриб кетди ва йиғламсираб кўкка илтижо қилди:

– Эй худо, қайси аҳмоқ уч кундан кейин ўлиб кетадиган бир эсипастга беш минг доллар беради-я! Шунча пул-а, шунча пул!

Ушбу эътирофдан кейин юзлардан сўнгги истиҳола пардаси ҳам шармсизларча юлиниб олиндию, энди исмлар сал аниқроқ айтила бошланган даврада туйқусдан аёлларнинг нақадар сезгир ва узоқни кўра билувчан эканлиги аён бўлди-қўйди. Хусусан, ўша, пулни олишга олиб (“ҳа, яшшамагур-а!”), уч кундан кейин ўлиб кетадиган жинқарча қиз биринчи келганиданоқ ҳеч кимга ёқмаган экан: бир йўла уч қўшни унга шубҳаланиб қарагани ҳозир, шу ерда маълум бўлиб қолди. Яна битта қўшни эса бу соҳада анча илгарига кетган экан: Нозимага (“анавинга” дейилди) бу қизга пул бера кўрманг, унинг ўлиб кетиши тушимда аён бўлди (“рост, уч марта тушимда кўрдим, учаласида ҳам доллардан қанот ясаб, арвоҳга ўхшаб учиб юрарди”), деб айтмоқчи бўлган экан-у, лекин яна мени нотўғри тушуниб юрмасин деган фикрда индамай кўя қолган экан. Қанотнинг доллардан эканлиги ҳақидаги эскартма аксарият аёлларнинг ярасини янгилади, яна оҳвойлар, уҳ-уфлар бошланди, бошлар армон билан чайқалди, мушт бўлиб тугилган қўллар қисирлади. Таъбирчи Санобархон эса ногоҳ қўлини кўтариб, ҳаммадан жим бўлишни илтимос қилди ва секин ўрнидан туриб, даврадагиларга синчковлик билан қараркан, овозини пасайтириб, деярли шивирлаб садо берди:

– Мен бу қизнинг кўзларида ўлим шарпасини кўргандим...

VII

Сал ҳаяжонланса ёхуд асабийлашса гапидан адашиб, дудуқланиб қоладиган, ўзининг бу ҳолатидан бағтар қисилиб-қимтинадиган Самад ҳалидан буён недир тасалли бергувчи, юпаттувчи сўзлар излар, аммо бунинг эвини қилолмаганидан зўр бериб хотинининг

қўлларини силашдан нари ўтолмас, гўё шу қилиғи билан бутун меҳрини, ҳамдардлигини изҳор қилаётгандай астойдил шу ишига банд, қўйиб беришса кунни тунга улаб бўлса ҳамки Нозимани аламли изтироб ҳолатидан олиб чиқишга тайёрдай эди.

Фалокат содир бўлгандан бери жувон мудом кўрқинчли ўйлар гирдибодида юравериб деярли вос-вос касаллигига мубтало бўлиб қолган, наинки биров, ҳатто эри ногоҳ нимадир деб қолган чоғлари ҳам чўчиб тушадиган, кимнингдир қадалиб тикилиб турганини сезиб қолганда даҳшатдан ўзини қўярга жой тополмай қолаётган, бир неча бор бу азоблардан ўлибгина бир йўла қутулиб қўя қолмоққа қасд қилганди. Бироқ ҳар томонни, айниқса, опис овулда йўлига кўз тикиб турадиган отаси ва сингисини ўйлай-ўйлай сўнгги сонияларда аҳдидан қайтган, бутун юриш-туриши, аҳвол-руҳияти карахтлигу доводиращдан иборат Нозима баъзан бемисл оғир, суюк-суюклари майдалаб чолиб ташланганчалик даражадаги чарчоқ таъсирида беихтиёр бир неча дақиқага ухлагандай бўларди. Таассуфки, бу лаҳзалар ҳам азобларнинг ғайришуурий давоми бўларди: самолёт қулоқни баганг қилгудай даражада чинқуриб портлар, унинг ичидаги ёлғиз йўловчи Флора қичқуриб-ёлвориб ёрдам сўраб, қўлларини илтижо билан олдинга чўзар, юзига иссиқ бир нима урилган Нозима сачраб уйғониб кетар ва жон алпозда миждаларига қалқиб чиққан кўз ёшларини артаркан, чор-атрофига ваҳима ичида аланглар ва бамисоли паноҳ топадигандек ёнида мунғайиб ўтирган эрининг қўлларини маҳкам чангаллаб оларди. Мана шундан кейингина қаерда, қай ҳолатда эканлиги сал-пал шуурига ета борган Нозима пиқиллаб йиғлаб, эрининг қўлларига юзини босар ва энгика-энгика пичирларди:

– Нима қилиб қўйдим, Самаджон ака?.. Энди нима қиламиз, Самаджон ака?

Эр нимадир демоққа эҳтимолки мингинчи маротаба чоғланиб оғиз жуфтлар, аммо ҳеч қандай сўз, ҳеч қандай ялтироқ жумла азобларининг мингдан бирини ҳам ифодалаб беролмаслигини савқи табиий ила

хис қилса керакки, дунёнинг энг оғир ғам-ташвиши тушган бошини хотинининг бошига босганча, кафтларини силайверарди, силайверарди...

Самад уйдан марҳума дугонани эслатадиган барча ашёларни йўқотмоққа аҳд қилди ва ниятига ҳайрон қоларли даражада тезликда эришди. Зеро, Флора ўздан кейин ҳатто битта сурат ҳам қолдирмаганди. Нарсаларни-ку, айтмасаям бўлади. Нозима: "Дугонам Ҳиндистондан совғага олиб келди", дея қўни-қўшниларга мақтаниб кўрсатган рўмоллар аслида қўшни растандан сотиб олинганлигини эр яхши биларди. Хуллас, бу борада муаммо туғилмади, энди асосийси Нозиманинг қалбига ўрнашиб қолган айбдорлик ҳиссини аста-секинлик билан бўлса-да сиқиб чиқариш эди.

Самад видеомагнитофон сотиб олди, Нозима Юлдузга ишқибозлигини яхши билгани боис шу хонанданинг концертлари ёзилган кассеталардан қалаштириб ташлади. Сўнг умрида қилмаган ишга қўл уриб, ижара хонадонга Нозиманинг бозордаги бир-иккита дугоналарини меҳмонга чорлади. Бироқ ушбу тадбир кутилган самарани бермади, аксинча, Самаднинг кўнглига ғулғула солиб қўйди. Илло, бозорчи дугоналар ишбилармон аёлларга хос тарзда бўлиб ўтган фожиани эслашдан кўра, Нозима фоизи билан қарзга олган минг долларни қачон қайтара олиш имкониятига эга эканлиги билан кўпроқ қизиқишди. Эр бўла туриб бу битгимдан беҳабар Самад ҳатто оғриниб ҳам ўтирмади – у тижорат соҳасида хотини ўзига қараганда кўпроқ нарсани билиши ва тушунишини, режаларни ҳам шунга яраша тузишини яхши биларди. Аммо масала бошқа ёқда эди: Нозима энди аввалги Нозима эмасди, руҳан чўккан бу аёл моддий жиҳатдан ҳам синиш эҳтимолини деярли ёддан чиқариб қўйганди. Ҳамкасб дугоналарнинг жон куйдириб маслаҳат беришлари, Чимкентга, "разбор"га бориб келиш зарурлиги хусусидаги ўғитларини бифарққина тинглаб ўтирган Нозима ора-сира, ўрни келса-келмаса бош ирғаб қўйиш билангина жавоб бериб тургандай бўлди. Ниҳоят тоқати тоқ бўлган бозорчилар араз қилишиб, хайр-маъзурни ҳам насия қилганча

жўнаб қолишди. Фақат ошхонада ўралашиб юрган Самаднинг уларни подъезд эшиги ёнида қувиб етишию, хотинининг касал эканлиги ҳақидаги изоҳи ва узр сўрашигина бу ҳамёни семиз аёлларни Нозимадан буткул юз ўгириб кетишдан асраб қолди. Эр шундан ҳам чўчирди, илло, бозор – якка отнинг чангини чиқармайди, фақат бирдамлик, ҳамкорлик, бир-бирини қўллаб-қувватлаб туришгина мунтазам фойда келиб туришини таъминлайди...

Барибир, биз истаимизми-йўқми, “Вақт – қодир ҳакам” деган жуда оддий ва айни пайтда олий ҳақиқат қошида эҳтиром ила бош эгишга мажбур бўламиз. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Орадан ўн кунча вақт ўтгач, Нозима фожиадан кейин биринчи бор эрининг ўрнига растада турди ва дастлабки савдони рисоладагидай ўтказди. Бу пайтда омборхонани баҳона қилиб жўнаб қолган Самад икки қатор наридаги растадаги гилам панасида турганча титраб-қақшаб хотинини кузатар ва йиғлаб юбормаслик учун зўр бериб кўйлагининг енгини тишларди. Шифо топгани, ишни бошлагани билан қутлаб анча киши келиб-кетди. Уйда, ваҳм гирдобида ёлғиз ётавериш анча юрак олдириб кўйган жувон аввалига келгувчиларга, ён-атрофига ҳадиксираб қараб-қараб қўяверди. Йўқ, бора-бора иш завқи аёлни ўз домига илинтирди – Нозиманинг ҳаракатлари тезлашди, юзига қон югурди, кўзларида ўт чақнай бошлади...

Шу куни Нозима илк бор қарз хусусида оғиз очди. Гарчанд пул берганлар икки марта келиб кетишган бўлишсалар-да, Самад ўзини ҳеч гапдан хабари йўқдай тутди.

– Анов бечора... – шу сўзларни айтаркан, Нозима яна ҳаяжонланиб, қалтираётган қўлларини жуфтлаганча иягига босди, – омон бўлганида қарзниям тўлардик, фойдаям олардик. Кейин мен... Ҳиндистонгайм бориб келардим... – Энди бутун вужуди титраётган аёл ўзини босиб туролмади – изиллаб йиғлаб юборди. – Менга керакмиди шу... бир бечоранинг умрига зомин бўлиб... Улиб бораётганмидим... Энди нима қиламиз, Самаддон ака?

Хавотирланиб қолган Самад дарҳол хотинининг қўлларидан тутди.

– У-ўйла-анма... Бир-р нима... бир-р нима... қилар-миз...

Ниҳоят йиғидан тўхтаган, аммо ҳамон ўпкасини бо-солмай, энтикиб-энтикиб кўяётган Нозима баайни ўзи-ни чулғаб олган оғир хаёллардан қутулмоқ қасдида туйқус кескин бош чайқади ва ирғиб ўрнидан турар-кан, онт ичаётгандай кескин оҳангда деди:

– Ишлаймиз, Самаджон ака, ишлаймиз. Қарзниям қайтарамиз... Бечора Флоранинг уйигаям ёрдам бериб турамиз.

Самад жон ҳолатда бош ирғаб, хотинининг фикри-ни маъқуллашга ошиқди. Илло, ҳамиша шундай бўлар-ди: Нозима ҳар қандай катта-кичик масала юзасидан албатта эрига маслаҳат солишга соларди-ю, аммо қарорни ўзи қабул қиларди. Тижорат чоп-чопларида ўтаётган умрлари мобайнида эр-хотин кўп бор чув ту-шиб ҳам қолишди, кўп бор яқин таниш-билишлари тарафидан уюштирилган алдам-қалдамларга ҳам ду-чор бўлишди, Самаднинг ҳисоби бўйича, энг камида тўрт хонали уйга етадиган пул ошна-оғайниларда, биз-нес-ҳамкорларда қолиб ҳам кетди, аммо ҳамиша муш-кул, ҳатто синишлари аниқ бўлиб қолган сўнгги дақи-қаларда Нозима кескин бир қарорга келар ва шу қарорни амалга ошириш учун ўлиб-тирилиб, жонини жабборга бериб ишларди. Тўғри, ишлар ҳамиша ҳам бирданига юришиб кетавермас, омаддан кўра кўпроқ омадсизликка дуч келинар, очигини айтганда, бир бурда қаттиқ нонга зор кунларни ҳам бошдан ўткази-шар, бироқ чекка-чеккада йиғлаб-сиқтаб, ўзини қар-ғаб-қарғаб оладиган, таниш-билишлар олдида эса ўзи-ни ошиғи олчи, шу сабабли беғам-бепарво тадбиркор-дай тутишни эплай оладиган, ҳатто ширин хомуза тор-тганча олинаётган фойда миқдоридан кўнгли тўлаёт-ганини писанда қилиб кетишни унутмайдиган Нози-ма то ҳақиқатан ҳам фойда кўрадиган кунга етгунга қадар мутаассибларча тер тўкиб меҳнат қилар, на ўзи тинар, на эрини тиндирарди. Бундай пайтлари, баъзи

тили заҳаргина касбдошлар топиб айтганидай, Нозиманинг “учинчи кўзи” очилиб кетар ва мана шу нигоҳ таъсирида аёл ҳатто қарзга олинган залворли миқдорларни фақат катта фойда келтирадиган, энг камида бирга бир ташлаб берадиган маҳсулотларнигина солиб олишга сарфлай оларди. Бундай пайтлари Нозима иш ташвиши билан ётиб, иш ташвиши билан уйғонар, то керакли пулни йиғиб, кўнгли хотиржам торتماгунча кўзига ҳеч нарса кўринмайдиган даражага етар, алоҳа, мақсадига эришгандан сўнггина фақат таниш-билишлар учунгина эмас, аслида ҳам беғам-бепарво, сақични чақиллатиб чайнаб юрадиган, озгина обрўталаб, ширин сўзга жонини садқа қилиб юборадиган оғиркарвон, дунёни сув босса тўпигига чиқмайдиган аёлга эвриларди-қоларди.

Фақат... фақат бу жараён кечажак кунлар, ойлар мобайнида кўнгилининг туб-тубида ягона мақсад бўлгувчи эди: нима қилиб бўлса ҳам хатони ювиш, нима қилиб бўлса ҳам керакли пулни тўплаб олиш. Таъбир жоиз эса, бутун вужудингга, юрагининг туб-тубига муттасил, ҳар сония, ҳар лаҳзада оғусини чақиллатиб томизиб турғувчи ваҳима, виждон азоби йўқ эди. Утган кунлар кураши фақат мусобақа эди, холос, ўртага ҳам борйўғи мулк тикилганди. Мулк эса, ҳар нечук, одамнинг жони эмас. Бу сафар эса Нозимани марҳума дугонаси борасидаги хотиралару унинг ўлимида ўзини айбдор ҳис этиш азоби адоий-тамом қилиб улгурганди. Жувон – баайни ўзини мудом ушлаб-тутиб тургувчи недир бир асосдан, суянчиқдан айрилиб қолгандай – қаддини эгibroқ юришга ўтганди. Энг соғлом мулоҳаза, сермантиқ мўлжал, аниқ ҳисоб-китоблар ҳам кутилмаганда, айни чўққисига чиққан маҳал туйқусдан поп этиб узилиб қолиши мумкин эди – ўзи ҳам истамаган ҳолда дугонасининг доимо жиддий чехрасини кўз олдига келтирган аёл асабларини босолмасдан қаттиқ инграб юборганча тиз чўкар ва кафтларини юзига босганча титраб-қақшаб йиғлагани-йиғлаган эди.

Усти очик ярадай – бунинг устига Нозима бу ярани тинмай қовлагани-қовлаган эди – мудом лўқиллаб тур-

ган азоб ўз таъсирини кўрсатмай қолмади: жувон мўлжалда, ҳисоб-китобда янглишди. Умуман олганда ҳам, қучоққа сифмас нарсани қучоқлаб бўлмаганидек, отчопарда ҳам ҳар бир бизнесменнинг ўз тижорат соҳаси, тармоғи бор эди. Кўп йиллардан буён фақат кийим-кечак савдосида юриб, анча-мунча тажриба орттирган, керак бўлса бу борада юлдузни бенарвон урадиган, яъни ярим кечаси уйқусидан уйғотиб сўрасангиз ҳам бу мавсумда аёллар ўртасида қандай либос урф бўлишини адашмай айтиб берадиган Нозима тезроқ фойда олиш илинжида бир-икки дугонаси ваъда қилган катта даромад қутқусига учиб бор сармоясини озиқ-овқатдек нозик ва нотаниш соҳага қандай ташлаб юборганини ўзи ҳам билмай қолди. Одатдагидек, эрига маслаҳат солди. Жавобини кутиб ўтирмасданоқ бир қарорга келганини баён қилди. Самад эса ниҳоят хотинининг яна ишга астойдил кириша бошлаганидан хурсанд бўлди, холос, устига-устак, у Нозиманинг қатъий ҳисоб-китобга асосланмаган, фойдаси кафолатланмаган ишга қўл уриши мумкинлигини тасаввур ҳам этолмасди – таниш-билишларидан бир ой ичида ўн фоиз қўшиб қайтариш шарти билан қарзга олган уч минг “кўк”ини белига тугдию, дугоналари қуршовида Алматига йўл олди. Йўл Нозима учун ниҳоятда оғир бўлди – Чимкентга яқинлашган маҳаллари ранги ўчиб, қалтироғи тута бошлаган аёл ёнидаги шериги “Чимкентгаям келдик” дея суюнчи сўраб турган чоғда чидай олмасдан қаттиқ чинқириб юборди ва ҳушдан кетиб йиқилди... Алматига дармонсиз, йўл бўйи оғзига ушоқ ҳам сололмасдан борган Нозима бор сармоясини бригада бошлиғи ва бирга борган дугоналарига берди: “Мен учун ҳам ўзларинг бирон тузукроқ нарса ола қолинглар”.

Бу сафар омад юз ўгиргани рост эканми ёхуд аёллар сал эътиборсизлик қилишганми, ишқилиб, арзонгаровга олинган сарёғ ва қуюлтирилган сут қадоқланган яшиқларда кўрсатилган ишлаб чиқариш муддати сохта экан – бу қайтиб келаётган маҳаллари, божхонада аниқ бўлиб қолди. Буюм камлик қилгандай, бо-

зорчилар “Лайли-Мажнун” деб атайдиган “LM” сигареталарининг акциз маркалари ҳам сохта бўлиб чиқди. Маҳсулотларнинг нарhini эшитган маҳал “Тузуккина фойда кўрадиган бўлдим” деб қувонган Нозима эҳушидан оған аёл янглиғ суратдай қотиб қолаверди – божхона жами маҳсулотни мусодара қилди, СЭС озиқ-овқатларни йўқ қилиб ташлайдиган бўлди...

VIII

Ранги қув ўчган Нозима оналари тумшукларида олиб келадиган насибаларини кутаётган полапонлардек тизилишиб ўтирган қўшниларга аранг салом берасола ичкарига кириб кетди. Бу ҳолдан таажжубланган аёллар аввал бир-бирларига аланг-жаланг қарашди, сўнг ҳар нечук нигоҳларига недир сирли маъно беришга уришиб қолишдики, баайни худди шундай бўлишини улар олдиндан билишгану, энди ҳеч нимага ҳайратланишмаётгандек. Ҳолбуки, қанчасининг ичидан қиринди ўтиб кетди – яратганга аён. Илло, Нозиманинг сафардан келиши маълум эди – оғзи қулоғида юрган Самад санани соатига қадар аниқликда айтиб берганди, инчунун, эрнинг бу сафардан кўп нималарни кутаётгани-да, сафар иқтисодий аҳволни кескин ўнглаб юборишда ҳал қилувчи ўрин тутаётгани-да аён эди, шундай экан, бас, қўнидан тўкилса қўнжига деганларидек, сайёҳнинг йўлига нигорон кўз тикиб ўтирган ҳамсояларга ҳам недир томиб қолиши жоиз ва позим эмасми...

Орадан ярим соат ўтса ҳамки Нозимадан дарак бўлавермагач, Осиё опа ёшроқ келинчаклардан бирини элчиликка юборди. Аммо пешонасини маҳкам танғиб олган, лаблари қуруқшаб кетган Нозима боши қаттиқ оғриётганини айтиб узр сўрабди.

Аёллар гувиллаб ўз норозилиklarини изҳор этишга шошилишди. Ўпканинг зўри Шура холада кетди – эрталабдан буён қўлида кейинги уч ой учун коммунал хизмат ҳақи ёзилган хабарномани ушлаб ўтирган, ўзича “Уламан саттор, лекин Нозимадан бир нима ундирамани!” деган қарорга келиб қўйган жувон ҳамсоясини

нинг бу қадар безбетлигига чидай олмади ва шанғиллаб қарғанди:

– Ҳлсин энди, ёшгина нарсанинг боши оғриси... Ундан кўра тўғриси айтмайди-қўймайдими сенларни кўргани кўзим йўқ деб! Кўнғизга арпа баҳона деганлари шу-да. Э, ўзига ўхшаб сўппайган баҳонасиам ордона қолсин савилнинг... Биз уни одам деб чақирсак...

Осиё опа эса раҳбарларга хос салобат билан бир лаҳзада ҳамдардларга айланган аёлларнинг таънадашномларини бир муддат эшитиб тургач, қўл ишораси билан ҳаммани жим бўлишга чақирди ва худди ўша салобат билан гапиришга уриниб, ўзининг хулосасини айтди:

– Бу ерда яна бир гап бор-ов... по-моему...

Аллақачон янги даврабоши етовига ўта бошлаган аёллар хулосанинг бу қадар аниқ-тиниқлигидан антанг қолишди ва дарҳол мазкур қимматли фикрни ўртага ташлаган тилла бош раҳбарга ҳамду сано ўқишга тушиб кетишди...

Бу пайтда дунёда шундай қўшнилар борлигини таом ёддан чиқарган Нозима алам зўридан ёстиқни маҳкам тишлаганча зўр бериб мушқул вазиятдан чиқиш йўлларини ахтарарди.

Рангли телевизор, мой доғи бор гилам – булар урвоқ ҳам бўлмаслиги равшан эди. Тилла тақинчоқларнинг бариси сотилса минг долларга яқин келади – бу энди ҳисобга олса бўладиган миқдор... Омборда қанча мол қолган?..

Нозима жавондан ҳисоб-китоб олиб борадиган дафтарини ва митти калькуляторни олди...

Отдан тушса ҳам эгардан тушишни истамаётган Нозима эртаси куни отчопарга иши гуриллаб турган даврлардагидек ўктам қиёфада кириб келишга уринди. У йўл-йўлакай бир неча танишлари ўтирадиган расталар ёнидан ўтаркан, аввалгидек чапараста гаплардан гапирди, йўлак ўртасида довдираб қолган аравакаш йигитчанинг елкасига қарсиллатиб урганча дангалига “Пўшт, ошна!” деб ҳазиллашишни ҳам уддалади. Токи дўст-душман кўриб қўйсин: Нозима ҳали синга-

ни йўқ, салгина чайқалди, холос, бу кимнинг бошидан ўтмаган, демак, унинг от устига чиқадиган кунлари узоқ эмас. Шундай экан, Нозима билан бемалол аввалгидек муносабатда бўлавериш мумкин, чунки у ишончли ҳамкор эди ва шундай бўлиб қоладиям.

Нозима мана шу кайфият билан гап орасида бир-икки танишининг кўнглига қўл солишга уриниб кўрди, яъни айлантириш учун уч-тўрт минг етмаётганини шаъма қилди. Таассуфки, “Қанча керак?” ёинки аввалги сафарларга ўхшаб “Ёрдамни биз бериб турамиз-да!” дегувчи мард топилмади. Ҳатто бир-иккита таниш элбуртдан савдо юришмаётганлигию, зарарига ишлаётганликлари ҳақида оғиз кўпиртириб шикоят қилишга тушиб кетишдики, айни шу ҳолнинг ўзи шубҳали эди: афтидан, улар Нозиманинг қарз сўраши эҳтимолидан воқиф эдилар. Ёмон гапнинг қаноти бор, деб бежиз айтишмас ахир. Бозор – бозор-да, топгандан синган кўп, аммо Нозима анча йилдан бери ишлаши ёки кўзга яқинроқлиги боисми, кўпларга танилиб қолган эди ва балки шу сабабли унинг даҳшатли даражада синганлиги ҳақидаги хабар яшин тезлигида тарқалиб улгурганди.

Таниш-билишлар ўзгариброқ қолишганди ва буни сезмаслик мумкин эмас эди. Тўғри, ҳозирча ҳеч ким очикдан-очик “пул йўқ” демас, аммо айни пайтда “пул бор” ҳам демасдики, мазкур ҳолатнинг ўзиёқ кишини шубҳага соларди. Нозима кўрқиб кетди. У кумурсқа уясидек одамга тўла бозор ичидан кетиб бораркан, ўзини саҳрода ёлғиз қолган дайидек ҳис эта бошлади. Шу нохуш туйғудан қутулмоқ қасдидами Нозима бир-икки танишларига ўзини мажбурлаброқ аввалгидек гапиришга уриниб кўрди, аммо эплай олмагани боис гаплари сунъий ва бачканароқ чиққанини ўзи ҳам сездди. Бу ҳолат ҳам аёлнинг обрўсини ошириш учун хизмат қилмади – аввал иккиланиб турганлар ҳам энди Нозиманинг буткул синганлигига ишонч ҳосил қилишди ва аёл ҳали асосий мақсадга ўтмасдан туриб бир олам баҳоналар тўқиб ташлашга ё бўлмаса ўта қадимий усулда ҳужумга ўтишга улгуришди, яъни гап индалласидаёқ Нозиманинг ўзидан қарз сўрай бошлашди...

Асабийлаша бошлаган жувон навбатдаги машъум хатога йўл қўйди. Ҳали ваҳм вулқони бутун даҳшати билан қайнаб-тошмаётган эди, ҳали мўъжиза рўй беришига ва барча мушкулотлар ўз-ўзидан ҳал бўлиб кетишига илинж бор эди, ҳали, очигини айтганда, шохи синмаган Нозиманинг ўзи вазиятнинг нақадар жиддийлигини тўла англаб етмаганди, дугонасининг ўлимидан парзага тушган жувон учун буларнинг бари бир ҳаракат билан ҳал этиладиган тирикчилик муаммоси эди, холос. Балки шу сабаблидир, у ёнига ўғри мушукдай суйкалиб келиб:

– Бизга бирон хизмат борми, акаси жонидан? – деб турган Қўзибойдан иккиланиб ўтирмасдан қарз сўради.

Уч-тўрт йилдан буён сўққабош, аммо озодлигининг дастлабки кунларидан кўча аёлларига илакишган ва улардан орттириб олган ёмон хасталигини фалон пулга базўр даволатган Қўзибойда “Чойдан оғзи куйган...” қабалида фақат таниш аёлларни тўшакка чорлаш одати бор эди. Нозимага-ку, у икки йилдан буён суқ билан қараб юрарди. Эҳ-ҳе, бу моқаймоқ ва ўзига яраша ўжар аёлни қўлга киритиш учун у нималар қилмаганди! Афсуски, ҳаммаси бефойда кетди. Мана энди шу қушчанинг ўзи донлай деб турибди! “Дам шу дамдир!” деган қарорга келган, ҳовлиқиб-шайтонлаб қолган Қўзибой бутун кучини овозини пастлатишга сарфларкан, ниятини пардалаш хусусида ўйлаб ҳам ўтирмади:

– Оғзингизга сиққанини сўранг, акаси жонидан, топиб бермасам ит бўлай!..

Азалдан Қўзибойни жини суймайдиган, ҳозир ҳам унинг аҳволини гаши келиб кузатиб турган Нозима шартта сўради:

– Ойига қанча?

Ўзи ҳам ишонмай юрган орзуйи бирдан амалга ошиб қолса одам тентак бўлиб қоларкан. Ҳозир ҳам жувоннинг қарз устига қўйилаётган ойлик устама фозни сўраётганини англаб етмаган, кўнгилнинг кўчаси эса аллақачонларга етаклаб кетиб қолган Қўзибой энди тамомила ўзини йиғиштиролмаб қолди ва елка-

ларини ғалати тарзда учириб, кўз қисиб қўйишга уриниш асносида кемшик тишларини намойиш қилганча ёйилиб илжайди:

– Биз ҳар куни ўн марта десангиз ҳам тайёрмиз, акаси жонидан, аммо ўзингизга қаранг – ҳафтасига икки мартадан камига кўнадиган аҳмоқ йўқ. Кейин бу ерда эмас, алоҳида бир квартирамиз бор...

Чўнтагидан калькуляторини олиб, ҳисобламоққа тайёрланаётган Позима ногоҳ ҳамсуҳбатининг нимага ишора қилаётганини англадию, нафрат ва алам зўридан кўзлари шокосасидан отилгудай бўлиб чақчайган ҳолида бир неча сония оғзини каппа-каппа очганча эсанкираб қолди ва ниҳоят забон битгач эса Кўзибойнинг ҳалитдан шаҳват билан ёнаётган кўзларига, жиққа терга ботган кўмирдай қора бўйнига беадад нафратланиб тикилганча наинки ён-атрофдагилар, ҳатто уч-тўрт раста наридагилар ҳам бемалол эшитадиган баланд овозда бақариб юборди:

– Сен, Қоравой, аввал каттароқ қозонга беш-олтита кирсовун ташлаб, ўзингни қайнатиб ол, кейин тиш-пишингни ювиб, устингдан бир челақ атир қуй-да, одамга ўхшаб кийин. Ана ўшандан кейин сен билан гаплашаманми-йўқми – ўйлаб кўраман. Ифлос қўлингни менга теккизишни эса хаёлинггаям келтира кўрма, ҳатто онамни тирилтириб келганингдаям!

Кўзибой таниш-нотанишлар олдида ёмон изза бўлди. Муҳаббатдан нафратгача эса бир қадам. Кўзибой ҳам аччиқ-тизиқ гаплар қилиб юборди:

– Кўп осмондан келаверма, энағар! Ўзи бу ёқда бўларинг бўлиб турибди-ку! Ҳали шошмай тур, сени олдимга эмаклатиб келдирмасам отимни бошқа қўяман!

Бу пўлисага жавобан Позима асабий тарзда кулди:

– Сенинг отинг бир ўзгариб бўлган. Энди иккинчисиниям топиб қўй, мараз!

Даҳанаки жанг оловига мой сепилаётганини кўрган аёл сотувчилар Позимани қучоқлаб олиб нари обке-тишди, эркаклар эса кўзи қонга тўлган, ҳансираб на-фас олаётган Кўзибойни судрашди. Мана шунда Кўзи-бой-Қоравой барибир сассиқоғизлигига борди ва:

– Агар айтганимни қилмасам, онам гўрида тинч ётмасин! Онамнинг арвоҳи урсин мени! – дея қасам ичиб юборди.

Вазият кескинлигидан келиб чиққан ҳолда аксарият бу онтга унчалик эътибор бериб ўтирмади, аммо қасам сўзлари ортида яширинган мудҳиш маъно Нозиманинг миясига ўқдай келиб қадалди...

Кайфияти бир пул бўлган Нозима омбордан ҳовлиқиб чошиб келган эрининг саволига жавобан “тинчлик” деб жавоб бераркан, бугун савдо қилолмаслигини кўшиб қўйди-да, индамасдан уйга қайтди.

Бизнеснинг ўз шафқатсиз қонун-қоидалари ҳам бор. Фоизли қарз вақтида қайтарилмадимиз – тамом, ўша лаънати устама кундан-кунга ўсиб кетаверади. Шунинг учуноқ ердан оладими, кўкданми, нима қилиб бўлса ҳам қарз вақтида қайтарилиши шарт эди.

Ҳар қалай, томоғи тушибгина турган қўшни аёлларга икки салафан халтачада конфет олишни унутмаган Нозима бош оғриғини сабаб қилиб уйга кириб кетиш олдидан бир амаллаб ҳар бир ҳаракати билан даврабошилиқ мақомида эканлигини кўз-кўз қилишга интилаётган Осиё опани четроққа чақирди ва ҳамсоялардан ўзи берган қарзларни қайтариб олмоқчи эканлигини тушунтиришга уринди. Жувон ишлари унчалик юришмаётганини яшириб ўтирмади. Фақат опанинг ҳузурланиб тамшанаётганини кўрган маҳал ичида бир нима узилиб кетгандай бўлди ва беихтиёр:

– Шуларсиз ҳам ишларимни ўнглаб оламан, лекин уч-тўрт сўм халақит бермасди-да. Шунинг учун, илтимос, имкони борлари қайтаришсин, яқин орада ишларим юришиб кетади, ана ўшанда яна қанча сўрашса бериб тураман, – деб юборди.

Нозима салгина беписанд оҳангда гапиришга уриниб кўрди, аммо кўзларидаги саросима, салқи қовоқлари, ҳадеб бармоқларини синдириши, умуман ўзи берган пулни шунчалик хижолатпазлиқ билан сўраши Осиё опани шубҳалантириб қўйди ва даврабоши гап нимадалигини ўзинча тусмоллади.

– Асло ўйланманг, синглим, – деди ниҳоят опа далда бераётгандай Нозиманинг елкасига қоқиб қўяркан. – Халқ сизни оғир аҳволга ташлаб қўймайди. Мана кўрасиз, бу масалани бугун-эрта ҳал этамиз.

– Раҳмат, опажон, – деди кейинги кунлар ичида биринчи мартаба суюниб кетган Нозима. – Билардим тушунадиган аёл эканлигингизни.

Бунга жавобан Осиё опа “Шунақа фазилатим ҳам бор” дегандай камтарона тарзда елка қисшишга уриниб қўйди.

Шу куни Осиё опа тиним билмади ва натижада яқин-атрофдаги бегона уйлардаги аёллар ҳам 13-уйнинг тўққизинчи қаватида яшовчи Нозима исмли аёл бировларнинг каттагина пулини еб қўйганлигидан, энди “разбор”га тушганлигидан, умуман ҳаёти қил устида эканлигидан воқиф бўлишди. Ким ачинди, ким бу аёл ўзи пиширган ошни ўзи суюб ичиши лозимлигини таъкидлади, хуллас, бетарафлар бўлмади ҳисоб.

Қарзни қайтариш масаласида эса баъзи муаммолар туғилди. Бирдан аён бўлиб қолдики, ҳеч ким шу кунларда бундай имкониятга эга эмас экан. Илтимосни етказувчи воситачи сифатида ўзини ҳақли равишда бу рўйхатдан чиқариб ташлаган Осиё опа бир-икки бор тил учида қарзни қайтаришга даъват этган бўлди, ammo опанинг ўзини тутишидан қарз қайтарилмаса қандай томошалар бўлишини кўришга ишқибозлик кўпроқ эканлигини тушуниб олса бўларди. Шура хола бўлса кўнглидаги гапни шартта айтди-қўйди:

– Нима, ундан мажбурлаб олибмизми? Биз сўрадик, ўзи югуриб обчиқиб берди, энди топгунимизча жимгина ўтира турсин! Топсак қайтарармиз, кўрқмай қўяверсин!.. Топмасак... топмасак бир гап бўлар... Ўзи берган бўлса...

Кейинги икки-уч кунни даҳшатли даражада бош оғриқ ва юрак сиқийш хасталикларига дучор этадиган чопчопларда ўтказган Нозима адоин тамом бўлди. Отчопарга боришдан безиллаб қолган аёл у танишидан бу танишиникига чопар, бирон жойдан чиқасола бошқа манзилга қараб елар, кечга бориб эса силласи қуриган, тамомила мадордан қолган аҳволда судралиб маконига

қайтаркан, борган жойларида эшитганлари, бир қарашда жўялидек туюладиган узрлар мясида аралаш-қуралаш бўлиб кетар, шунда Нозима ким нима деганини ҳам аниқ эслолмас ва ўз аҳволдан ўзи ҳайрон ҳолда яна танишларининг манзилларини эшлашга зўр бериб уринар, аммо мясининг қақшаб оғрий бошлаши бунга имкон бермасди. Самаднинг кун бўйи тилини осилтириб ўзига эргашиб юришлари, садоқатли кўриқчидай бегона эшиклар ёнида соатлаб оч-наҳор кутишлари – буларнинг бариси ҳам жувоннинг асабларини ҳаддан ортиқ ўйнатар ва у дод деб юбормаслик ёки мўлтираб қараб турган эрига бор захрини сочмаслик учуноқ тишларини бир-бирига синдириб юборгудай даражада қаттиқ босар, кўзларини эса маҳкам юмиб оларди.

Кўпчилик таниш-билишларнинг биттагина ожиза аёлга нисбатан тил бириктириб олиши мумкинлиги эҳтимолининг ўзини ақлга сиғдириб бўлмасди, албатта. Бироқ ҳар бир бош эгиб борган хонадонида уй эгаси ён-ки бекасини топган маҳаллари (кўпинча улар уйида бўлишмасди) жўяли-жўясиз сабаблар чоғицган узрларни бўшашибгина тингларкан, Нозиманинг назарида бу барча гап-сўзлар, сохта мулозаматлар ортида Қорабойнинг қоп-қора башараси тиржайиб тургандай бўлаверарди. Шунда жувон сесканиб кетар ва бу кўрқинчли ўйни мясидан тезроқ чиқариб ташлашга ошиқарди.

Нозиманинг ҳисоб-китобларига кўра, таниш-билишлари ва кўни-кўшнилар кўлида унинг уч юз минг сўмдан кўпроқ пули бор эди. Лекин бетини сидириб ташлаб сўрай-сўрай ўн кун ичида бу миқдорнинг учдан бирини аранг йиғиб олди. Пул ҳақида гап очишга уринган маҳаллари ҳамсоялар жон томирлари босилгандай афтларини буриштириб юборишларини бир-икки кўргач эса, юрак ютиб бу хусусда бошқа оғиз очолмади...

Қоғозда қилинган ҳисоб-китобларнинг биронтаси амалиётда ўз тасдиғини топмади – етарли пул йиғилмади. Шувиллаб ўтиб бораётган кунларнинг ҳар бири қарз миқдорини фалон фонизга оширмоқда эди. Чорасизлик зўридан бошини маҳкам чангаллаб, сочларини аёвсиз тортқилаётган бир оқшом Нозима ўрнида

узоқ вақт куйиниб йиглаб ётди ва ниҳоят энтикиб-титраб қаддини тикларкан, ёнида занжи қулдай тек қотган эрига қараб илтижопи пиҷирлади:

– Энди нима қиламиз, Самаджон ака?..

IX

Дастлабки миш-мишларни отчопарга калиш харид қилишга борган Санобархон кўтариб келди. Ҳадеб тушиб кетаётган кўзойнагини тўғрилаб қўяётган аёл танишларидан эшитганларининг барини ҳовлиқиб-энтикиб тўкиб соларкан, ҳатто Қорабой онасининг арвоҳини ўртага қўйганини ҳам қолдирмади.

Аёллар чувиллашиб Қорабойни қарғай кетишди, уни ипирисқидан олиб пастга солишди. Ҳамжинсига ҳамдардлик туйғуси боисми, Позимага ачинганлар бўлди. Бир-иккита аёл эса шилқим қора мўндининг бошлаб таъзирини бергани учун уни мақтаб ҳам қўйишди. Хуллас, тадбиркор ҳамсоянинг путурдан кетган обрўси андаккина тикланди.

Бу чоршанба куни намозшом палла бўлган гурунг эди.

Шу куни яна ҳориб-чарчаган, бир сўм ҳам ундиролмаган Позима ҳамсоялар ёнидан ўтаркан, ўзига нисбатан муносабатнинг сал илиқлашганидан беҳабар ҳолда фақат салом бериш билан кифояланди. Уч-тўрт оғиз илиқ гаплари эвазига недир ўзгачароқ, айттайлик, моддийроқ кўринишдаги мукофот кутаётган аёлларнинг ҳафсаласи пир бўлди. Упкани одатдагидек Осиё опа бошлаб берди. У қоматини сириб турган оқ кофта ва жинси шим кийган Позима подьездга киргандан сўнг лифт шиғиллаб юқорига кўтарилаётганига қулоқ тутиб турди-турди-да, афсусланиб бош чайқади:

– Узи аслида ғунажин кўзини сузмаса буқа ипини узмайди. Бу жонивор тирсиллаб, таннозланиб, бир жойларини кўз-кўзлаб тургандан кейин ҳар қандай эркакнинг кўнгли суст кетади-да.

Гап ўзани қаёққа бурилаётганини англаган Шура хола дарҳол жўр бўлди:

– Шундай, опажон, шундай. Яна денг, эркаклар билан кўл бериб кўришадими-ей, гаплашаётиб кўллари-ни текизиб оладими-ей. Кўзини-ку, узмай тураверади. Аёлсан, ахир, сал уёқ-буёғингга қара, ақлинг етмаса ўзингдан катталардан маслаҳат сўра...

Бу дунёда одамлар қандай қилиб бир-бири билан топишади? Улай агар, шунча ўйлансам-да, на бу саволнинг тузукроқ бир жавобини топаман, на бирон бир мантиқли шарҳга дуч келаман. Ақлим етгани эса тасодифлар ўйини, холос. Дейлик, феъл-атвор, дунёқараш, истак-майл жиҳатидан бир-биридан мутлақо фарқ қилувчи икки одамни учратасан, уларни бу ҳаётда сув билан оловга менгзайсан, аммо андак фурсат ўтар-ўтмас кўриб қоласанки, бу икковлон аллақачон топишиб олишган, кўйиб берсанг бир-бирини қиёматни биродар, ака, сингил ва ҳаттоки дўст деб атайди. Шунда беихтиёр ҳайрат бармоғини тишлайсан, дунёнинг ишларини англамоқ нақадар мушкуллигига яна бир бор имон келтирасану, жуда нари борса, файласуф ҳикматини такрорлаш билан кифояланасан: “Ақлдан озасан маъно қидирсанг...”

Каминанинг назарида, мисол учун, Осиё опа билан Кўзибой ака икки дунёнинг одамлари эдилар, уларни бирон нарса бирлаштириши мумкин эмас эди, мабодо бири иккинчисига донорлик қилиб қолган тақдирда ҳам уларнинг қони битта томир ичида қўшилишиб кетолмасди.

Биз ҳаммамиз хом сут эмган бандамиз. Нечукдир ўз ожиз хулосаларимизни мутлақ ҳақиқат ўрнида кўрмоқликка мойилроқмиз. Айнан шу сабабли ҳам бир куни тонг маҳал отчопарда, шундоқ раста ортида бир жуфт мусичадай ку-қулашиб турган Кўзибой ака билан Осиё опани кўриб қолганимда, рости, аввалига кўзларимга ишонмадим. Аммо воқелик мана шундоқ эди ва бу ҳақиқатдан қочиб қутулиб бўлмасди.

Мен ана шунда ўзимча салоҳият ҳисоблаб юрган кузатувчанлигим, бировлар феъл-хўйини ўрганиш, таҳлил қилиш орқали уларнинг ҳеч бўлмаса яқин келажagini аниқлай оламан дея сафсата сўқиб юриш-

ларим бариси аслида уч пулга қиммат мақтанчоқликдан ўзга нарса эмаслигига ноилож иқрор бўлдим. Мен ана шунда миямга ўрнашиб қолган чала билимларим, қайдандир ўқиб-ўзлаштириб олинган ожизона нуқтаи назарларим билан ҳатто ўзим мукаммал ўрганиб олдим деб ҳисоблаб юрган таниш-билишларимнинг биронтасининг қалбини заррача бўлса-да тушуниб етмаганлигимни тан олдим. Ва мен таслим бўлдим. Бундан кейин ўзим кўриб-билиб турган мазкур воқеани қаламга олишда давом этадиган бўлсам, минбаъд фалсафа сўқмасликка, ўзимни ақлли кўрсатмасликка (илло бу ҳолда кейинчалик шармандаликка учрашим эҳтимоли кучаярди), олдиндан хулоса чиқариб қўймасликка, борини имконим даражасида қоғозга тушириб қўйиш билангина кифояланишга онт ичдим. Бундан ортиғига кучим етмас экан, зўриқишдан не наф...

Ҳолбуки, кундалик ҳаётимизда кўп учраб турадиган воқеа рўй берган, яъни манфаатлар бир нуқтада кесишган эди, холос. Осиё опа: “Мен Нозима яшайдиган уйнинг домкомиман”, – деб ўзини таништирган ва буни эшитган Қўзибой ўрнидан сакраб туриб кетган дастлабки лаҳзалардаёқ, бир кўз ташлашдаёқ улар бир-бирларининг аслида нима истаётганликларини жуда чуқур ҳис этдилар ва бу англаш туйғуси ҳеч қандай муқаддималарсиз ҳам асосий масалага ўтишга замин яратди.

Опани раста ортига бошлаб ўтган Қорабой:

– Шундай бўлиб қолди, опа, – деди. – Энди бу ишни тўғриламасак бўлмайди – обрў кетиб қолади.

Осиё опа илжайди.

– Тоза жигарингиздан урган экан-да.

Қорабой кўкрагига урди.

– Жигар жойида турибди, опа, юрак кетган, юрак. Шу қизни кўрсам бошим айланиб қолади.

Аёл, барибир аёл-да, Осиё опа ҳам гапириб бўлгандан сўнг ингичка лаблари орасидан қизил тилининг учини чиқариб турадиган ҳамсуҳбатига қараб тайсалланди:

– Энди, укажон, бошида эри бор жувон бўлса, мен бориб сизни гапириб турсам, тушунган бор, тушун-

маган бор, биласиз, элнинг оғзига элак тутиб бўлмайди, бу ёқда хўжайини болта кўтариб келиб турса...

Қорабой сал асабийлашди – ўз оёғи билан келиб турган жувоннинг ўзини тарозига сола бошлаши га-лати эди.

– Энди, опа, чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди. Раз киришдикми, энди бу ишди охирига довур олиб бормасак бўлмайди. Бир олдимга олиб келинг шу қизни, тиллага кўмиб ташлай. Энди ўзи қулоғигача қарзга ботиб, нима қиларини билмай юрганиниям биламиз. Бир келсин олдимизга, маслаҳат солсин, “Энди нима қиламиз?” деб сўрасин, ана ундан кейин туриб бермаган номард. Қарзиниям узаман, киссасигаям бир-икки бўлак солиб қўяман. Сиз у томонидан хавотирланманг, нима хизмат бўлса, мана мен туриб бераман, “ғинг” деган номард!

Кўнглидан кечган ўй тасдиғини олган опа ўзини ноилож ён бераётгандай тутди.

– Бўлмаса, мен бориб бир вазиятни бир ўрганиб кўрай-чи.

Бироқ бу қисир ваъда Қўзибойни қаноатлантирмади.

– Ўрганиб ўтирманг, опа, ишни атакадан бошлай-веринг, атакадан!

Шунда... ёшлик йилларидаги ўйинқароқликлари ёдига тушдими ёинки маҳаллада бўлғуси куёвлардан олган совға-саломлари эвазига тортинчоқ қизларни учрашувларга олиб чиқиб юрган даврларини эслади-ми, ҳар тугул, ногоҳ юзи ёришиб кетган опа тошдай қаттиқ кафтини суҳбатдошининг елкасига босди.

– Ўғил бола экансиз, аммо-лекин! Ишлагандан кейин патгачайнар эркаклар билан эмас, сиздай мард йигитлар билан ишлаш керак-да!

Бироқ бу сафарги мўлжал нишонга аниқ бориб тегмади, ўзини мақтаганларида андак ҳушёр тортиб қолиш кўникмасига эга бўлиб улгурган Қўзибой (илло, одатда кейинги жумлада жуда зарур бўлиб қолган озгина пул тилга олинишидан чўчиб қолганди) сув кўрмасдан этик ечмайдиганлардан эди, ҳозир ҳам опа

кутганчалик терисига сизмай қувониб кетмади, билъ-акс, жиддийлашди:

– У ёғини бизга қўйиб бераверинг, опа, хафа қилдириб қўймайман. Ишдан гапиринг, ишдан.

Ҳамсуҳбатининг авзойидан унинг ўзига нисбатан топилдиқ сифатида қарамаётганини, бу қора таппи (мазкур ўхшатишни опа шу ерда кашф қилди) уч-тўртта тўр ташлаб қўйиб, ўлжаси биронтасига илиниб қолишини сабрсизлик билан кутаётганини, умуман олганда эса, ундан нимадир ундирмоқ учун албатта, кўзга кўринарли нимадир қилиш лозимлигини илган Осие опа ноилож ён берди:

– Эмаса, мен борай.

– Боринг, – деди Қорабой қатъийлик билан. – Суюнчи сўрайдиган бўлиб келинг, биз хизматга тайёрмиз. – Сўнг, опанинг шашти пасайганини сезди чоғи, очиқчасига далда бериб қўйди: – Мошин-пошинли бўлиб қолсангиз ёмонми?

Энди қайтиш тараддудига тушган Осие опа жойида таққа тўхтаб, морбоз найи овозига сеҳрланган илон янглиғ “қора таппи”нинг қоп-қора ва ингичка лаблари орасидан чиқиб турган қип-қизил тилига тикилиб қолди ва беихтиёр пичирлади:

– Машина...

Яқиндаги ўпкадан воз кечиб, узоқдаги қуйруқ вас-васасига тушган киши баъзан сароб домига илиниб қолгандай бўлади: ана, мақсад манзили ақл-ҳушни ўғирлайдиган даражада яқинки, қўлингни чўзсанг бас, муродингга етасан-кўясан.

Йўл бўйи бир-биридан чиройли енгил машиналар рулини бошқариб келаётган аёлларга ҳамишагидек ичи қуйиб эмас, алланечук қаноат ҳисси билан қараб келган Осие опа қўшнилар билан салом-алик қилиб, ҳолаҳвол ҳам сўрашиб бўлгандан кейин отчопарда нархларнинг осмон баробар эканлиги борасидаги шиквашикоятини одатдагидан кўра мухтасарроқ қилди ва ҳеч қандай муқаддима ёинки кириш сўзисиз бирданига айрим қулоғигача қарзга ботган бойвуччаларнинг дўст-биродарлари томонидан берилиши мумкин бўлган бе-

ғараз ёрдамни писанд қилмаслиқдек аҳмоқона нонкўрликка маҳкам ёпишиб олганликларини айтиб ёзғира кетди. Эҳтимол чиндан ҳам мавжуд бўлган бу тарздаги телбаликнинг ўзларига қандай алоқаси борлигини тасаввур эта олмаган даврадошлар ҳар эҳтимолга қарши опанинг гапини маъқуллаб бош ирғашди, бир-иккитаси ҳатто чуқур уф тортиб ҳам қўйишдики, бамисоли гапнинг индаллосиданоқ танқид ўқи кимни мўлжалга олганини жуда яхши тушуниб туришгандек. Бироқ арқонни узунроқ ташлаган опа тафсилотларга берилиб ўтирмади ва бу билан ўз қавми қизиқишини янада оширди.

Энг ажабланарлиси, опанинг шу кундан бошлаб Нозимага нисбатан меҳрибонроқ бўлиб қолгани эди. Эртаси кунни намозшомга яқин Сталин давриданми қолган “Победа” номли пачоқ машинадан одатдагидай бир жойига гард юқтирмасдан қорувли бир ҳайдовчи ҳамроҳлигида тушиб келган уй бекаси Фаня сўнгги ой учун ижара пули вақтида олиб бориб берилмаганлигидан дарғазаб ҳолда азбаройи икки марта тепага чиқиб келиб ҳам Нозимани тополмагандан сўнг ўшшайиб қайтиб кетаётган маҳал айнан Осиё опа домком сифатида меҳрибонлик билан жувонга мурожат этди ва гап нимадалигини англаган заҳоти дугоналарини ҳайратда қолдирганча ушбу муаммони тезликда ҳал этишга ваъда бериб юборди. Барибир қовоғи очилмаган Фаня дағдаға қилди:

– Агар эртага олиб бориб бермаса ўзидан кўрсин, кўч-кўронини подъездга олиб чиқиб ташлайман!

– Вой, оборади, дедим-ку, айланай, оборади. Обормай қаёққаям борарди.

– Шундай бўлсин!

“Победа” пат-патлаб ўрнидан кўзгалган заҳоти Осиё опа тўнғиллади:

– Илоё маҳалладан чиқмай туриб машинанг билан қўшмозор бўл!

Аёллардан бир-иккитаси кулган бўлди, бошқалар эса тобора ошиб бораётган қизиқишларини яширмақ мақсадидами, пистанинг зарари хусусидаги гурунгни давом эттирган бўлишди.

Опа бу сафар ҳам тайинли бир изоҳ бериб ўтирмади. Аммо чарчоқ ва ваҳима зўридан адои тамом бўлган Нозима кўча бошида кўринган заҳоти (у тўрт-беш кундан бери пиёда келарди) Осиё опа шартта ўрнидан туриб шу томонга юрди ва жувонни аёллар даврасидан беш-олти қадам нарида кутиб олди.

Гурунг Нозима учун азобли бўлаётгани шундоққина кўриниб турарди. Жувон бечора қизариб-бўзарар, бир нималарни тушунтиришга уринар, ҳатто қаддини сал эгиб, кичкинагина одамдай бўлиб туришиданоқ унинг абгор аҳволда эканлигини тушуниб олса бўларди. Бунга сайин Осиё опа ваҳимага зўр берар, ижара (опа бу сўзни уч-тўрт маротаба лаззатланиб такрорлади) пулини ундириш учун бир тўда эркакни бошлаб келган – “мана, ишонмасангиз қўшнилардан сўранг, уларнинг бариси гувоҳ!” – жанжалкаш Фаняни бир амаллаб қайтариб юборганини, йўқса у катта тўполон кўтариши аниқлигини эринмасдан ва янги-янги тафсилотларни кўшиб такрорлар, Нозиманинг изоҳларини бетакаллуфлик билан бўлар ёки умуман эшитмас, бировнинг уйда тургандан кейин ҳақини вақтида тўпамаслик муслмончиликка ҳам тўғри келмаслигини писанда қилиб ўтиб кетар, хуллас, собиқ рақибасини эзиб-топташни боппар эди. Дастлабки жумладаноқ довдираб қолган Нозима эса ҳеч ўзини эплаб ололмас, баайни бу таҳдидларни бутун маҳалла, бутун отчопар эшитаётгандек қисилиб-қимтинар, ўзини кўярга жой тополмас, бир амаллаб қорашақшақдек тинмай шақиллаётган бу аёлниг овозини ўчиришга уринар, ишқилиб яқин-атрофдан таниш-билишлар ўтиб кетмасин деб жони ҳалак, айниқса, ҳали замон бозордан қайтиши лозим эрининг бу ҳангома устидан чиқиб қолишидан ваҳимага тушар, кўни билан сарғайиб, ялиниб юрганлари бир томону ўзи яшаб турган уй олдидаги бу шармандалик бир томон бўлиб жисми-жонига азоб ништарини тиктар, бу азоблардан, бу шармандалиқдан қочиб қутулмоқ, қайларгадир, сени ҳеч ким танимайдиган жойларга бош олиб кетмоқликнинг эса иложи йўқ эди. Айни пайтда қилган яхшилигини миннат қилиб ўтирган мана шу дав-

рабошию унинг ортида кулоқларини динг қилиб ўтирган аёллар олган қарзлар жамланса бемалол бир ойлик ижара пулидан ошиб кетишини аниқ билар, аммо буни айтмоққа на забон бор эди ва на журъат.

Ахийри нафси сал ором олган Осиё опа сайрашдан тинди ва оёқлари чалишиб-майнишиб кетаётган Нозима бир қоп гўштга айланган жисмини аранг судраб, подъезд томон йўл олди.

Лифт шийқиллаб юқорига кўтарилган маҳал аллақачон жойига келиб ўтирган даврабоши аввал томоғини тақиллатди, кейин бош чайқади ва ўз ҳаракатлари билан ҳамманинг эътиборини тортганига ишончи комил бўлгач, оҳиста деди:

– Шўрликка одамнинг раҳми келади...

Нозимага нисбатан муносабатда мубҳам вазиятлар кўпайиб бораётганини кўриб-билиб турган аёллар ҳар эҳтимолга қарши бетараф нуқтаи назарда қолишди:

– Қарз олишдан аввал бир маслаҳат сўрамайдими...

– Одамнинг оласи ичида эканини билмаганмикин...

– Ўша қиз ўзи менга бошидан ёқмаганди...

– Ўзи пиширган ош, айланиб ҳам ичади, ўргилиб ҳам...

Шу билан эҳтиёткорона оҳангдаги муҳокама ўз-ўзидан барҳам топгандай эди. Аммо бундай илимилиқ муносабат ёқинқирамади шекилли, Осиё опа парданинг бир учини сал кўтаришга аҳд қилди.

– Ёш-да, гўр. Ҳали пишиб кетади. Лекин ёш деб жондай кўшнимизни оғир кунда ташлаб кетавериш бизга ярашмайди. Ахир эскилар билиб айтган: “Ҳовли олма, кўшни ол”, деб. Мен ипподромда бир-икки киши билан гаплашдим, шундай-шундай, кўшнимиз оғир аҳволга тушиб қолди, процентининг ўзи олган қарзига етиб қолибди, дедим.

Аёллар бир-бирига ҳайрон бўлиб аланглашди – илло, отчопарда опанинг гапини оладиган “бир-икки киши” бўлиши мумкинлиги уларнинг етти ухлаб тушига кирмаганди. Бунинг устига, анчайин белисанд оҳангда гапиришига қараганда, опа ишни пишитиб келганга ўхшайди.

Дугоналарининг кўнгилларида ўтган иштибоҳ юзларида акс этдимиз, ҳар тугул Осиё опа анчайин яланғочроқ тарзда изоҳ беришга мажбур бўлди.

– Одам ўзи қора бўлгани билан ичи оқ бўлиши мумкин. Ана, яхши негрлар ҳам кўп-ку. Муҳими бу одамнинг бировга ёмонлик тиламаётгани, қўлидан келганча ҳаммага ёрдам бермоқчи бўлаётгани.

Айниқса “ҳаммага” сўзи сал таъкидланиброқ, маънолироқ тарзда айтилгани баъзи нарсаларни ойдинлаштиргандай бўлди. Хаёлидаги машинанинг запас баллонидан бошқа ҳеч нарсасидан воз кечишни мутлақо истамаган Осиё опа гапдан тўхтаркан, шу дамга доғур тиззалари орасида олиб ўтирган тугунчагидан кеча тишини суғургандай азобланиб қилган хариди бўлмиш чиройли қоғозларга қадоқланган вафлили шоколаддан ҳар бир қўшнисига бир жуфтдан улашиб чиқди ва индамасдан қайтиб келиб жойига ўтирди – тушунган ўзи тушуниб олар, тушунмаса ундан нари!

Опанинг бахтига фаҳм-фаросат борасида сафдошлари анча илгарилаб кетишган экан – шу заҳоти, айниқса, оғир кунда ва, айниқса, аёл зотига яхшилик қилмоқчи бўлган одамнинг олижаноблиги, саховатпешалиги, бир сўз билан айтганда эса, ҳақиқий эркаклиги борасидаги ривоятлару бўлган-бўлмаган воқеалар тафсилотлари даврага пешма-пеш тортилаверди. Нима эмиш, бундай одам жаннати бўлармиш, чунки унинг сахийлиги худосигаям, бандасигаям, умуман олганда эса ҳаммага, ҳа, ҳа, ҳаммага ёқаркан...

– Бўлди, қўшнилар сиз томонда!

Суюнчи сўраб турган “домком”нинг бу янгилиги ўзига нима беришини тушунолмаётган талмовсираб қолган Қўзибой ҳар эҳтимолга қарши:

– Яхши бўпти, – деб қўйди.

Бироқ бу ҳиссизроқ маъқулловдан қониқмаган Осиё опа изоҳ беришга шошди:

– Синглимиз қўни-қўшни деса ўлиб қоладиганлардан. Бир иш қилсаям аввал шулар билан маслаҳатлашади, шуларнинг гапига киради, узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшнини афзал кўради.

Ахийри бу хабар мағзини чаққан Қўзибой ёйилиб илжайркан:

– Зўрсиз-ку, опа, – деб қўйди. Сўнг бўйнини сириб қисиб турган қора водолазқасини тортиб, қўлини ичига суқди-да, бир варақ қоғоз олди. – Узоқдаги қариндошлар масаласида кўп нарсалар топдим.

Гап мавзуи ўзгариб кетганидан ранжиган Осиё опа яна эътироз билдирди:

– Бу осон бўлмади, ука. Сизнинг номингиздан майда-чуйда тарқатдим.

Қорабой ҳамсухбатига ишонқирамайроқ қараркан:

– Харажатни аяманг, – деди. – Лекин ҳаммасини ёзиб боришниям унутманг... Хўш, энди қариндошлар масаласига келсак...

Қошлари уюлиб кетган Позима титроқ бармоқлари билан пешонасини роса эзфилаб ўйланди, аммо барибир Осиё опа ўзидан нима истаётганини тушунолмагач, ажабланиб сўради:

– Нима, сиз менга ўшанинг олдига боришни маслаҳат бераяпсизми?

Опа мийиғида илжайди, сўнг унинг сочларини силаб қўйди.

– Сиз ҳали “нон”ни “нанна” деб юрган боласиз. Ҳаёт нима, турмуш нима, қийинчилик нима, яхши одам ким, ёмон ким – буни билмайсиз. Билиб олганингиз: “Мен бировнинг олдига эгилиб бормаيمان, тамом-вассалом!” Менга ишонаверинг, жон сингүм, ҳар қалай, сиздан ёшим катта, ҳаётда кўп балони кўрганман, баъзан мушкул вазиятдан чиқиб кетиш учун ўзинг ёқтирмаган одамниям ёрдамга чақаришга тўғри келиб қолади. Ана шундан кейин маълум бўлиб қоладикки, ёмон одам деганинг аслида яхши одам экан. Дўст шундай пайтларда синалади, Позий. Одамнинг кўзиям шундай пайтлари очилади.

– Лекин бу гапларнинг анави қора мўндига нима алоқаси бор? – дея баттар ҳайрон бўлиб сўради боши ғовлаб кетган Позима.

Бу одамни эслаган заҳоти сесканиб, ирганиб кетишига қараганда жувон ўша жанжал маҳали айтилган

аччиқ-сассиқ гап-сўзларни асло унутмаганга ўхшарди.

Жувонни диққат билан кузатиб турган Осиё опа бошқа томондан хужумга ўтишга аҳд қилди.

– Мен сизни синглимдан ҳам ортиқ кўраман. Кўринишингиз ҳам синглимнинг ўзи, икки томчи сувдай бир-бирларингизга ўхшайсизлар. Фақат у бечора ўттизга кирмай туриб қора ер бағрига кирди. – Кўнгли бўшашиб кетган опа “қулт” этиб ютинди. Буни кўриб Нозима безовталаниб қолди. Беихтиёр миждасига қалққан ёшни артиб олган Осиё опа титроқ овозда давом этди. – Вақтида синглимга ёрдам беролмаганман, шунинг учун ҳали-ҳали уни эсласам юрагимни армон ўртайди... Шунинг учун, Позийжон, сизни биринчи кўрганимдан юрагим жиз этган... Сиз ҳақингизда орқаворатдан кўп суриштирдим. Синглим ҳам сизга ўхшаб дўлворгина, очиққина аёл эди. Афсус, умри қисқа экан... Унга вақтида ёрдам беролмаганим учунми, сизни кўп ўйлайдиган бўлиб қолганман. Ҳали ёш нарсасиз, арзимаган нарсага умрингизни зомин қилманг... Эшитдим, билдим, сиз ҳам ўзингизнинг синглингизга жуда меҳрибон экансиз...

Нозима сапчиб ўрнидан туриб кетди.

– Сиз... сиз синглимни...

Осиё опа энди унинг елкасини силаб қўйди.

– Мен кўп нарсани биламан. Айтдим-ку, биринчи кундан кўзимга ўтдай кўрингандингиз, деб.

Нозима бир қадам ортга тисариларкан, опага ишонқирамай, бироқ синчковлик билан қаради.

– Нималарни биласиз?

– Мен билган нарсалар, Позийжон, – опа ботик кўкракларига муштлади, – бир умрга мана бу ерда қолиб кетади. Мен бунақа нарсаларни бировларга айтиб юрадиган одам эмасман.

Афтидан, Нозима нимадандир гумонсирамоқда эди.

– Ҳар қалай, нималарни биласиз?

Опа уф тортди, сўнг ноилож қолгандай қўлларини ёйди.

– Мен билган нарсалар сизни уятга қўймайди, Позийжон... Қўйинг, сиқилманг... Ҳай, майли, қўймадингиз, озгинасини айтсам, айта қолай... Мен фалон қиш-

лоқда яшайдиган отангизни, икки боласи билан эрдан қайтган инвалид синглингизни, укаларингизни етти-саккиз йилдан бери боқиб келишингизни биламан... Мен уларга тузуккина уй сотиб олиб берганингизни биламан. Хўш, мен ҳар ойда уларга анчагина пул юбориб туришингизни биламан. Ҳатто ўтган ойда қарз олиб бўлса ҳам шунча пулни юбориб бериб келганингизни биламан. Мен уйга бировларнинг тилла занжир-узуқларини ижарага олиб тақиб бориб келганингизни биламан. Мен уйдагиларга синганлигингиз ҳақида ҳеч нима демаганлигингизни биламан. Мен энди тушакдан туролмай қолган синглингизга Тошкентдаги энг зўр касалхонага ётқизаман деб ваъда бериб келганлигингизни биламан. Мен жиянларингизни ўқишга киритишни бўйнингизга олиб қайтганингизни ҳам биламан. Етадими? – Осиё опа иккала кафтини жон ҳолатда юзига босган Нозимага голибона қаради. – Мен ўзингиз яшаб турган мана шу уйни аллақачон сотиб олганмиз деб юборганингизни ҳам биламан. Мен аслида қўлингиз калталик қилиб Самаджонингиз билан катта тўйингизни эрта-индинга суриб юрганингизни ҳам биламан. Мен қишлоғингизда сизни “бой хотин” деб аташларини, илтимослар ҳам шунга яраша бўлишини, сиз ўлиб-тирилиб бўлса-да уларни бажаришингизни ҳам биламан. Мен яна уйдагиларингизнинг ҳаммаси қариндош-уруғларни эргаштириб сиз билан ваъдалашилганидек янги йилда эмас, кейинги ҳафта келишаётганини ҳам биламан, керак бўлса! Бунинг учун ҳатто автобус заказ қилиб қўйилганидан ҳам хабарим бор. Мана, келишсин, кўришсин, чекка қишлоқдан чиққан, ота-онасининг, есир синглисининг, жиянларининг, қариндош-уруғларининг, жами-жами қишлоқдошларининг беминнат дастёри, спонсорига айланган Нозимахоннинг аҳволини! Ахир у бой хотин, қўлини қаерга узатса етади: бировни касалхонага жойлайди, бошқасига ебкетарга кийим-бош олиб беради, учинчисига маҳси-калиш... Хўш, улар нимани кўришади: асло бой хотинни эмас, қулоғигача қарзга ботган, на уйининг, на жойининг тайини бўлган, ҳаттоки

эри билан ЗАГСдан ҳам ўтолмаган бир омадсиз хотинни-да! Мен биламан...

– Бас! – Азбаройи ролга берилганидан булбулигүё бўлиб кетган Осиё опа сесканиб кетди ва қаршисида кўзлари косасидан отилиб кетгудай аҳволда ўзига бақрайиб тикилиб қолган, ранги кўкариб кетган, ҳансираб нафас олаётган Нозимани кўрди. – Сизга... буларнинг барисини ким... ким айтди? Ким?

– Ўзингизни босинг, синглим, ўзингизни босинг. – Капалаги учиб кетган Осиё опа пилдираб бориб ошхонадан бир пиёла сув олиб чиқди. – Мана буни ичиб олинг, ўтиб кетади. Кўрмагандай бўлиб кетасиз.

Дарҳақиқат, муздай сувдан бир ҳўплаб, қолгани билан мисдай ёна бошлаган манглайини ҳўллаган Нозима сал ўзига келгандай бўлди.

– Қачон келишаркан уйдагилар? – дея сўради орадан бир неча дақиқа ўтгандан сўнг Нозима яна безовталаниб.

– Кейинги ҳафта.

– Аниқми?

– ...

Боши симиллаб оғрий бошлаган, қулоқлари шангиллаб кетган Нозима торгина хонада асабий тарзда у ёқдан-бу ёққа бориб кела бошлади.

– Сиз ўзингизни босиб олинг, Нозийжон, – дея Осиё опа энди юпатувчи оҳангга ўтди. – Асло хавотирланманг, бу ҳали ҳаммаси тугади дегани эмас. Худога шукр қилинг, сизнинг оғир кунингизда ярайдиган кўникўшниларингиз, дўст-биродарларингиз, ҳамкасбларингиз бор. Бу кунлар ўтиб кетади, ҳали қийинчиликларни кўрмагандай бўлиб кетасиз, мана мени айтди дерсиз. Ўзи... – опа атрофга аланглаб олди ва ҳар эҳтимолга қарши овозини пасайтирди, – ўзи қанча бўлди қарзингиз? Ҳамма ҳар хил гапирди.

Дир-дир титраётган Нозима бу гапларни эшитмади ҳам шекилли, бутун жисми жонини ўртаётган саволни берди:

– Анови қишлоғимга шпион юборган, тўғрими? Энди мени шантаж қилмоқчи, шундайми?

Осиё опа ўзини мажбурлаб қулди.

– Бунақа гапларни қўйинг, синглим, сизга ярашмайди. Тўхмат ёмон. Бир бечоранинг номини қорага булаб нима қиласиз. У одам ҳам юргандир бир чеккада ризқини териб. Сиз ҳақингиздаги гапларга келсак, биласиз, дунё тор, Нозийжон. Бировнинг таниши бошқа бировга хеш чиқиб қолади, хуллас, гап халтасини ковлайверишади, ковлайверишади, қарабсизки, бир-бирларининг танишлари ҳақида ҳамма нарсани билиб олишади.

Бироқ миясига ёмон шубҳа ўрнашиб олган Нозима ҳамон тинчий демасди.

– Шпион ёллагани аниқ. Аниқ. – Жувон бирдан жойида тўхтади ва Осиё опага кескин ўгирилади. – Опа, – шунда дир-дир титраётган Нозиманинг кўзларидан дувиллаб ёш қуйилди, – опа, тўғри, мен ёмон хотинман, ўзимга, бошқаларга яхши бўлсин деб ёлғон ҳам гапириб тураман, чунки тинчгина, яхши яшагим келарди, лекин отамни, синглимни, жиянларимни ўртага қўйиб қасам ичаман, шу кунгача менинг баданимга Самаджон акамдан бошқа биронта эркакнинг қўли тегмаган! Худо хоҳласа, бундан кейин ҳам тегмайди! Анави ифлос, онасининг арвоқини ўртага қўйишдан ор қилмаган тўнғизингизга айтиб қўйинг, бориб бошқа бировнинг этагини пойласин, менга эгалик қилишни хаёлига ҳам келтирмасин!

Нафаси ичига тушиб кетган Осиё опа нимадир деб эътироз билдирмоққа уринди, лекин юм-юм йиғлаётган Нозима бирон нима эшитадиган аҳволда эмасди.

– Ҳозир аҳволим оғир, тан оламан, жуда оғир. Лекин бундан баттар кунлар ҳам бошимга тушган, ўшанда ҳам қутулиб кетганман. Мен Россиянинг қирқ даражали совуқларида кўчада ўтириб пайпоқ сотганман, буйрагимни совуққа олдириб қўйиб ярим жон бўлиб қолганман, операция пайти у ёққа кетишимга сал қолган, ўшанда биз бошқа бир мамлакатнинг қор кўмиб ташлаган бегона бир кўчасида бир тийинсиз қолиб кетганмиз, шунда ҳам хиёнат қилишни хаёлимга келтирмаганман. Эр-хотин идиш-товоқ ювганмиз, сассиқ

омборхонада, каламушлар орасида уч кеча-кундуз чириган карам еб ётганмиз, лекин қайтиш пулини ҳалол ишлаб топганмиз, ўғирлик қилмаганмиз, фарлик қилмаганмиз. Келиб-келиб энди ёмон йўлга юраманми?! Мана кўрасиз, опа, мен ишлайман, Самаджоним ишлайди, биз бу ботқоқликдан чиқиб кетамиз. Ҳали бизнинг устимиздан кулмоқчи бўлганларнинг ўзлари шарманда бўлиб қолишади. Мана кўрасиз! Мана кўрасиз! Сиз бўлса мени олиб бориб анави ифлоснинг сассиқ қўйнига тикмоқчисиз. Бир сиз эмас, сезиб юрибман, кейинги пайтларда бошқа қўшнилар ҳам мени аҳмоқ билибми, менга ёрдам бериши мумкин бўлган қандайдир одамни мақтаб қўйишади, ўшанинг олдига чошиб боришим кераклигини уқтирмоқчи бўлишадими-ей. Ахир... ахир бу... бир одамни бўйнидан судраб бошқанинг тўшагига олиб бориб ташлаш қўшмачилик эмасми... Уят эмасми... Шармандалик эмасми...

Асаблари ортиқ дош беролмаган Нозима ҳунграб йиғлаб юборди ва ўзини диванга ташлаб, юзини ёстиққа босди.

Биринчи кўрган куниданоқ Нозимани енгилтак бозорчи аёллардан бири деб ҳукм чиқариб қўйган ва ушбу хулосасига қатъий ишонган, дейлик, юрмайдиган аёл йўқ, фақат арзон ёки қиммат аёллар бор деган ақидага маҳкам ёпишиб олган Осиё опа айни дамда илк бор иккиланиброқ қоларкан, ётиб қолгунча отиб қол қабалида сўнгги дастакни ишга солди.

– Лекин Флора...

Кейинги бир ой-қирқ кун мобайнида кўнглида йиғилиб келаётган алам, изтироб зардобига сўнгги томчи бўлиб қуйилган бу жумла Нозимани портлатиб юборди – ўрнидан сапчиб турган маҳал маҳкам тишлаб олган ёстиқни бир чеккага отиб юборган аёл кўзлари чақчайиб, оғзидан кўпик сачраган ҳолда титраб-қақшаб Осиё опанинг устига бостириб кела бошлади.

– Ҳа, Флорани мен гўрга тикдим, мен! Мен уни тезроқ учишга мажбурладим!.. – Юзи телбавор тусга кирган Нозима опа билан бетма-бет бўлган чоғда қисирлаб кетган бармоқлари билан юзини тирнади. Тирноқ-

лар изидан ситиб чиққан қип-қизил қон аёлнинг юзи-ни янада ваҳшийлаштириб юборди. – Агар, агар у ўлмаганда эди... Менга осонми ахир... Ҳар қуни арвоҳи тинч қўймайди... Бўйнимга ёпишиб олади... Бўғаверади... Бўғаверади... – Аёл қора қонига беланган бармоқларини юзидан олди ва Осиё опа томон чўзди. – Мен нима қилай ахир! Қийналиб кетдим-ку... Узимни ўлдириб қутуламанми?!.

Ваҳима оғушида аста-секин ортга чекинаётган Осиё опа бошқа чидаб туролмади – ўтириласола эшикка қараб чопди.

Бир-икки уриниб кия олмаган калишини қўлига олган опа лифтни қутишгаям сабри чидамасдан зиналардан зипиллаб пастга энаркан, тинмай:

– Жинни экан-ку бу, жинни экан-ку... – дерди.

Х

Отчопарда гап ётмайди. Бозорнинг у бошида айтилган гийбат ярим соат ўтар-ўтмас бозорнинг бу бошига етиб келади.

Қорабой-Қўзибой ҳақидаги охирги янгилик ҳам шамол тезлигида тарқалди. Яъни, у ўз одатига содиқ ҳолда таниш аёллардан бирини алдаб-сулдаб уйига олиб борган. Аёл шошибгина турган экан, шу сабабли ноз қилиб ўтирмасдан дарҳол ечинасола ўзини тўшакка отади. Аммо ҳали таксида келаётган маҳаллари тилининг тагига битта ҳап дори ташлаб олган Қорабой ора-сира девордаги соатга кўз ташлаб қўйган кўйи шошилмасдан чақаётган тухумларининг оқини сарифидан ажратиб ўтираверади (дарвоқе, Қўзибой тухумнинг сарифидан қовуриб тайёрланадиган озарбай-жонча таомни ўз қўли билан тайёрлашни хуш кўрарди). Тоқати тоқ бўлган аёл ўдағайлайди:

– Бўлмайсанми энди?

Бунга жавобан Қорабой соатни кўрсатади:

– Ҳали ярим соат бўлмади, беш минут қолди, акаси жонидан.

Ҳайрон қолган аёл:

– Сенинг ётишингга соатнинг нима алоқаси бор? – деб сўрайди.

Шунда Қорабой муҳим бир янгиликни айтаётгандай жиддий қиёфага киради ва чўнтагидан боя ютган ҳапдорисидан битта олиб, тушунтиради:

– Бу эркаклик қувватини оширади, лекин ярим соатдан кейин таъсир кўрсатади. Шунини кутаяпман...

Оғзи сассиқ аёл бу гапни бутун отчопарга ёйиб чиқди. Шу-шу Қорабойни орқаворатдан “Ярим соат” деб атовчилар кўпайди, унинг ўзи билан юзма-юз келиб қолишган маҳалда эса тагдорроқ оҳангда соат сўрайдиганлар сони ҳам ошди. Аммо, очиғини тан олиш жоиз, махфиёна тарзда ҳалиги сирли таблеткадан сўраб келганлар ҳам анча кишини ташкил этди ва натижада ўликка кафанлик сотишга тайёр Қорабой дорининг кучини ўзида синаб кўрган, унинг таъсирига кафолат берадиган одам сифатида соф виждон билан бу матоҳининг бир қисмини ўзи харид қилганига нисбатан беш-олти баробар нарҳда пуллаб, тузуккина сармоя ҳам ишлаб оларкан, дорини қаердан олиш мумкинлиги хусусидаги барча илтимослару ёлвориларни жавобсиз қолдираверди.

Айни пайтда баайни турмушнинг кундалик икир-чирларига, савдо машмашаларига миясининг бир қисминигина сарфлаб, қолганини бутунлай бошқа юмушга ишлатаётгандай Қорабой кейинги ўн-ўн беш кун ичида жиддий тортиб, мудом нималарнидир мулоҳаза қилиб, ҳисоблаб юришини, баъзан ҳатто гаплашиб турган чоғда ҳам ўй-хаёли бошқа ёқларга улоқиб кетишини таниш-билишларнинг аксарияти илғаб улгурганди. Ва бу ҳолга кўпчилик унчалик эътибор бериб ўтирмади. Илло бозорда яхши кетадиган мол учун олиб бориладиган узлуксиз кураш, маҳсулотни иложи борича арзонга олиб, иложи борича қимматроққа сотиш қайғуси, харидор, айниқса улгуржи мол оладиган харидорга руҳий жиҳатдан таъсир кўрсатишнинг янгидан-янги усулларини излаб топишга, кашф этишга уринишлар, фалон растадаги танишининг ўзидан кўра кўпроқ фойда кўраётганлиги хусусидаги алам – буларнинг бариси

сотувчиларнинг силласини қуритиб қўяр ва кечга бо-
риб уларнинг асосий қисми юмшоққина тўшақда са-
ҳарги бешга қадар ором олиб ётишдан бошқасини
орзу қилмай қўярди. Бундай шароитда эса бирон ҳам-
касбнинг ўзгараётган феъл-атвори – ҳатто бу ҳол яққол
сезилиб қолган тақдирда ҳам – бирон кишини сариқ
чақалик қизиқтирмаслиги аён эди.

Мана шундай шароитда Самаднинг асабийроқ ха-
ридорлардан бири билан жанжаллашиб қолиши ва
шармандали тарзда калтакланиши кўпчилик томони-
дан оддий ҳол сифатида қабул қилиндики, агар бун-
дай бир мулоҳаза юритиб кўрилса, ушбу фикрнинг
ростлигига ишонч ҳосил қилиш мушкул эмас эди. Фа-
қат кейинги пайтларда ҳамма нарсага шубҳаланиб
қарашга ўтган Нозимагина барча далил-дастакларнинг
биронтасини ҳатто зиғирчалик тан олмади ва буни
Қорабойнинг навбатдаги пасткашлиги сифатида
қабул қилиб тураверди.

Ҳолбуки, ҳаммаси арзимаган сигарета чўғидан бош-
ланганди.

Кун-уззукун пул топиш илинжида бесару сомон из-
ғиб юрган хотинининг ўрнига савдо қила бошлаган
Самад растага ёйиб қўйган кийим-бошларни эзгилаб,
ҳидлаб, авра-астарини ағдариб кўраётган чамаси қирқ
ёшлардаги, басавлат, кейинги пайтларда урф бўлган
чарм плашининг ўзи камида юз доллар турадиган ин-
жиқ харидор – одатда, бунақалар саволни кўп бери-
шади-ю, аммо ҳеч нарса харид қилишмайди ё бўлма-
са, сотувчи айтган нархнинг учдан бирини айтиб, оёқ
тираб тураверишади – кутилмаганда оғзидан қўйма-
ётган сигаретасининг чўғини бир шимнинг устига ту-
шириб юборса бўладими. Хитойнинг сунъий арзон
газламаси шу заҳоти куйди-қолди. Бир сўм бўлсаям
қимматроққа пуллаб, хотинининг кўнглини кўтариш
умидида ўлиб-тирилиб юрган Самаднинг бўлари бўлди.
Шу кайфият таъсиридами, жон ҳолатда шимга ташла-
ниб, куйган ўринни пуфлаб текислашга уринаётган
Самад харидорга сал қаттиқроқ гапириб юборди:

– Бу кўзми, ака, пўстакнинг тешигимми?

Ранги оқариб кетган харидор – бу ҳам унинг қаттиқ гап эшитиб ўрганмаганининг белгиси эди, аммо мол аччиғи – жон аччиғи, деганларидек, айни пайтда Самад бунақа нарсаларга эътибор берадиган аҳволда эмасди – сотувчига менсимайроқ қарашга уринди.

– Качествасиям зўр экан-да, бу бурюгининг.

– Пулига яраша-да, – дея тўнғиллади жони ачиб турган Самад. – Качестваси зўр мол керак бўлса, ана, карис бозорига боринг.

Харидорнинг бурун катаклари керилди.

– Қаерга боришни менга ўргатма, ука!

Самад унга олайди.

– Энди бунинг пулини ташлаб кетасиз.

– Мен емаган сомсамга пул тўламайман. – Очиқдан-очиқ дағдағага ўтган харидор кўкрак чўнтагидан қизил жилдли гувоҳнома чиқарди. – Мана буни кўряпсанми? Чиққан жойингга қайтадан тиқиб қўймайин яна, паст!

Шимни тахлай бошлаган Самад аввал харидорга ҳайрон бўлиб қаради, сўнг нимагадир қип-қизариб кетди ва кўзлари аланг-жалаң бўлиб, бироқ қатъият билан гапиришга уринган ҳолда, овозидаги титроқни ҳам яшириб деди:

– Уд-достоверениенгни о-орқангга тиқиб қўй-да, бу-бунинг пу-улини чиқ-қар!

Нимадир “қарс” этди – харидор қулочкашлаб туриб Самаднинг юзига мушт туширганди. Самад чайқалиб кетди ва мувозанатини сақлай олмасдан ёнбошга қулади. Бир ҳатлашда раста ортига ўтиб олган харидор муштдайгина Самаднинг устига миниб олганча аёвсиз ураверди, ураверди... Нечукдир – бундай ҳолатлар учун шубҳали тарзда – текин томошабин тўпланмади: кейинроқ, Нозима битта-битталаб сўраб чиққанда аксарият бу ерда бўлмаганини айтиб туриб олди, бошқалари моли ёйилиб ётганини, уни ташлаб кетолмаганини, чунки атрофда исиріқчи лўлилар изғиб юрганини рўкач қилди, бўлмаса-ку, ўша зўравоннинг таъзирини бериб қўйишаркан...

Хуллас, ким билади, недандир аламзада юргану, бу ҳодиса буғ чиқариб олиш воситаси бўлиб хизмат қил-

ганми, ишқилиб, харидор Самадни аёвсиз калтаклади. Бечора Самад типирчилар, ҳеч бўлмаса устидаги юз килолик юкни туширишга, ғужанак бўлиб олишга жон-жаҳди билан уринар, хирқирар, аммо, таажжубли томони шундаки, на дод солар, на ёрдам сўрар, умуман, бутун қувватини овоз чиқармасликка сарфлаётгандай эди.

Алоҳа ҳовуридан тушган харидор ҳарсиллаб ўридан турди, шошилмасдан плашининг барларини қоқди ва оғзини тўлдириб бир тупуриб қўйгач, ғолиб гладиатор янглиғ елкаларини учирганча отчопарнинг чиқиш эшиги томон ошиқмасдан юриб кетди. Уни биров на тўхтатди, на гапга солди – илло, куппа-кундуз куни, ҳамманинг кўз ўнгида бировни ер билан битта қилиб сулайтириб уриб кетиш учун энг камида заринг ёки зўринг, балки иккалови ҳам бўлиши лозимлигини энг содда томошабин-да илғаб турарди.

Дарҳақиқат, тупроққа, лойга беланган Самад ер билан битта бўлиб ётар ва унинг атрофидаги расталар ҳам тушуниксиз тарзда ҳувиллаб қолган эди. Бироқ аёл, барибир аёл-да: сотувчи жувонлардан учтўрттаси чопқиллаб келасола қарғана-қарғана мағлуб ҳамкасбга кўмакка ошиқишди: ким унинг бошини кўтарган, ким сув олиб келган, ким юзини артган.

Бироқ томоша шу билан тугамаган экан: аянчли манзара ана шундан кейин бошланди. Кимдан эшитгани номаълум, аммо воқеадан хабар топган, кўз ёшларига фарқ Нозима қуюндай учиб келасола “Самадjon ака!” дея чинқирганча ўзини эрининг устига отди. Кўмакчи аёллар ўзларини четга олишди ва ана шунда, ана шунда лойга, чангга, қора қонига беланган муштдайгина Самад, ана шу мигти жон бошида тиз чўккан ҳолида изиллаб йиғлаб турган хотинига кўзи тушган заҳоти ўзини четга олишга жон-жаҳди билан уринаётганини, ишқилиб, не бўлса ҳам бундоқ абгор, шармандали аҳводда Нозиманинг кўзига кўринишни истамаётганини илғашди. Худди шу лаҳзада, баайни ҳамтўшагининг ниятидан воқифдек, Нозима жон аччиғида эрини маҳкам қучиб олди ва унинг бошини кўтариб, кўкрагига босди. Самад

бир қалқиб кетди, сўнг шу алпозда, хотинининг кўра-гига юзини маҳкам босганча, бошига, бўйнига қуйила-ётган, лабларига сизиб тушган шашқатор иссиқ ва шўртаъм кўз ёшларига мижжаларидан қалқиб чиқаётган ожизона алам ёшлари кўшила бораётганини сездиди... Улкан дунёнинг улкан ташвишларига дучор бўлган эр-хотин: ота, сингил, укалар, қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар, ҳамкасблар орасида обрў-эътибор орттириб яшаш илмини эгалладим, бундан бу ёғига оламини сув босса тўпифимга чикмайди дея чучварани хом санаб юрган Нозима ва умр йўлдошига қуддай садоқатли, унинг ҳамма ишларини адолатнинг, ишбилармонликнинг, одамийликнинг чўққиси санаб юрадиган, унга салкам сифи-надиган Самаджон Ер аталмиш кичкинагина сайёранинг заррадай нуқтасида, отчопарнинг қоқ ўртасида бир-бирларини қучганлари кўйи зор-зор йиғлашарди. Улар ба-айни энди, шу ёшга етибгина ўз рўёлари, ўз сароб-орзуларига видолар айтишмоқда ва воқеъ бўлмиш шафқатсиз, риёкор, пастарин дунё остонасида довдираб, ўз қадрдон гўшаларини йўқотиб қўйган гўдаклардай ваҳимага тушмоқда эдилар... Ҳаво бирдан айниди: кузнинг ожизона илитгувчи қуёши эгаллаб турган осмонни қайдандир шитоб билан босиб келган қора булутлар эгаллади, отчопар бир зумда зулматга бурканди, уер-буерда чи-роқлар порлай бошлади, бирданига шиддатли ёмғир қўйди. Ҳавони эгаллаган чанг-ғуборни бағрига олган томчилар ҳамон бир-бирларини маҳкам қучганларича пиқ-пиқ йиғлаётган эр-хотинни шалаббо қилди. Ёмғир сабабли деярли ҳамма сотувчилар мол-маҳсулотини йиғиштиришиб, омборга ёки уйига жўнаб қолишди. Ёпин-чиқлар панасида ёинки узоқроқ расталарда турган айримларгина эр-хотинга ажабланиб қарашаркан, бир-бирларига маънодор кўз ташлашиб, бош чайқашар ва баъзида гўёки бутун жумбоқнинг моҳиятига етишган-дек, кўрсаткич бармоқларини чаккаларига тираб, айлан-тириб қўйишдан ҳам истиҳола қилишмасди...

Эҳтимол, кетма-кет келаверган омад ёхуд бахт ўз қад-рини йўқотар, аммо навбат алмашаверган фалокатлар тобора аламлироқ, оғулироқ бўла борса керакки, охир-

оқибат ҳатто – ҳеч қурса зоҳиран – бу кўргуликларга дучор бўлган инсоннинг туйғуларини ўтмаслаштириб, бекфарқлик ҳолатига тушириб қўйиши-да мумкин экан.

Омбордаги охириги моллари ёниб кетганлиги ҳақидаги совуқ хабарни биз юқорида тилга олган воқеадан икки кун ўтгач Нозима машинада, Осиё опанинг оғзидан эшитди. Лекин опа кутганчалик шовқин кўтармади, дод солмади, ҳатто айбдорни излаб ҳам ўтирмади, уч-тўрт дақиқа суратдай қотиб тургач, бир оғиз:

– Самаджон акам ўша ердами? – деб сўради.

– Ўша ерда, ўргилай, ўша ерда. Фақат... айтишлари-ча, қутқаришга арзийдиган нарсанинг ўзи қолмаганмиш... Бир уюм кул... Лекин сиз бошқа нарсани ўйламанг, бир қўшнингизнинг бир коробка жинсисиям ёниб кетибди... – Тасдиқ жавоби ҳамда узук-юлуқ тафсилотларни хотиржам, баайни бошқа нарсаларни ўйлаётгандай совуққонлик билан эшитди, сўнг ойнага қараб ўтираверди, миқ этиб оғиз очмади...

Дарвоқе, Нозима опа билан машинага ўтирганга қадар бизнинг назаримизда баъзи эътиборга молик воқеалар бўлиб ўтдики, улар тафсилоти билан қиссамизнинг кейинги бобида таништирамиз.

XI

– Флора тирик экан!

Нозима остонада суюнчи сўраб турган Осиё опага анграйиб қараб қолди.

Оғзи қулоғида опа баттар авж қилди:

– Дугонангиз тирик экан, балоям урмапти. – Сўнг, Нозиманинг ўз қулоқларига ишонмаётганини пайқайди чоғи, зипиллаб унинг ёнига келди. – Худо урсин агар, тирик экан, ўз кўзим билан кўрдим! Юрибди ўлгур, швабрадай типпа-тик бўлиб!

Нозима имиллаб ўрнидан тураркан, чайқалиб кетди ва жонсиз бармоқлари билан стул суянчигидан бир амаллаб ушлаб қолди.

– Опа... – Жувоннинг овози қалтирарди. – Опа... ҳазиллашманг... Худо хайрингизни берсин, ҳазиллашманг...

Шу сўзларни айтганда, Нозима инграб юборди ва кўзларини юмиб олиб, санчиқ турган миясига ўнг кафтини босди.

– Узим кўрдим деяпман-ку сизга, Нозий! Сизни алдаш менга зарил келиптими? – Опа астойдил хафа бўлди. – Юрибди яшшамагур сизга ўхшаган яна биттасининг шўрини қуритиб.

Нозима кафтини пешонасидан олди ва шунда она унинг кўзлари чақнаб кетганини кўрди.

– Тирикми? Ўзингиз кўрдингизми? Ўз кўзингиз билан-а?!

Осиё опа иккала бармоғини кўзларига ниқтади.

– Мана шу кўзларим билан кўрдим.

– Қаерда? Қачон?

Опа ҳовлиқиб қолган Нозимага ғолибона боқди:

– Бугун, видеода!

Опага мўъжиза кутаётгандай сабрсизлик билан термулиб турган Нозима бу жавобни эшитгач, ўқ еган қуш мисоли ҳолсизланиб жойига ўтириб қолди ва ожизона пичирлади:

– Видео...

Бироқ Осиё опа бўш келмади.

– Вой, бўшашманг, числоси бор, числоси!

Аввалги жумла зарбасидан ўзига келолмаган Нозима опага меровсираб қаради.

Опа ҳижжалаб тушунтиришга ўтди.

– У қиз ҳеч қанақанги Чимкент-пимкентда турмас экан. Тушундингизми?

Нозима бош чайқади.

– Ўзимам шундай деб ўйлагандим. Бўлмаса, яхшилаб эшитинг. – Осиё опа стуллардан биттасини олиб, Нозиманинг қаршисига жойлашиб ўтирди. – Утган кун қозоғистонликми-қирғизистонликми бизнесменлардан биттаси тўй қилган экан. Шу тўйга тасодифан Қўзибой акаям бориб қолибди. – Осиё опа бу исмни эшитган заҳоти Нозиманинг сесканиб кетганини сездим, аммо бунга эътибор бермасликка уринди. – Қараса, анави яшшамагур юрганмиш ялло қилиб. Ёнида бир аёл ҳам бормиш. Қўзибой ака ҳеч ким йўғида гап-

га солиб кўрса, ўша аёл анави яшшамагурнинг исмини Жанна дебди, у билан бизнес қилаётганини, яқинда Ҳиндистонга бирга бормоқчи эканини айтибди. Қўзибой ака дарров ҳаммасини тушунибди! Лекин аёлга индамабди. Флоранинг кўзига кўринмасдан секин орқасига қайтибди. Аввал сиз билан маслаҳатлашмоқчи бўлибди. Тушуняпсизми?.. – Опа кафтларини бир-бирига ҳузурланиб ишқалади. – Мана энди биз бу Флора-Жаннанинг таъзирини берамиз, қарзингизни проценти билан қуртдай санаб оламиз! Оламиз, олмасдан қўймаймиз! Ҳали улар бизнинг кимлигимизни билиб қўйишади!..

Гўёки ўз қарзини ундириб олиш имконияти туғилаётгандай терисига сифмай қувонаётган Осиё опа йўриқномани эслаб қолди шекилли, жиддий бўлишга уринди:

– Билиб турибман, гапларимга ишонмаяпсиз. Қўзибой акаям худди шундай деганди... Шунинг учун у киши тўй эгасидан илтимос қилиб, тўй туширилган видеокассетани запись қилиб келибди. Шундай экранда числосиям бор, соатиям. Ўзим кўрдим. Икки марта кўрдим. Худди ўзи. Юрибди яшшамагур... Энди, синглим, ўзингизам бир ўйлаб кўрингда. Ўшанда телеграмма менга жуда шубҳали туюлганди-да. Ўзи борми ёнингизда, яна бир кўрайликчи.

Нозима оғир бош чайқади – дугонаси ҳақидаги ҳар бир хотира, уни эслатувчи ҳар бир катта-кичик буюм виждонини азобга солавергани учун уларнинг барисидан қутулишга ҳаракат қилган ва бир куни машъум телеграммани ҳам ёқиб юборган эди.

Осиё опа яна бир бор голибона ишшайди.

– Жуда соддасиз-да, соддасиз. Билмадим, шу соддалигингиз билан қандай қилиб бозорда ишлаб юрибсиз. Ахир ўзингиз бир ўйлаб кўрмадингизми, умрингизда бир марта унинг уйига бормаган бўлсангиз, фақат бозорда кўришган бўлсангиз, қандай қилиб Флоранинг уйдагилар сизнинг адресин-

гизни билишади, яна эринмасдан телеграмма юборишади? Хўш...

Оғир ўйга ботган Нозима савол мазмунини унчалик англамади чоғи, опага довдираб қаради.

– Бунақаси ҳаётда бўлмайди! Яна бу касофатга самолёт ҳалокати тўғри келиб қолганини қаранг! Лекин Қўзибой ака айтдики, бу Флора аферист, самолёт бўлмаганда бошқа бир нарса ўйлаб топган бўларди-да, шу билан бадар кетарди. Тўғри-да, сизда на адреси бўлса, на фамилияси, на қаерда пропискадан ўтгани... Буларнинг биронтасини билмасдингиз, тўғрими?

Нозима бош ирғади.

– У менинг дугонам эди...

– Э, тупуринг унақа дугоналарга! – Осиё опа тутақиб кетди. – Дугона эмас, аферист у, аферист! Сизга ўхшаган аммамнинг бузоғини излаб юради. Менинг қўлимга тушгандакуя, етти қават терисини шилиб олардим-а!.. Туғилганига пушаймон қилдирардим! Бир умр қутулмай ўтарди, соғиб ичардим... – Ҳиссиётга берилиб кетаётган опа вақтида тилини тийиб қолди. – Лекин ҳалиям кеч эмас. Борамиз. Бўйнига қўямиз. Ундирамиз!.. Ўзи тилхат-пилхат олганмисиз? – шубҳаланиб сўради опа.

Нозима бош чайқади.

– Нима?! – Осиё опанинг кўзлари чақчайиб кетди. – Шу-унча пул бериб қўйиб-а?

– У менинг дугонам эди...

– Эшитдик буни! – чинқириб юборди баайни шу-унча пул қўлидан кетиб қолаётгандай ваҳимага тушган опа. – Лекин... Майли, ўзимизни босайлик, ўйлайлик... – Чидай олмасдан ўрнидан сакраб туриб кетган Осиё опа хона ичида уёқдан-буёққа юра бошлади. – Маслаҳатлашамиз, гаплашамиз, бир йўли топилар. Мен гувоҳ бўламан, Шура хола... Қўзибой акаям қараб турмайди... Лекин менга қаранг, – опа Нозимага қараб ўшшайди, – ўзим топаман, ўзим разбор қиламан деб хомтама бўлиб юрманг. У қиз сиз

хаёлингизгаям келтирмаган жойда яшаркан, ҳатто мендаям аниқ адреси йўқ. Мабодо... мабодо у ёққа ёлғиз кетадиган бўлсангиз, билиб қўйинг, қўлингиздан бир иш келмайди. Унда... биз ҳам гувоҳ бўлмай- миз-қўямиз. Бунинг устига, шу-унча пулни бизнинг олдимизда бермагансиз, буниям эсдан чиқарманг... Бунақа ишлар бамаслаҳат қилинади. Қўзибой ака- ям шу гапни айтиб юборди. Ундирсак... ҳаммамизга етаркан. Шунга... бир маслаҳатга... келинглар, деган- ди. Шундай... бир кириб чиқсак... ҳар қалай, икки ўн беш – бир ўттиз... – Оғир довондан ўтиб олган опа бу ёғига бидиллаб кетди. – Сизам одамга ўхшаб мун- дай бир яхшилиқнинг қадрига етинг-да, энди. Инда- маса ўроғингизни кўтариб чопганингиз-чопган... Шундай бир одам ёрдам берай деб турганда... қад- ригаям етиш керак-да... Утириб, бир бамаслаҳат... Кейин, Қўзибой ака ваъда берди, бугун-эрта кела- диган уйдагиларингизга етарли харажатниям бериб тураркан. Кейин суришиб кетамиз, деди...

“Уйдагилар” сўзи мазмуни онгига етиб борган ма- ҳал иккинчи бор сесканиб кетган Нозима жовди- раб бир ойна оша ташқарига, бир опага термулди. Ҳамсоясининг жон жойини ушлаганини илғаган Осиё опа нишонга уришга зўр берди.

– Биладан, сизга ҳозир осон эмас, уйдагиларин- гиз, қариндош-уруғлар етиб келиб туришибди. Улар бариси сизни қўлини қаерга узатса етадиган бой хотин деб аташлариниям биладан. Келинг, шу-унча одамнинг ҳафсаласини пир қилманг, шавла кетса кетсин, обрў кетмасин...

Қалтираб кетган Нозима опанинг кўзларига тик боқди:

– Мақсад? Мақсаддан гапиринг? Қўзибой мени тўшагига обкириб, онасининг арвоҳини шод қил- моқчимми?

Осиё опа типирчилаб қолди.

– Э, худойим-эй, доим кўзингизга алламбалолар кўрингани-кўринган. Нима, жаҳл келганда ақл ке-

тишини билмайсизми? Биласиз. Шунчаки ўжарлик қилаяпсиз-да, ўр томонини босгиси келмайдиганлардансиз. Кейин, синглим, сочимнинг оқини ҳурмат қилинг, шу ёшга етганимда энди менга қўшмачилик ярашмайди. Мен бир холис одамман. Қўзибой ака тушунтирди, илтимос қилди, мен у кишининг гапларини сизга етказаяпман. Уртада бир тийинлик манфаатим бўлмаса... – Ростдан ҳам то шу кунга довура бир тийинлик манфаат кўрмаганини, фақат енгил машина шамойилидаги қоп-қоп вадаларга дучор бўлаётганини эслаб қолди шекилли, опанинг ўпкаси тўлиб кетди. – Бир тийинлик манфаатим бўлмаса... Бу дунёда яхшилик қилиб, туҳматга қолгандан ёмони йўқ экан... Ўзингиз ўйлаб кўринг, Қўзибой аканинг нияти ёмон бўлганда иккаламизни бирга чақирармиди? Кейин, энг асосийси, – шу ерга келганда йўриқноманинг навбатдаги захира бандини эслаб қолган Осиё опа қувониб кетди, – сизнинг чарс феълингиздан чўчиган Қўзибой ака бизни меҳмонга ўз уйига эмас, бир танишининг ҳовлисига чақираяпти. У ерда танишининг оиласи, бола-чақаси тураркан. Тушунмадим, сизга яна нима керак ўзи?.. Куппа-кундузи бўлса, бировнинг уйи бўлса, уйда шу-унча одам бўлса, буям камдай, ёнингизда мен турсам...

Нозима опага саволомуз қаради.

– Нима, ҳозир бошлаб бормоқчимисиз?

Ўз навбатида Осиё опа жувоўнга ажабланиб қаради.

– Нима, менинг сиздан бошқа ташвишим йўқми? Эрталаб ипподромга боргандим, боши оғриб қолган Қўзибой ака шуни мендан илтимос қилди, қиёмат гап деб борини айтдим. Сиз билан етаклашиб юришга менинг вақтим йўқ, ишим бошимдан ошиб-тошиб ётибди. Агар майли десангиз, ҳозир ўша айтилган жойга борамиз-да, беш-ўн минут ўтириб, маслаҳатлашиб қайтамиз. Қўзибой акаям синглингиз қарз олса, сиз гувоҳ бўлиб турасиз, деб

илтимос қилганди. Уйдагиларингиз келаётган экан...

Асабийлаша бошлаган Нозима қўлини кўтариб, опани гапдан тўхтатди.

– Бирга бориб, бирга қайтамизми? Доим ёнимда бўласизми? Бир қадам ҳам узоққа кетмайсизми?

Шунда Осиё опа иккала қўлини кўкка кўтарди ва сал тантаналироқ тарзда хитоб қилди:

– Сизни алдасам кўр бўлай, болаларимнинг роҳатини кўрмай, омин!

Беихтиёр юзига фотиҳа тортган Нозима индамасдан ўрнидан турди, индамасдан кийинди, индамасдан кўчага чиқди ва худди шу ҳолда Осиё опа тўхтатган таксига ўтирди. Омборда бор қолган-қутган моллари ёниб кетганлиги ҳақидаги хабарни шу машинада эшитган Нозиманинг ўзини қандай тутгани хусусида аввалги бобда тўхталиб ўтганимиз боис бу борада ортиқча эзмалик қилиб ўтирмаймиз.

XII

Шаҳарнинг кунботар қисмида жойлашган оддийгина маҳалладаги одмигина ҳовли эшигининг очиқлиги Нозимани андак сергак торттирди:

– Сиз уйда одам кўп бўлади, дегандингиз...

Аmmo Осиё опа пинак бузмади:

– Бу сизга саккизта қулф-калити бор “дом” миди, ҳовли бўлгандан кейин эшиги очиқ туради-да.

Ичкарига киришди. Кафтдек ери бор кичкинагина ҳовли. Ёнбошда жимитдай ошхона. Опа ишонч билан тўғридаги хонага қараб юрди. Пастаккина икки қаватли эшиқдан сал энгашиб ўтишга тўғри келди.

Ҳовлига нисбатан олинганда кенг-мўлгина хона. Тўрда телевизор, чап тарафда хонтахта, ўнг тарафда яна бир эшик, унинг ёнидаги диванда эса... кирганларга бақрайиб тикилиб қолган Қўзибой ҳамишагидек қоп-қора либосларига чулғаниб ўтирарди.

Афтидан, охирги лаҳзага қадар Нозиманинг келишига ишонмаган ва балки шу сабабли андак доддираб қолган Қўзибой-Қорабой кўлида айлантириб ўйнаб ўтирган кетмон дастасини диванга қўйди ва эсанкираганроқ алфозда жувондан кўз узмасдан ўрнидан тураркан, илжайишга ва неча кунлардан бери хаёлида такрорлаб, машқ қилиб юрган гапларини ирод этишга уринди:

– Хуш келибсиз, хуш келибсиз бизнинг кулбаи вайронага. Қадамларига жонимиз тасаддуқ...

Қорабойга кўзи тушган заҳоти даблари пир-пир уча бошлаган Нозиманинг қовоғи уюлиб кетди:

– Бу кулбани сизнинг дўстингизники дейишганди. Ваъдага кўра, бу ерда болалар ҳам ўйнаб юриши керак эди.

Баайни сеҳрлангандай жувондан кўз узолмаётган Қорабой бир неча бор маъқуллаб бош ирғади.

– Тўппа-тўғри, тўппа-тўғри. Бу уй дўстимизники, лекин хоҳласак эртагаёқ бизники бўлади, акаси жонидан...

Тоқати тоқ бўлган Нозима уни жеркиб берди.

– Менга қара, Қорабой, мен бу ерга сассиқ гапларингни эшитгани келганим йўқ. Аниқ гапим бор, Флора тирик деб орага одам қўйган экансан, – аёл Осиё опага ишора қилди, – шуни эшитгани, кўргани келдим.

Қорабой ўз элчиси томон ҳатто қараб ҳам қўймади, умуман, у хонада Нозимадан бошқа ҳеч кимни кўрмаётгандай эди.

– Тўппа-тўғри, тўппа-тўғри.

Қорабой меҳмонларни ўтиришга таклиф қилиш ниям унутган кўйи тимирскиланиб бориб видеомагнитофонни ёқди.

Осиё опанинг зўр бериб диванга ишора этишларига қарамай, бориб чап тарафда турган стуллардан бирини олган Нозима пойгакка қайтиб келиб стулни эшик ёнига қўйди-да, унга ўтирди.

Ёришган экранда сармоядоргина одам ўтказаётган туй манзаралари намоён бўлди. Дарҳақиқат, экран чеккасидаги сана ўтган шанба кунини кўрсатиб турарди.

Қорабой энгашиб бир мурватни босган эди, одамлар тезлаштирилган фильмлардагидек елиб-югуриб қолишди. Ниҳоят бошқа бир мурват босилгач ҳаммаси ўз маромига тушди ва Нозима экранда Флорани кўрди. Рўмол ўраб олган қиз ўша таниш табассум билан жилмаяр, ёнидаги аёлни қучоқлар, унинг қулоғига нимадир деб шивирлар ва яна кунларди.

Нозиманинг юраги орзиқиб кетди. Айни пайтда у арвоҳни кўраётгандай эди.

– Ўлган... ўлган у... – дея шивирлади жувон.

Қорабой яна бир мурватни босган эди Флора мана шу бахтиёр кулаётган ҳолида экранга бор юзи билан муҳрланиб қолди.

Нозима сесканиб кетди.

Анча ўзига келиб олган, неча-неча вақтдан бери ипидан игнасига қадар тузиб юрган режаси ниҳоят амалга оша бошлаганига ишончи ҳосил бўлган Қорабой қўлидаги бошқарув пультамини кафтга уриб-уриб гапирди:

– Адрес менда. Борсак, бирга борамиз...

Нозима жаҳл билан унинг гапини бўлди:

– Бунингнинг ҳақиқийлигига ким кафолат бера олади? Эски ёзувга битта числони кўшиб қўйиш қийин иш эмаслигини ёш бола ҳам билади. Сенинг ўзингнинг бўлса, биттаям гапингга ишонмайман – сен эски қасамхўрсан!

Ҳеч бўлмаса озгина илимилиқроқ гап эшитиш илинжида турган Қорабой бўғриқиб кетди.

– Мана кафолат! – у чўнтагидан бир даста доллар чиқариб кўрсатди. – Мен қарз бериб тураман, процентсиз. Кейин, акаси жонидан, Флорадан ҳаққингизни олганингиздан кейин қайтарасиз.

– Флора ўлган...

– Флора тирик, акаси жонидан, мана исботи, – Қорабой экранга ишора қилди. – Уни тополмай қол-
сак ҳам майли, қўрқманг, суришиб кетармиз...

– Сен-а? – Нозима мазахомуз илжайди. – Сен пу-
лингдан бекорга воз кечасанми? Ундан кўра ўзинг-
ни осиб қўярсан! Мен сенга ёш бола эмасман, очи-
фини айтавер: шартинг нима?

Энди Қорабойники тутиб қолди – режа-пежаси-
ни, охир-оқибат қизни тўшакка ихтиёрий бошлаб
келиш йўлида маккорона тўқилиши лозим бўлган
тўрларни ҳам эсдан чиқарганча тўғриси айтди-
қўйди:

– Шарт – эски шарт. Оғзингга сиққанини сўра –
бераман, қайтиб олган номард!

Нозима ўрnidан отилиб турди, унинг кўзлари бе-
мисл нафратдан ёнарди:

– Менинг жавобим ҳам – эски жавоб! Такрорла-
шим шарт эмасдир.

– Унда... – калавасининг учини йўқотиб қўйган Қо-
рабой ниманидир мулоҳаза қилаётгандай айтишга
гап тополмай қолди: – Унда...

– Унда хайр!

Нозима ортига ўгирилаётган маҳал чидаб турол-
маган Қорабой бўкириб юборди:

– Унда ўзингдан кўр!

– Ҳай, ҳай, ҳай, – шу пайтгача бор-йўқлиги би-
линмай турган Осиё опа ногаҳон тилга кирди ва
дарҳол Нозимани билагидан ушлаб ўзига қаратди.
– Қўйинг, синглим, қизишманг. Қўзибой акангиз
сизга ёмонлик тиламаётгани кўриниб турибди-ку,
нима қиласиз подадан олдин чанг чиқариб! Аввал
мундай бир гаплашинг, маслаҳатлашинг...

– Қўйинг, опа, менга ҳеч нима керак эмас, – дея
кескин бош чайқади Нозима яна эшик томон ўги-
риларкан. – Кўчада очдан ўлиб кетадиган бўлсам
ҳам бу ифлосдан бир тийин сўрамайман!

– Ким ифлос?

Кўзи қонга тўлган Қорабой икки ҳатлашда аёллар ёнига етиб келди ва бор гавдаси билан эшикни тўсаркан, дағ-дағ қалтираган кўйи бир даста долларни Нозиманинг юзига тақади.

– Шунинг олинги, кейин суришиб кетамиз, акаси жонидан...

Нозима кўлни кескинроқ итариб ташлаганди, юзталиқлар сочилиб кетди. Бунинг кўриб ҳуши бошидан учгудай аҳволга келган Осиё опа жон ҳолатда Қорабойни нарироққа сурди.

– Кўйинг, Кўзибой ака, асабийлашманг. Бугун гапларингиз гапларингизга тўғри келмаяпти, шунинг учун келишганимиздай Флоранинг адресини берингиз, биз кета қолайлик. Кейин бафуржа гаплашармиз. Қани ўша, менга кўрсатган қоғозингиз?

Ҳамон дағ-дағ қалтираган кўйи Нозимадан кўз узмаётган Қорабой диван ёнидаги эшикка ишора қилди. Осиё опа зипиллаб шу ёққа юрди ва то Нозима ўзига келиб улгургунига қадар овозсиз очилган эшик ортида ғойиб бўлди.

Кўнгли недир ноҳуш бир нимани сезган Нозима шу тарафга отилди. Эшикдан кирган жувон ўзини деразаси йўқ кичикроқ хонада кўрди. Ўртада икки кишилиқ ётоқ дивани, унинг ёнида столчада ичимликлар, газаклар, чап тарафда каттагина тошойна. Бу хонанинг ҳам ўнг томонида жойлашган бир эшик сассиз ёпилаётганини илғаган Нозима ўзини шу тарафга урди. Аммо у кечиккан эди – нақ бурни тагида қарсиллаб ёпилган эшикни кимдир у тарафдан икки марта қулфлашга улгурди. Жувон орқага шошди. Стулга бамайлихотир жойлашиб ўтириб олган Қорабой унга қараб илжайди. Нозима жон ҳалпида ўзини эшикка урди – аммо бу ҳам қулфланган эди. Жувон эшикни муштлай кетди:

– Осиё опа! Осиё опа!

Қорабой ўрнидан турди, кўлларини бир-бирига чалиштирган кўйи жувоннинг уринишларига мазахомуз тикилиб турди ва эшикни ураверишга кўллари

шишиб, бақиравериб томоқлари қуруқшаб кетган, кўзларига ёш қалққан Позима ўзига ўтирилган маҳал мудҳиш ҳукми эълон қилди:

– Мен онасининг арвоҳини чирқиратиб қўядиганлардан эмасман! Шу уйдан ё менинг шартимни бажариб кетасан, ё ўлигинг чиқади, акаси жонидан...

XIII

Келишув уч соат бўлса-да, Осиё опа нақ беш соатга яқин кўча айланиб юрди. Пиёда. Лекин нечукдир чарчамади. Билъакс, ёнидан физиллаб ўтиб турган машиналарга яна бир бор қаноат ҳисси ила термуларкан, кўнглида уйғониб бораётган шодумонлик туйғуларига эрк берди, баайни ўзи ҳам орзу қанотларида парвоз этди: олажак машинаси учун ранг танлади. Илло, опанинг бир нарсага имони комил эди: Қўзибой алдаши мумкин, ҳар қалай, савдо одами, аммо Позима унақа эмас, виждонли, демак унга энди маҳкам ёпишиб олади, ниятига етмагунча қўйиб юбормайди, улай-булай дейдиган бўлса расвойингни чиқараман деб қўрқитади, ишқилиб, йўриғига солиб олади-да. Бундай сигирни эса кўп вақт соғиб юриш мумкин...

Осиё опа дастлабки хонани ўз калити билан очиб, оёқ учида ичкарига кираркан, жимжитликдан ажабланди. Йўқ, мана, нимадир эшитилгандай бўлди. Опа қулоқларини динг қилди. Адашиши мумкин эмас эди: кимдир, шубҳасиз аёл киши хиргойи қилмоқда эди. Беихтиёр оғзининг таноби қочиб, баданлари исиб кетган опа мастона сузилиб, бош чайқаб қўяркан: “Бу бузоқнинг югургани қўшни хонагача бўлибди”, деган хулосадан тамомила яйраб кетди.

Осиё опа этикчасини оҳиста ечаётиб, чап оёғининг тумшуғига илиниб қолган бир хазонни эҳтиёткорлик билан олиб ташларкан кўзи ғира-шираликка сал кўниккани боисми, остонада, ён-атроф-

да сочилиб ётган юз долларликларни кўрди. Опа энтикиб кетди, чуқур нафас олди. Манзил яқин эди чамаси...

Эгиласола пулларни йиғиштириб олиш ва секингина жўнаб қолиш қутқуси кучли эди. Аммо опа вужудию руҳини эгаллаб-чирмаб олган бу жодуни енга олди – илло, олдинда бундан-да залворликроқ, бундан-да самаралироқ мукофот шамойили кўзга элас-элас чалинаётгандай эди, ким билади, сахийлиги тутиб кетса, ҳар икки томон эп кўрадиган соврин миқдори қанча бўларкин. Устига-устак, вужудини қиздириб ётган бошқа бир истак ҳам мавжуд эди – қани, кўрайлик-чи, моҳпора ойимқиз тўшақда не алфозда ва не бир ўйинлар намойиш этиб ётганикин...

Кейинги хона эшиги қия очиқ эди. Осиё опа ичкарига оҳиста бош суқди. Шифтда ёниб турган биргина қизил чироқнинг заиф нурлари хонани кузнинг хира ва сийрак туманига чўмдиргандек эди. Опа кўзларини каттароқ очди. Тўрда, тўшақда биров ўраниб ётарди. Чап тарафдаги тошойна ёнида ичкўйлақда ўтирган Нозима эса дарҳақиқат минғирлаб бир таниш кўшиқни хиргойи қилар ва кўзгуга диққат билан тикилганча сочини тарарди.

“Булар вақтни бекор кетказишмапти”. Шундай халғалга борган Осиё опа энди келин-куёвни чимилдиққа олиб кирган янга мисоли ҳеч бир уялмасдан, шундаям одобга сал риоя қилишга уринган ҳолда яна оёқ учида аста юриб бориб Нозиманинг яланғоч елкасига бармоқларини текизди. Елканинг муздай эканлигига опа унчалик эътибор бериб ўтирмади – терлаб-пишиб ишлаган бия ўзини совутиши аниқ-ку.

Нозима ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Гўё шундай бўлишини билгандек кўзгуга қараб опага бош силкиб, салом берган бўларкан, кўрсаткич бармоғини лабларига босди ва шивирлади:

– Шш-ш.

Осиё опа Нозиманинг ёнига сассизгина чўкишни уддалагач, тўшак томон ишора қилди-да, ўз навбатида пичирлаб сўради:

– Ухлаяптилар шекилли...

Нозима бош ирғаб, опанинг гапини маъқуллади. Сўнг оғзи очиқ турган мўъжазгина идишчадан крем олиб, қунт билан кўзининг тагига суртаверди.

Ичи тошиб бораётган Осиё опа чидаб туролмади, бир-икки қимирлаб, уч-тўрт бор оғиз жуфтлагач, ахийри сирлироқ оҳангда гапиришга уриниб сўради:

– Хўш, қалай...

Машғулотини азбаройи эътибор билан давом эттираётган Нозима елка қисиб қўяқолди.

Бу жавобдан баттар дами қайтиб, кўзлари тинган, оёқлари орасига иссиқ бир нима оқиб тушгандай энтикиб-тўлиқиб кетган опа меҳри жўшиб Нозимани қучиб олди. Осиё опа эҳтимол ҳеч бўлмаса бундан кейин ўзини энг яқин сирдош сифатида тутиши мумкинлигини писанда қилиб қўйиш учуноқ Нозимани бир муддат қучоқлаб туравериш ниятида эди, аммо жувоннинг қуймичида бармоқларига илашган шилимшиқ бир нимадан жирканиб кетдию, дарҳол қўлини тортиб олди. Шундан кейин опа Нозимага сал тепадан келиброқ, менсимайроқ назар ташларкан, қизил чироқ ёруғида арвоҳдай кўринаётган жувоннинг елкаларида, бўйинларида қонталаш изларни, тилинган ўринларни кўргандай бўлди. Кўп жойларини доғ босган ичкўйлак аёвсиз йиртилганини ҳам пайқаса бўларди.

– От ўйин зўр бўлганга ўхшайди, – деди опа бошини сарак-сарак қиларкан иложи борича секин гапиришга уриниб. – Энди эржонингизга бир жўялироқ баҳона топиб қўяйлик, мен гувоҳ бўладиган.

Нозима аста шу томонга ўгирилди ва унинг бир томони қоп-қора бўлиб шишган юзига, ари чаққандек дўрдоқ, қон юқи қотиб қолган лабларига, то-

моғидаги қоп-қора доғларга кўзи тушган Осиё опа ваҳима ичида сапчиб ўзини четга олди.

Нозима яна кўрсаткич бармоғини лаблари устига босди.

– Шш-ш...

Кўзининг пахтаси чиқиб кетган Осиё опа пичирлаб сўради:

– Нима бўлди?

Яна кўзгу томонга ўгирилиб, ўзини диққат билан кузатаётган Нозима ғалати тарзда пихиллаб овоз чиқарди – бамисоли кулаётгандай эди. Шундан кейин жувон титраётган кўрсаткич бармоғи билан кўзгуга ғалати-ғалати шакллар чизишга уринди. Бироқ бу машғулоти дарров жонига тегди шекилли, яна пардоз-андозга ўтаркан, Осиё опага жуда-жуда таниш бўлган бир қўшиқни минғирлаб хиргойи қилиш асносида худди дугонасига мақтаниб қўймоқчи бўлган қизалоқдай гурур билан шивирлади:

– Мен барибир эмакламадим...

– А?

Нозима опа томон кескин ўгирилди ва юзини деярли унинг қулоғига текизиб, шишиб кетган лабларини аранг қимирлатганча энтикиб, узук-юлуқ шивирлашга ўтди:

– Роса ялинди... Бир марта кечирим сўра, деди... Устимдан пул сочди... Ваъда қилмаган нарсаси қолмади... Самолётам қолмади... Мен эгилмай туравердим... Сўкдим... Қутуриб кетди... Оғзидан кўпик сачради... Кейин... – Энтикиб-ҳансираётган жувон атрофга аланглаб, ненидир қидирди, излаганини топди шекилли, энгашиб, тошойна ёнида ётган бир бўлак кетмон дастасини олди. – Кейин мана бу билан ураверди, ураверди... Синиб кетсаям ураверди... Кейин... – Нозима гавдасини сал орқага ташлади ва опага навбати билан қўлларини, кейин оёқларини намойиш қилди – қизил чироқ ёниб турган бўлишига қарамасдан, уларда чуқур ботиб кет-

ган арқон изларини кўриш мумкин эди, – тўшакка боғлаб ташлади, кийимларимни йиртди... Кейин... аввал ароқ ичди, менинг оғзимгаям қуйди...– Нозима жирканиб-қалтираб кетди, – кейин дори ичиби-ичиб олиб, ҳар ярим соатда мени зўрлаб турди...– Нозима орқаси билан аста-секин чекинаётган Осиё опанинг этагидан шартта ушлади ва кўзлари телбавор чақнаганча пихиллаб кулишга уринди. – Охири чарчади... Дорисиям ёрдам бермай қолди... Сулайиб ётиб қолди... Шунда мен... хи-хи... бир амаллаб арқонни ечдим, манавини топиб олдим, – Нозима тошойнанинг бу ёнбошида ётган, қорайиб кетган эски товани кўлига олди. – Кейин манавиндай қилдим, қаранг... Шш-ш...

Нозима аста ўрnidан тураётиб ҳатто Осиё опага кўз қисиб қўйишга уринди. Сўнг оёқ учида, ўлжасига бораётган мушукдай эҳтиёткорлик билан тўшакка яқинлашаверди. Кино кўраётгандай анграйиб қолган опа тараддулланиб бирон оғиз сўз айтмоқчи ҳам бўлди – ҳар қалай, Кўзибой аканинг уйғонгани яхшимиди... Буни ҳис қилди шекилли, Нозима опага қараб яна бир бор “жим” ишорасини қилдида, худди яхши томоша кўрсатаётганидан ўзи ҳам хурсанддай илжайган кўйи тўшакда ётган одамнинг бош томонидан яқинлашди.

– Мен мана шундай қилиб келдим, опа, – дея кутилмаганда қаттиқ шивирлаб юборди Нозима. Унинг оғиз очишини кутмаган Осиё опа сесканиб кетди, айниқса, жувоннинг гап оҳангидаги интиқом олганлигидан лаззатланиш оҳанглари сезила бошлаганлиги опани ваҳимага солмоқда эди. – Кейин бундай қилдим...

Жувон товани кўшқўллаб ушлаганча аста-секин боши узра кўтарди ва эс-ҳуши тамомила бошидан учган Осиё опа оғиз жуфтлаб улгургунга қадар зарб билан тўшакда ётган одамнинг қоқ бошига қарсиллатиб солди.

– Вой...

Чинқириб юборган Осиё опа эди.

– Шш-ш...

Яна кўрсаткич бармоғини лабига босган Нозима муҳим бир сирни айтаётгандай шивирлади:

– Ҳали қатиги чиққани йўқ... Қаранг... Мен ўзим ҳар ярим соатда кўриб турибман... Қаранг...

Жувон қонга беланган чойшабнинг бир учини кўтарди.

Осиё опа ортиқ чидаб туролмади – бир силтаниб ўрнидан турдию, жон аччиғида ўзини қўшни хонага урди ва этигини қўлига оласола ташқарига отилди...

Осиё опа юрагим ёрилиб кетмаса эди, деб чўчиганди. Йўқ, ҳар тугул иш у даражага бориб етмади. Аксинча, касофат уйдан узоқлашгани сайин мулоҳазалари теранроқ ва амалийроқ бўла борди. Зеро, опанинг фикрича, бўлар иш бўлган, бўёғи кўчган эди, аллақандай олибсотарларнинг ички ишларига аралашиб юриш эса унинг вазифаси эмас, инчунун, айтайлик, позим бўлиб қолса: «Бугун куни билан уйимда бўлди», – дея гувоҳлик бериб, унинг алибисини тасдиқлаб турадиган бирон ишончли дугонани топиб қўйиш эса Осиё опадай зукко аёл учун чўт эмас... Барибир ҳали опа таассуротлар таъсиридан буткул қутулиб кетолмаганди, балки шу сабаблими ёки эсон-омон қутулганига шукроналик туйғуси боисми, биринчи хонада сочилиб ётган долларларни шунчаки армон билан эслаб ўтди, холос.

Осиё опа ўз бекатига етиб келган маҳал ҳар бир тўхтаган машинанинг олдига чопиб борасола тушаётганларга жовдираб қараб турган Самадни кўриб қолди. Опани таниган Самад салом-аликни ҳам унутган ҳолда ҳовлиқиб сўради:

– Ноз... Нозимани кўрмадингизми?

Индамай ўтиб кетмоқ тараддудида бўлган Осиё опа ногоҳ ўйига бир мулоҳаза келган одамдай тўхтади ва киприк-қоши қуйган, юзида, қўлларида қоракуя изи қолган Самадга синчиклаб тикилиб тургач, деди:

– Кўрдим.

Бир лаҳзада юзи яшнаб, кўзлари чақнаб кетган Самад баттар ҳовлиқди:

– Қай... қайда?

– Фалон жойдан ўтиб бораётгандим. Уша маҳалладаги фалон уйга бир қоп-қора одам билан кириб бораётганини кўргандай бўлдим. Яна ким билади дейсиз, одам одамга ўхшайди.

Бирдан ранги қув ўчиб кетган, ўзиям буришиб, кичкинагина одамга айланиб қолган Самад бекат ёнида қатор турган таксилар томон чопди. Осиё опа унинг орқасидан бақириб қолди:

– Менинг айтганимни келинга айтиб юрманг, хўпми?..

Иложи борича кўпроқ одамга кўринган Осиё опа уларнинг деярли барчасига ўзининг эрталабдан буён бозорма-бозор юрганини, бироқ нарх-наволар баландлиги сабабли ҳеч нарса харид қила олмаганлигини айтиб чиққач, чарчаган одам сифатида уйга ошиқди.

Шундан кейин Осиё опа деразаси пардаси ортида туриб олганча кўчани кузатиб ўтираверди. Тахминан бир соатлардан кейин, қоронғулик тушган, аёллар ҳам тарқалишган палла уй ёнига бир эски “Паз”ик автобуси фижирлаб келиб тўхтади. Хона чироғини ёқмай ўтирган опа деразага ёпишди. Автобуснинг ягона эшиги очилди ва ундан бир тўп ялтироқ либос кийган, тугунчаклар кўтарган, атай шаҳарга отланиб келгани билиниб турган хотин-халаж, болалар ва ўзларини жиддий тутишга уринаётган эркаклар тушишди. “Ба-ба”лаган овоз эшитилди – ёшроқ йигитча бир қўзичоқ кўтариб олган эди. Осиё опа автобус рақамига қаради ва ҳаммасини тушунди – Нозиманинг қариндош-уруғлари, ҳамқ-ишлоқлари меҳмонга келишганди.

Болалар чувиллаб лифтга ёпишишди, бирдан қий-чув кўтарилди. Етмиш ёшларга борган, кенг чопонига ўралган, негадир телпагини қўлига ушлаб

олган жиккаккина қария, афтидан Нозиманинг отаси нимадир деди ва қўзичоқ кўтарган йигитча подъездга кириб кетди. Лифт шувиллаб юқорига кўтарилди. Шаҳарга илк бор келган меҳмонлар журъатсизроқ тарзда атрофга аланглашиб, бир-бирлари билан пичирлашиб гаплашардилар.

Ниҳоят қўзичоқ кўтарган йигит қайтиб чиқди ва афтидан уйда ҳеч ким йўқлигини айтди шекилли, меҳмонлар безовталаниб қолишди. Тилларининг тағларига нос ташлаб олган эркакларнинг бир муддатлик маслаҳатлашувидан кейин меҳмонлар ноилож автобусга қайтиб киришди – салқин тушиб келмоқда эди. Фақат қўзичоқ кўтарган йигит ва болаларгина ташқарида қолишди.

Осиё опа пешонасини муздай деворга тираганча ташқарига қараб ўтираверди. Ҳатто болалар лифтга қизиқишиб қолишиб, ҳадеб тепага чиқиб, пастга тушаверганларида ҳам, бора-бора ўзларини эркинроқ тутишиб, бақир-чақир қила бошлаганларида ҳам, негадир базовталаниб қолган қўзичоқ тинмай маърашга тушганида ҳам опа асабийлашмади – илло, кўнглининг туб-тубидаги “Нима бўлган экан?” деган хавотирли савол қолган барча ҳиссиётларини босиб-янчиб, ўтмаслаштириб ташлаган эди.

Кутишдан ёмони борми...

Олтинчи қаватда бир ўзи турадиган, доим ишга эрта кетиб, кеч келадиган, кўни-қўшнилар билан унчалик кирди-чиқди қилмайдиган, шу сабабли аёллар ўртасида “яккамохов” лақаби билан тилга олинадиган кўзойнакли аспирантми-магистрми йигитча уйга кираётиб автобус рақамига эътибор берди, сўнг тўхтаб, елкасида қўзичоғи билан ҳайкалдай қотиб турган йигитчага бир зум тикилиб турдида, бориб сўрашди. Қолгани Осиё опа ғира-шира тасаввур этганчалик бўлди. Аспирантми-магистр меҳмонларни уйга таклиф қилди, улар аввал йўқ дейишди, охир-оқибат кўнишди шекилли, автобус-

дан битта-битта тушиб келган эркаклар кўзойнак бошчилигида ичкарига кириб кетишди. Аёллар автобусда қолишди. Лифт ғувиллаб уч-тўрт марта юқорига кўтарилиб тушди. Ана шундан кейин подъезд ҳам, уй олди ҳам жим-жит бўлиб қолди.

Боши оғриб турган бўлишига қарамай, аёлларга нисбатан бу қадар эътиборсизликдан ранжигани боис қишлоқиларни бир-икки яниб қўйган Осиё опа шу хонанинг ўзига тўшагини солиб, ётиб қўя қолди.

Номаълумлик ёмон экан. Қани энди уйқуси келса...

Орадан ярим соатлар чамаси ўтиб лифт ғувиллади, кейин қўнғироқ жиринглади. Бошини рўмол билан сириб боғлаб олган Осиё опа инқиллай-инқиллай бориб эшикни очди. Остонада ранг-қути ўчган Шура хола турарди.

– Эшитдингизми? Эшитдингизми? – дея лаби лабига тегмай бидирлади у. – Нозиманинг эри биттасини аввал сўйибди, кейин уй-пуйи билан қўшиб ёқиб юборибди!..

Кейинги ҳафта-ўн кун миш-мишларга, турли хабарлару тахминларга мўл бўлди. Узлуксиз елиб-югуришлар, қўнғироқбозликлар, сўраб-суриштиришлардан кейин ўн учинчи уй аёллари баъзи тафсилотларни аниқлашга муваффақ бўлишди. Яъни отчопар омборидаги моллари ёниб кетгандан кейин шусиз ҳам қарзи бошидан ошиб кетган Нозиманинг эри (Самад бу даврада доим шу ном билан тилга олинарди) пул сўраб Қўзибой-Қорабойнинг олдига боради. У бермайди. Ўртада жанжал чиқади. Шунда аламини кимдан олишни билмай, дунё кўзига қоронғи кўриниб юрган Нозиманинг эри шартта ёнидан пичоғини чиқаради-да, Қўзибой-Қорабойни чавақлаб ташлайди. Кейин, бор қимматли нарсаларни, пулларни йиғиштириб олиб чиқиб кетаётиб, из қолдирмаслик учун уйни ёқиб юборади... Тўғри, бу ўринда бир табиий савол ҳам туғиларди,

яъни агар ҳаммаси ушбу айтилган сценарий бўйича кечган бўлса, унда нима учун Позиманинг эри шахсан милицияга телефон қилиб, “Мен одам ўлдирдим!” деб иқрор бўлади. Бу саволга Шура хола ишонч билан жавоб қайтарди: “Яширган! Ҳа, яширган! Аввал олганларини яхшилаб яширган-да, кейин телефон қилган!..” Жавобдаги темир мантиқ аёлларни қониқтирди шекилли, улар жон-жон деб бу фикрга кўшилишди. Башоратчи Санобархон эса одатдагидек қўлини кўтариб ҳаммани жим бўлишга ундади ва ўзининг кечиккан худосасини шивирлаб эълон қилди:

– Мен бу кимсанинг кўзларида жумла жаҳонга нафрат учқунларини кўргандим.

Позиманинг эри масаласи-ку, ҳал бўлди ҳисоб. Аммо энг қизиғи Позиманинг ўзи йўқлигида эди. Ҳа, жувон йўқ эди. Эри тергов чоғи уни Алматигами, Бишкекками кетган, деганидан ҳам қўшнилар аллақачон хабар топган эдилар. Шу сабаблими, шунча дов-дастаклар билан келган қариндош-уруғлар ҳам дамлари ичига тушиб қайтиб кетишди. Фақат нимагадир ёш боладай кўрқиб, довдираб қолган Позиманинг отасигина ҳамон олтинчи қаватдаги аспирантми-магистрми “яккамохов”нинг уйида яшар ва жовдираб йўлга қарагани-қараган эди.

Ёниб кулга айланган уйдан топилган тиш қолдиқлари Қорабойга тегишли эканлиги исботланибди.

Ун учинчи уй аёллари бир нарсани тўғри аниқлаган эканлар: ҳақиқатан ҳам Самад билан Позима никоҳдан ўтишмаган экан. Бу ҳол тергов ишларини яна осонлаштирди: шаҳарда на уйи, на оиласи бўлган, бунинг устига айбига тўла иқрор жиноятчи билан пачакилашиб ўтиришнинг на ҳожати бор...

Воқеалар ривожининг бу томонга оғиб кетиши мумкинлигини хаёлига келтирмаган бўлса-да, Осиё опа боши устида тўпланиши мумкин бўлган қора булутлардан буткул қутулганига ишончи комил бўлган дастлабки кунлар терисига сиғмай кетди –

ахир уни ҳатто бир марта сўроққа ҳам чақиришмади, қувонмай бўладими. Бироқ бора-бора кўнгилни тўлдирган шодумонлик ўрнини алам, армон туйғулари эгаллай борди. Шу-унча ҳаракатлари, ўлиб-тирилганлари эвазига шимилдириқ ҳам ололмай қолганлиги ҳақидаги ўй опанинг хонумонини куйдирадди. Анави қора таъвия-ку, ўларкан-кетаркан, йиққани билан қўшилиб, ҳеч бўлмаса ҳисоб-китобни вақтида қилса бўлмасмиди?! Ё бўлмаса, ўшанда, калити билан биринчи хонани очиб кирганда, сочилиб ётган долларларни йиғибгина олса бўлмасмиди! Айниқса, ўша сочилиб ётган долларлар ҳақидаги хотира опани ёмон эзиб ташларди: бундай паллалари у бармоқларини ғажир, пешонасини деворларга урар, виждонсиз Қорабойни оғизга олиб бўлмас сўзлар билан қарғар ва охир-оқибат ўз шўр пешонасидан, тақдир йўлига чиқариб қўйган улкан ўлжани ўз вақтида олишни эпполмаганидан, чидаб бўлмас даражада аҳмоқлик қилганидан, бировларга ҳаддан ортиқ ишониб, ҳамиша панд еб қолишидан нолиганча зор-зор йиғлайверарди. Доллар армонига эрининг камхаржлиги хусусидаги фиғон қўшилар ва энди опа бутунлай ўзини эпполмай қоларди: ерга юмалаб, чинқириб йиғлаётган Осиё опанинг ёнига ҳатто уйидагилар ҳам яқинлаша олишмас эди.

Осиё опа қўшнилардан қарз кўтариб бўлса ҳамки икки марта Чимкентга, бир марта Алматига бориб келди. Аммо Флорани тополмади. Тўғри, қайсидир бозорда жуда-жуда ўхшаш қизни учратди, ҳатто унинг ёнига ҳовлиқиб борасола: “Сиз Флорасиз-а, Жаннаасиз-а?” дея сўраган маҳали қизнинг чўчиб кетганини сезди ва мақсадимга эришдим, деган тахминдан босар-тусарини билмай қолди. Аммо бу Флора-Жанна деганлари анойилардан эмас шекилли: “Сиз мени бировга ўхшатыпсиз”, дея без бўлиб тураверди. Шунда Осиё опа йиғлади-сиқтанди, қўшнилардан қарз олиб келганлигини ҳам яши-

риб ўтирмади ва гапнинг дангалига ўтиб, жим юриши эвазига бир енгил машинага етарли пул сўради. Буни эшитган қиз ҳайрон бўлиб қўлларини икки ёнга ёзди, кейин шаҳарнинг қайсидир жойида руҳий хасталар шифохонаси борлиги айтиб, опага ўша ерга боришни тавсия этди. Ана шундан кейин ҳам опа дийдиёсини давом эттиравергач эса қизнинг бир ишораси билан Осиё опанинг ёнида иккита барзангидай йигит пайдо бўлди. Уларнинг важоҳатиданоқ ҳеч нарсадан қайтмайдиган каллакесарлар эканини ҳис қилган опанинг нафаси ичига тушиб кетди. Флора-Жанна истехзоли жилмайди ва дона-дона қилиб деди:

– Агар сен қари кампир беш минутдан кейин бордан қорангни ўчирмасанг каллангни олдираманда, қопга солиб қўяман! Тушундингми?

Бу шунчаки пўписа эмаслигини англаган Осиё опа қоқилиб-суриниб, юрган йўлида зор-зор йиғлаганча автобус бекати томон чопди.

Позиманинг эри йигирма йилга кесилиб кетди.

Ун учинчи уйда ҳаёт ўз маромида давом этаверди.

Навбатдаги шалоқ машинада қадам ранжида қилиб қолган Фаня уйига янги ижарачиларни қўйиб кетди. Аммо булар камсуқумгина талабалар оиласи бўлгани боисми, аёллар эътиборини тортмади ҳисоб.

Мол аччиғи – жон аччиғи бўларкан. Шу-унча (Осиё опа бу сўзни ҳатто хаёлида ҳам чўзиб айтарди) пулдан айрилиб қолганлиги ҳақидаги изтиробли алам апал-оқибат вужудни енгди: опа йиғлай-йиғлай сўқир бўлиб қолди, онг ҳам хиралашди. Осиё опанинг кун бўйи йиғлаб-сиқтаб ўтиришларидан безор бўлган уйдагилар ахийри уни – ўша Флора-Жанна башорат қилганидек – руҳий хасталар шифохонасига жойлашга мажбур бўлишди. Даврабошилиқни аллақачон ўз зиммасига олган Салима опа собиқ даврабошини касалхонагача кузатиб борган-

дан сўнг негадир бу ерга тез-тез қатнайдиган бўлиб қолди. Янги етакчининг эски етакчига нисбатан совуқ муносабатидан бохабар кўшниллар ҳам бу ҳолдан ажабланиб қолишди. Аммо табиатан эҳтиёткор Салима опа бу борадаги саволларга бирон бир жўяли жавоб қайтармади, жуда қўйишмаганда эса гапни айлантириб, ҳазилга буриб юбориш билан қутулди: “Ҳаммамизнинг борар жойимиз ўша ерга ўхшайди...”

Осиё опа шифохонанинг учинчи қаватидаги саккизинчи палатага жойлаштирилган. Шундоққина кириш эшиги ёнида. Аммо Салима опа юқорига кўтарилмайди, ҳовлидаги энг чекка ўриндиққа, каттакон чинор дарахти панасига жойлашиб ўтириб олади.

Тушлик овқатдан кейин беморлар сайрга олиб чиқилади. Салима опа кутаётган бемор кўпинча сайрга чиқмайди. Аммо опа хафа бўлмайди, гарчанд унинг палатасини билса-да, ичкарига киришни ҳаёлига ҳам келтирмайди: ўтиради-ўтиради-да, индамасдан қайтиб кетади. Бемор сайрга олиб чиқилган кунлари эса Салима опа дарахт панасидан эринмай кузатади, лекин шундаям унинг олдига бормайди. Сўнг, сайр тугагач, кўз таниш бўлиб қолган ҳамшираларни гапга солади. Зерикиб ўтирган ҳамширалар бажонидил гурунглашадилар. Сухбат орасида Салима опа гапни сездирмасдангина бояги бемор томон буради. Бу ердаги ҳар битта мижоз тарихидан оз-моз хабардор ҳамширалар дарров билдилаб, билганларини тўкиб соладилар. Эмишки, бу жувон рашк қурбони. Яъни рашк туфайли эри бир куни уни роса дўппослаб, қонга белаган ҳолида бир хусусий шифохонага шахсан ўзи обориб ётқизган. У ерда жувонни сал-пал даволашган, лекин ишдан чиқиб бўлган миясига ёрдам беришолмаган. Шундан кейин эри қайтиб келмаган, бу жувонни шу ерга олиб келишган. Жувон кўп йилларкан, “Мен қамоқхонага боришим керак!” деб қочиб

кетишга уринаркан. Айтишларича, бу жувон бир пайтлар отчопарнинг бой хотинларидан бўлган, лекин ҳамширалар бу тахминга ишонишмас экан, чунки уни кўргани бир йиғлоқи чол, бир касалманд аёлдан бошқа ҳеч ким келмас экан...

Салима опа бу гапларни бош ирғаб эшитади, ҳамшираларнинг галарини ҳам маъқуллайди, “Бой хотин бўлса орқасидан шунга яраша одамлар келарди-да”, деб қўшимча қилган бўлади, сўнг бирдан хайрлашишга тушади, шоша-пиша йўлга тушади, деразаси ҳовлига қараган ўн учинчи палата ёнидан ўтаётганда эса беихтиёр қадамини секинлаштиради, аста ичкарига бўйлайди, каравотда шифтга термулиб ётган, оғзи очилиб қолган хаста жувонга қарайди, мана шу озиб кетган вужуддан, қаримсиқ чехрадан недир таниш белгиларни қидиради, топади ҳам. Аммо бу топилдиқлар қувонтирмайди, билъакс, дилини хуфтон қилади, шунда Салима опа деразадан узоқлашишга, тезроқ бу бинони тарк этишга ошиқади. Ҳолбуки, опа эртага, кечи билан индинга худди шу маҳал, худди шу соатда, айнан шу ерда бўлишини билади, фақат буни ўзи тан олгиси келмайди ва хаёлида хаста Нозима билан видолашади...

2001 йил, июнь-декабрь

Мундарижа

ТИМСОҲНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ (қисса)	3
ОТ Ч О П А Р	
ЁХУД УН УЧИНЧИ УЙ (қисса)	89

Адабий-бадий нашр

АБДУҚАЮМ ЙЎЛДОШ

ТИМСОҲНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

Қиссалар

Муҳаррир	С. НАЗАРОВ
Тех.редактор	В. ДЕМЧЕНКО
Бадий муҳаррир	Б. БОЗОРОВ
Рассом	О. БУРХОНОВ
Мусахҳиҳ	М. ХУДОЁРОВА
Компьютерда саҳифаловчи	Р. ЕСАУЛЕНКО

ИБ 3770

Босишга рухсат этилди 19.03.03 й. Бичими 84x108 1/32.
Босма тобоғи 5,875. Шартли босма тобоғи 9,87.
Адади 3000. Баҳоси келишилган нарҳда.
Бююртма № 96

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди

«YOSHLAR MATBUOTI» масъулияти
чекланган жамиятининг босмахонасида чоп этилди